

διαδρομές εξόδου από την κρίση.

τα αλληλέγγυα και συνεργατικά
εγχειρήματα στην Ελλάδα
την περίοδο 2016-17.

Άγγελος Βαρβαρούσης
Γιώργος Καλλής

■■■ HEINRICH BÖLL STIFTUNG
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
Ελλάδα

ISBN: 978-618-84649-7-1
Θεσσαλονίκη 2021

Διαδρομές Εξόδου από την Κρίση

Τα αλληλέγγυα και συνεργατικά εγχειρήματα
στην Ελλάδα την περίοδο 2016-17

Άγγελος Βαρβαρούσης, Γιώργος Καλλής

διαδρομές εξόδου από την κρίση.

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ: Μιχάλης Γουδής

ΣΥΓΓΡΑΦΗ ΜΕΛΕΤΗΣ: Άγγελος Βαρβαρούσης
Γιώργος Καλλής

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Σοφία Αδάμ

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ: Ελένη Καραφύλλη

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ: Χρήστος Στάικος
Ρεβέκκα Τσουλούφη

ΒΟΗΘΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΠΕΔΙΟΥ: Χρυσόστομος Γαλανός

* Οι συγγραφείς ευχαριστούν θερμά την Γεωργία Μπεκριδάκη για την πολυεπίπεδη της υποστήριξη.

* Οι απόψεις που διατυπώνονται στο παρόν κείμενο δεν εκφράζουν κατ' ανάγκην την άποψη του εκδότη.

Το έργο με τίτλο **«Διαδρομές εξόδου από την κρίση. Αλληλέγγυα και Συνεργατικά Εγχειρήματα στην Ελλάδα την περίοδο 2016-2017»** με εκδότη το **Ίδρυμα Χάινριχ Μπελ Ελλάδας** διατίθεται με την άδεια Creative Commons Αναφορά Δημιουργού - Μη Εμπορική Χρήση - Παρόμοια Διανομή 4.0 Διεθνές (CCBY-NC-SA 4.0).

* background image by Annie Spratt on Unsplash.

Διατίθεται ηλεκτρονικά στο
www.gr.boell.org

Παραγγελίες στο info@gr.boell.org

τι υπάρχει
μέσα στο
βιβλίο;

πρόλογος — σ. 8
περίληψη — σ. 10

01.

οι στόχοι αυτής της έρευνας
— σ. 14

02.

η ανάδυση ενός νέου λεξιλογίου γύρω
από τα «κοινά» — σ. 20

03.

πώς πραγματοποιήθηκε αυτή
η έρευνα; — σ. 24

04.

για ποια εγχειρήματα
μιλάμε; — σ. 26

06.

πώς λειτουργούν τα εγχειρήματα;
— σ. 54

05.

με ποιους και ποιες
μιλήσαμε; — σ. 34

07.

πώς σχετίζονται τα εγχειρήματα
με το εξωτερικό περιβάλλον αλλά
και μεταξύ τους; — σ. 70

08.

τι μάθαμε από την έρευνα και κάποιες
σκέψεις για το παρόν και μέλλον
των αλληλέγγυων και συνεργατικών
εγχειρημάτων. — σ. 82

ερευνητικές μέθοδοι. — σ. 88

βιβλιογραφικές αναφορές — σ. 96

Πρόλογος

Η Κοινωνική Αλληλέγγυα Οικονομία και τα κοινά αποτελούν σημαντικές θεματικές με τις οποίες ασχολείται το Ίδρυμα Χάινριχ Μπελ και ιδιαίτερα το γραφείο της Θεσσαλονίκης. Οι δύο αυτές θεματικές, και η μεταξύ τους αλληλεπίδραση, διανοίγουν προοπτικές για την επαναθεμελίωση της οικονομίας με κριτήρια την κοινωνικά δίκαιη κάλυψη αναγκών και την προστασία του περιβάλλοντος. Συνεπώς, η Κοινωνική Αλληλέγγυα Οικονομία (ΚΑΛΟ) βρίσκεται στον πυρήνα της συζήτησης για έναν αναγκαίο κοινωνικο-οικολογικό μετασχηματισμό που ξεκινά εδώ και τώρα.

Από την έναρξη της παρουσίας του Ιδρύματος Χάινριχ Μπελ στην Ελλάδα (2012), χτίστηκε σταδιακά η στρατηγική για τη διάχυση της ΚΑΛΟ μέσα από την αλληλεπίδραση με εγχειρήματα, υποστηρικτικούς φορείς και ερευνητές/ριες. Σαν πρώτο βήμα, επιλέξαμε να συμβάλλουμε στην ορατότητα της ΚΑΛΟ μέσα από την παραγωγή **σχετικού οπτικο-ακουστικού υλικού** με παραδείγματα από το εξωτερικό και την Ελλάδα. Σαν δεύτερο βήμα, επιχειρήσαμε να δημιουργήσουμε χώρους συνάντησης για την ανταλλαγή εμπειριών και τεχνογνωσίας αλλά και για τη συλλογική οργάνωση του πεδίου. Στο πλαίσιο αυτής της προσπάθειας, διοργανώσαμε τα Ετήσια **Φόρουμ Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας** τα οποία κατάφεραν να προσελκύσουν ετερόκλητες φωνές από το πεδίο υποστηρίζοντας τις προσπάθειες συλλογικής εκπροσώπησης και προωθώντας μία κουλτούρα διαφανούς πολιτικού διαλόγου με θεσμικούς εκπροσώπους.

Αυτές οι εμπειρίες ανέδειξαν την ανάγκη για ανάπτυξη δεξιοτήτων με στόχο τη βιωσιμότητα των εγχειρημάτων της ΚΑΛΟ. Έτσι, ανταποκριθήκαμε με την έκδοση Πρακτικών Οδηγών (**Οδηγός Δημιουργίας Κοινωνικών Επιχειρήσεων**), τη διοργάνωση σεμιναρίων και εργαστηρίων και πλέον με την υποστήριξη ενός δημοκρατικού πολυσυλλεκτικού έργου, της **Εκπαιδευτικής Πλατφόρμας για την Κοινωνική Αλληλέγγυα Οικονομία**. Η πλατφόρμα περιλαμβάνει

ήδη 8 θεματικές ενότητες (6 για την ΚΑΛΟ, μία για τα κοινά και μία για την κοινοτική οικονομική ανάπτυξη), ενώ βρίσκεται στα σκαριά και η ειδική θεματική ενότητα για τις Ενεργειακές Κοινότητες. Το σημαντικότερο, η πλατφόρμα έχει αποκτήσει τη δική της διακριτή ζωή ως μη κερδοσκοπικό σωματείο φιλοδοξώντας να αποτελέσει μία σημαντική πύλη γνώσης και πληροφόρησης για αυτές τις θεματικές στην Ελληνική γλώσσα.

Ταυτόχρονα, ασχοληθήκαμε ενεργά με την έρευνα και την τεκμηρίωση μέσα από έντυπες και ψηφιακές εκδόσεις. Έτσι, μελετήσαμε διεξοδικά τη **θεσμική πρωτοβουλία για την ΚΑΛΟ στην Ελλάδα (Ν. 4430/2016)**, επιχειρήσαμε να συνδέσουμε τη συζήτηση **για την ΚΑΛΟ με τα κοινά, την αποανάπτυξη και το βασικό καθολικό εισόδημα** και υποστηρίξαμε **εξειδικευμένη έρευνα για την αναγκαιότητα ενοποίησης της συνεταιριστικής νομοθεσίας**. Και φυσικά, δεν σταματήσαμε να **προβάλλουμε το παρόν των εγχειρημάτων της ΚΑΛΟ ιδιαίτερα στους δύσκολους καιρούς της πανδημίας** που αντιμετωπίζουμε.

Η παρούσα έκδοση προστίθεται ως ένας ακόμη κρίκος στην παραπάνω αλυσίδα. Η συγκεκριμένη έρευνα για την ΚΑΛΟ και τα κοινά στην Ελλάδα μπορεί να πραγματοποιήθηκε σε ένα χρονικό πλαίσιο (2016-2017) διαφορετικό από το σημερινό, ωστόσο η πανελλαδική της εμβέλεια την καθιστά, ευελπιστούμε, πολύτιμη βάση σύγκρισης και αναφοράς για το μέλλον. Άλλωστε, για εμάς τα συνεργατικά και αλληλέγγυα εγχειρήματα ήρθαν για να μείνουν.

Σοφία Αδάμ

Συντονίστρια Προγραμμάτων
για την Κοινωνική Αλληλέγγυα Οικονομία

Ίδρυμα Χάινριχ Μπελ,
Γραφείο Θεσσαλονίκης

Θεσσαλονίκη 2021

Περίληψη

Το παρόν βιβλίο παρουσιάζει τα ευρήματα της έρευνάς μας που διεξήχθη το 2016 και το 2017 καλύπτοντας το μεγαλύτερο μέρος της ελληνικής επικράτειας, με στόχο να παράσχει μία συνολική εικόνα για το προφίλ, τα κίνητρα και τις απόψεις των συμμετεχόντων και συμμετεχουσών σε αυτοοργανωμένα αλληλέγγυα και συνεργατικά εγχειρήματα. Η έρευνα αποτελεί μέρος ευρύτερου ερευνητικού προγράμματος των συντακτών της που εστιάζει στη μελέτη των κρίσεων και στις αυτοοργανωμένες προσπάθειες εξόδου από αυτές, όπως προκύπτουν από τη συλλογική δράση όσων υφίστανται τις συνέπειες αυτών των κρίσεων. Το έργο που έχετε μπροστά σας προέκυψε μέσα από την ανάλυση και επεξεργασία πρωτογενών δεδομένων που συλλέχθηκαν μέσω ερωτηματολογίων που συμπληρώθηκαν από 404 άνδρες και γυναίκες που συμμετείχαν σε 116 εναλλακτικά εγχειρήματα. Η συμπλήρωση έγινε με φυσική παρουσία τουλάχιστον ενός μέλους της ευρύτερης ερευνητικής ομάδας που αποτελούνταν από τους δύο συντάκτες του παρόντος καθώς και από τους Χρυσόστομο Γαλανό και Χρήστο Στάικο.

Η επιδίωξή μας σήμερα με την παρουσίαση αυτών των δεδομένων και της ανάλυσης που τα συνοδεύει, είναι να προσφέρουμε τόσο στους/στις ίδιους/ίδιες τους/τις συμμετέχοντες/ουσες των εγχειρημάτων όσο και σε όσους και όσες ενδιαφέρονται για το παρόν και μέλλον της αλληλεγγύης και του συνεργατισμού, ένα χρήσιμο εργαλείο αναστοχασμού της πορείας των εγχειρημάτων καθώς και μία εκτενή βάση δεδομένων που να μπορεί να βοηθήσει στο σχεδιασμό νέων δράσεων από εδώ και πέρα. **Η εστίαση στο άτομο/υποκείμενο και όχι στη δομή ως σύνολο επιτρέπει την ανάδειξη μίας σειράς ζητημάτων που συνήθως παραμένουν «αόρατα» στις εργασίες που εστιάζουν στο πιο μακροσκοπικό επίπεδο του εγχειρήματος ή ακόμα και του συνόλου των εγχειρημάτων.** Μέσω μιας τέτοιας εστίασης γίνονται

πιο ορατές οι διαφορετικές τάσεις, επιθυμίες και προβληματισμοί που αναπτύσσονται στο εσωτερικό των εγχειρημάτων. Επίσης ο συνδυασμός μεθόδων τόσο της ποσοτικής όσο και της ποιοτικής κοινωνικής έρευνας καθώς και το μεγάλο μέγεθος του δείγματος, επιτρέπει ένα ορισμένο επίπεδο γενίκευσης των αποτελεσμάτων της παρούσας έκδοσης, γενικεύσεις ωστόσο που θα πρέπει να γίνονται πολύ προσεκτικά και να επανεξετάζονται κριτικά από μελλοντικές έρευνες.

Το βιβλίο χωρίζεται σε οκτώ ενότητες που με τη σειρά τους χωρίζονται σε αρκετές υποενότητες η καθεμία. Η πρώτη γενική ενότητα αναπτύσσει τους στόχους και το πλαίσιο της έρευνας, η δεύτερη παρουσιάζει πολύ συνοπτικά το θεωρητικό ερμηνευτικό πλαίσιο της προσπάθειάς μας, η τρίτη εξηγεί με απλό και σύντομο τρόπο πώς πραγματοποιήθηκε η έρευνα, και η τέταρτη δίνει στοιχεία για το είδος, τη σύνθεση και τις βασικές δραστηριότητες των εγχειρημάτων της έρευνας. Η πέμπτη γενική ενότητα χωρίζεται σε δύο μεγάλες υποενότητες. Η πρώτη αποτυπώνει το γενικό προφίλ των συμμετεχόντων/συμμετεχουσών και η δεύτερη τις απόψεις, τα κίνητρα και τις επιθυμίες τους. Η έκτη ενότητα ασχολείται με την εσωτερική λειτουργία των εγχειρημάτων. Η έβδομη ενότητα του κυρίως σώματος του βιβλίου ασχολείται με τις σχέσεις των εγχειρημάτων με το εξωτερικό τους περιβάλλον αλλά και μεταξύ τους. Το βιβλίο τελειώνει με μία σύνοψη των αποτελεσμάτων και προσφέρει κάποιες σκέψεις για το παρόν και μέλλον των αλληλέγγυων και συνεργατικών πρακτικών.

Summary

This publication presents the findings of a research project that took place in 2016 and 2017 covering the biggest part of the Greek territory and aimed at providing a full picture of the profiles, motivations and opinions of those who participated in the self-organised cooperative and solidarity ventures of the period. This project is part of a broader research endeavour that studies crises and their consequences with an emphasis on collective responses that try to overcome their effects. This book is the outcome of an in-depth analysis of primary data that were collected during the aforementioned period through a first-person survey in 404 men and women who participated in 116 alternative ventures. The research team that carried out this fieldwork was composed by Angelos Varvarousis as well as Chrysostomos Galanos and statistician Christos Staikos.

The presentation of these results today aims at offering a comprehensive tool for reflection about the history, the present and the future of cooperative and solidarity practices in Greece. This study can function as an extensive baseline from which every practitioner in the field as well as any other person interested in solidarity and cooperative practices, can potentially retrieve knowledge about how to better design similar ventures in the future. **The focus on the subjects of commoning and not on the ventures at large can highlight a series of issues that remain invisible otherwise.** Besides, such a focus allows for a better understanding and exploration of the inherent diversity of opinions, political stances, desires and problems that develop in the inner world of the different ventures. Furthermore, the combination of quantitative and qualitative social research methods, as well as the big size of the sample of the study, allow for an acceptable level of generalizations of the results of the project. However, these generalizations should be used with cautiousness as they are prone to be challenged by future studies.

The book is divided into eight sections with each of them to contain more subsections. The first main section further develops the specific goals of the study; the second briefly presents the theoretical framework that guides this research; the third section explains the fundamentals of the research approach we followed; the fourth section layouts the types, composition, and basic activities of the ventures that participated in the project. The fifth section is divided into two major subsections. The first examines the general profile of the participants while the second presents the opinions, motivations and desires of the participants; the sixth section deals with the internal structure of the ventures. The seventh section of the main body of the book deals with the external relations of the ventures with the state, the social movements and the recent political events. The book ends with a comprehensive summary of the findings of the research and poses some open questions about the present and future of the solidarity and cooperative projects in Greece.

01.

οι στόχοι αυτής της έρευνας

Συνθήματα όπως «κανένας μόνος του στην κρίση», «γίνε η αλλαγή που θες», «ένας άλλος κόσμος είναι εφικτός», «όλα για όλους», «χτίζοντας ανθρώπινες σχέσεις», έννοιες όπως «τα κοινά», η «ομότιμη παραγωγή», η «αποανάπτυξη», η «αλληλεγγύη στους πρόσφυγες», η «αυτοοργάνωση», η «διατροφική αυτάρκεια και κυριαρχία», η «κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία» και τέλος πρακτικές όπως το «καλάθι της αλληλεγγύης», η «κοινωνική κουζίνα», το «κοινωνικό ιατρείο/φαρμακείο», το «αλληλέγγυο σχολείο», η «κοινωνικά υποστηριζόμενη γεωργία», η «λαϊκή αγορά χωρίς μεσάζοντες», οι «(περι-)αστικοί κήποι» και οι «κολεκτίβες εργασίας», αποτέλεσαν κατά τη διάρκεια της προηγούμενης δεκαετίας των αλληπάλληλων και διαδοχικών κρίσεων, μία σημαντική προσπάθεια να δομηθεί ένα νέο, εναλλακτικό μοντέλο παραγωγής και αναπαραγωγής «από τα κάτω». Κάποιες από τις παραπάνω έννοιες και πρακτικές εμφανίστηκαν για πρώτη φορά στην Ελλάδα μετά το 2010 (π.χ. αποανάπτυξη, διατροφική κυριαρχία κτλ.) ενώ άλλες, όπως η αυτοοργάνωση, η αλληλεγγύη και τα κοινά, έχοντας βαθιές ρίζες στην ελληνική κοινωνία¹, έκαναν την επανεμφάνισή τους την ίδια περίοδο σε

1.Κανείς μπορεί να διακρίνει τέσσερις διαφορετικές αλλά αλληλοδιαπλεκόμενες παραδόσεις που σχετίζονται με τα κοινά, την αυτοοργάνωση και την αλληλεγγύη στη σύγχρονη ελληνική ιστορία: τις πρώιμες μορφές συνεργατισμού που σχετίζονταν με το αποκεντρωμένο διοικητικό σύστημα επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τις πρώιμες συντεχνιακές μορφές συνεργατισμού όπως τα «μπουλούκια», τα «τσελιγκάτα», τα «μιτάτα» κτλ., τα κοινά της Ορθόδοξης κοινοβιακής μοναστικής παράδοσης, και τις πιο σύγχρονες μορφές των οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών (Μελετόπουλος 2013, Κλήμης 1985, Βελετσόπουλος 2018, Χασιώτης 2007, Αρβανιτίδης και Νασιώκα 2014, Τζιτζιλάκης και Παπαδημητρίου 2020).

διαφορετικές κλίμακες ή/και με ανανεωμένο περιεχόμενο (Papatziarchis 2016). Σε κάθε περίπτωση, αυτό το μικρό «σύμπαν» εναλλακτικών ως προς το κυρίαρχο μοντέλο πρακτικών, σηματοδότησε ίσως την πιο ελπιδοφόρα μαζική κοινωνική αντίδραση στην κρίση (Varvarousis, A., Kallis, G., 2017) και αποτέλεσε την υλική βάση για τον οραματισμό ενός κοινωνικού μοντέλου πέρα από τις «κλασικές» εναλλακτικές της νεοφιλελεύθερης λιτότητας και μιας κρατικά ελεγχόμενης αναδιανομής (Karyotis 2018).

Ωστόσο, θα πρέπει να καταστεί ξεκάθαρο εξαρχής, ότι αυτό το «σύμπαν» δεν περιλαμβάνει ένα ομοιογενές σύνολο πρακτικών, με την ανομοιογένεια να αφορά τόσο την ποικιλομορφία των δράσεων, όσο και τη στοχοθεσία της εκάστοτε ομάδας (Καβουλάκος 2015 και Bekridaki, G., Broumas, A., 2016). Πολλές από αυτές τις πρωτοβουλίες είχαν στόχο την παροχή πολύμορφης βοήθειας στα κοινωνικά στρώματα που επλήγησαν περισσότερο από τις συνέπειες της κρίσης, να διατηρήσουν και να επαναπροσδιορίσουν τη διαρρηγμένη κοινωνική συνοχή, καθώς και να αντιμετωπίσουν τους αποκλεισμούς που επιβλήθηκαν σε αδύναμες κοινωνικές ομάδες, είτε άμεσα είτε έμμεσα, από τις πολιτικές λιτότητας που εφάρμοσαν οι ελληνικές κυβερνήσεις κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Άλλες πρωτοβουλίες είχαν περισσότερο παραγωγικό και οικονομικό περιεχόμενο και στόχευσαν στην αναδιοργάνωση της παραγωγής και της ευρύτερης οικονομίας σε συνεργατική βάση, δίνοντας παράλληλα σημασία στο είδος των παραγόμενων προϊόντων και υπηρεσιών. Τέλος, ιδιαίτερα μετά το 2015, μία μεγάλη μερίδα των προαναφερθεισών πρωτοβουλιών, ανεξαρτήτως του ειδικού τους αντικειμένου, ενσωμάτωσε στη στόχευση και πρακτική τους, την παροχή βοήθειας σε μετανάστες/ριες που είτε διέσχιζαν είτε παρέμειναν στη χώρα, λόγω των πολεμικών συρράξεων στη Μέση Ανατολή και όχι μόνο.

Η δυναμική εμφάνιση τέτοιων πρωτοβουλιών στην Ελλάδα αποτέλεσε αντικείμενο συζήτησης και μελέτης για μια σημαντική μερίδα ερευνητικών κύκλων στις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό και οδήγησε στη δημιουργία ενός βιβλιογραφικού σώματος (π.χ. Arampatzi 2017, Daskalaki et al 2018, Adam 2015, Rakopoulos 2018, Broumas et al 2018, Kalogeraki 2018, Loukakis 2018 κ.α.) που έθεσε μία σειρά από ερωτήματα σχετικά με τη λειτουργία, τις μετασχηματιστικές δυνατότητες αλλά και τις αδυναμίες των εναλλακτικών εγχειρημάτων στην Ελλάδα. Η εν λόγω συζήτηση συνδέθηκε και με τη διεθνή βιβλιογραφία που

εξετάζει παρόμοια θέματα διατηρώντας όμως μία σχετική αυτοτέλεια. Οι περισσότερες από αυτές τις ερευνητικές προσπάθειες, με ελάχιστες εξαιρέσεις (π.χ. Αδάμ και Τελώνη 2015, Loukakis 2018, Varvarousis et al 2017), βασίστηκαν σε μία αποτύπωση του φαινομένου της ανάδυσης αυτών των πρωτοβουλιών είτε μέσω της ίδιας συμμετοχής των ερευνητών/ριών σε κάποιες από τις πρωτοβουλίες είτε σε πιο εστιασμένες μελέτες ποιοτικής κοινωνικής έρευνας που συνήθως είχαν περιορισμένη γεωγραφική διασπορά καλύπτοντας περιορισμένο αριθμό πρωτοβουλιών και αριθμό συμμετεχόντων/ουσών στην έρευνα. Επίσης στις περισσότερες περιπτώσεις οι έρευνες πάνω στο θέμα εστιάζουν συνήθως μόνο σε ένα είδος πρωτοβουλιών (π.χ. κοινωνικά ιατρεία ή δίκτυα χωρίς μεσάζοντες). Επιπλέον, **στις περισσότερες περιπτώσεις, ως μονάδα ανάλυσης λαμβάνεται η δομή ως σύνολο και όχι οι συμμετέχοντες/ουσες με πιθανώς διαφορετικές απόψεις και στάσεις εντός της ίδιας δομής** ενώ σε αρκετές περιπτώσεις, οι τελικές διατυπώσεις των παραγόμενων άρθρων αναφέρονται πιο γενικόλογα στο σύνολο των αλληλέγγυων και συνεργατικών πρακτικών στην Ελλάδα σε μια προσπάθεια σκιαγράφησης των γενικών -κυρίως πολιτικών- χαρακτηριστικών τους και των μετασχηματιστικών τους δυνατοτήτων.

Η απουσία ερευνών πανελλαδικής εμβέλειας που να περιλαμβάνουν στοιχεία για τους/τις συμμετέχοντες/ουσες στα συνεργατικά και αλληλέγγυα εγχειρήματα και να καλύπτουν ένα μεγάλο και διαφορετικό εύρος δράσεων (π.χ. κοινωνικά ιατρεία μαζί με τράπεζες χρόνου, αλληλέγγυα σχολεία και αστικούς λαχανόκηπους), έχει δημιουργήσει από τη μία ένα κενό στη γνώση μας γύρω από το προφίλ, τις αντιλήψεις και τα κίνητρα των ανθρώπων που στελέχωσαν το ευρύτερο πεδίο των αλληλέγγυων και συνεργατικών πρακτικών και από την άλλη ένα παράδοξο: να υπάρχουν πολλές εργασίες που να προσπαθούν να στοιχειοθετήσουν μία συνολική αφήγηση για τη σύντομη ιστορία των «αλληλέγγυων πρακτικών της κρίσης» που όμως βασίζονται σε περιορισμένες συνήθως περιπτώσεις.

Η παρούσα έκδοση έρχεται να καλύψει -μερικώς τουλάχιστον- αυτό το κενό. Χρησιμοποιώντας δεδομένα από τη μεγαλύτερη επισκοπική, ποσοτική έρευνα με επιτόπιες επισκέψεις που έχει λάβει χώρα στην Ελλάδα μέχρι σήμερα περιλαμβάνοντας 116 εγχειρήματα και 404 συμμετέχοντες/ουσες σε αυτά από όλη την επικράτεια κατά την περίοδο Μάρτιος 2016 - Μάιος 2017, **επιδιώκει να συνδέσει δύο επίπεδα αναφοράς που συνήθως παραμένουν αγεφύρωτα: το «μοριακό» επίπεδο του ατόμου με το ευρύτερο επίπεδο μιας εκτεταμένης εθνικής γεωγραφίας.** Ταυτόχρονα επιδιώκει να αποτελέσει ένα σημείο αναφοράς και αναστοχασμού τόσο για τις προγενέστερες όσο και για τις μελλοντικές έρευνες, με την έννοια ότι επιδιώκει να δώσει μια πιο «μετρήσιμη» εικόνα και να συμβάλει στον αναστοχασμό υποθέσεων και συμπερασμάτων που έχουν διατυπωθεί διαμέσου διαφορετικών ερευνητικών μεθόδων.

Πώς όμως μια έρευνα που διεξήχθη το 2016-2017 μπορεί να είναι χρήσιμη στο ευρύ κοινό σήμερα και τι άλλους στόχους μπορεί να θέσει πέραν της κάλυψης κάποιων πολύ συγκεκριμένων κενών μιας αμιγώς ακαδημαϊκής συζήτησης και βιβλιογραφίας; Με άλλα λόγια ποιους αφορά και σε ποιες απευθύνεται μια τέτοια προσπάθεια;

Μπορεί η Ελλάδα να έγινε πεδίο ανάδυσης συνεργατικών και αλληλέγγυων εγχειρημάτων κατά την εκπνέουσα δεκαετία, αλλά ταυτόχρονα υπήρξε και επίκεντρο σημαντικών εξελίξεων στο πολιτικό, πολιτιστικό και οικονομικό επίπεδο. Από την περίοδο της Πλατείας Συντάγματος και την άνοδο των κοινωνικών κινημάτων σε όλη τη χώρα, την ανάπτυξη του «νέου κόσμου από τα κάτω», την άνοδο του κόμματος του ΣΥΡΙΖΑ στην εξουσία, τις διαπραγματεύσεις με την Τρόικα του 2015, η χώρα, μετά το δημοψήφισμα του ίδιου καλοκαιριού, τη νέα εκλογική νίκη του ΣΥΡΙΖΑ και τη συνέχιση των πολιτικών λιτότητας γνώρισε μία σταδιακή ύφεση στον αριθμό και τις δράσεις των πρωτοβουλιών που εξετάζονται σε αυτήν την έκδοση: μια διαδικασία «αποκοινοποίησης» (un-commoning) όπως την έχουν ονομάσει οι κοινωνικοί επιστήμονες Mario Blaser και Marisol de la Cadena (2017). Στον απόηχο αυτών των εξελίξεων, πολιτιστικά γεγονότα παγκόσμιας εμβέλειας όπως η Documenta 14 με τίτλο "Learning from Athens" συνέβαλαν ουσιαστικά σε μία «αισθητικοποίηση» της αντίστασης και στη μετατροπή των εναλλακτικών εγχειρημάτων και χώρων σε θεαματικοποιημένες ατραξιόν στην προσπάθεια αποτύπωσης της χώρας ως διεθνούς «εναλλακτικού» τουριστικού προορισμού (Tsiavos, P., 2020). Σε αυτό

το πλαίσιο, μία έρευνα που βασίζεται στις γνώμες τόσων πολλών συμμετεχόντων/ουσών στα αλληλέγγυα και συνεργατικά εγχειρήματα, στοχεύει να αποτελέσει έναν πολύτιμο πόρο που επιτρέπει σε κάθε αναγνώστη να αντιληφθεί τις σκέψεις και αντιλήψεις όσων πραγματικά στήριξαν και συνέβαλαν στην προσπάθεια δημιουργίας αυτού του άλλου κόσμου «από τα κάτω». Με αυτόν τον τρόπο, θέλει να συμβάλλει στην ανάπτυξη ενός διευρυμένου κριτικού λόγου απέναντι στις προσπάθειες «εξημέρωσης» και ενσωμάτωσης αυτών των πρακτικών στη «νέα κανονικότητα». Επιπλέον, μπορεί να αποτελέσει ένα χρήσιμο εργαλείο στα χέρια των ίδιων των συμμετεχόντων/ουσών που έχουν διαμέσου αυτής της έκδοσης την ευκαιρία να συγκρίνουν και να αναστοχαστούν πάνω σε δικές τους - ατομικές και συλλογικές - πεπειθήσεις για τις ίδιες τους τις δράσεις.

Υπό αυτό το πρίσμα, το γεγονός ότι τα στοιχεία της έρευνας δεν είναι τωρινά αλλά η συλλογή τους ολοκληρώθηκε πριν από περίπου τρία χρόνια, μπορεί να λειτουργήσει και ως πλεονέκτημα μιας και αυτό το χρονικό διάστημα των σαρωτικών αλλαγών των τελευταίων ετών, προσφέρει μία ασφαλή απόσταση η οποία είναι κατάλληλη για να ενεργοποιήσει βαθύτερους και πιο πολύτιμους αναστοχασμούς για το παρελθόν, παρόν και μέλλον της συνεργασίας και της αλληλεγγύης. Ιδιαίτερα στο πλαίσιο της τρέχουσας πανδημίας και των δομικών αλλαγών που αυτή συνεπάγεται σε οικονομία, κοινωνικές σχέσεις και δημόσια σφαίρα, η ανθεκτικότητα των δομών αλληλεγγύης και συνεργασίας ως βασική προϋπόθεση για την οικοδόμηση ενός δικαιότερου και καλύτερου κόσμου δοκιμάζεται. Η δημοσιοποίηση του παρόντος μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως βάση για τη σύλληψη και διάχυση ενός δεύτερου, πιο γειωμένου και καλά οργανωμένου, κύκλου εναλλακτικών εγχειρημάτων θέτοντας τις βάσεις ευρύτερων μελλοντικών κοινωνικών μετασχηματισμών. Ως εκ τούτου, η παρούσα εργασία φιλοδοξεί να ξεπεράσει τις ακαδημαϊκές της καταβολές και να αποτελέσει χρήσιμο εργαλείο για όσους/ες είτε έχουν ήδη εμπλακεί στο πεδίο των συνεργατικών και αλληλέγγυων πρακτικών είτε ενδιαφέρονται για το παρόν και μέλλον των πρακτικών αυτών.

A Λ Λ Α Γ Η Φ Ξ Κ Ν Σ Α
 Λ Π Α Ξ Κ Ι Ν Η Μ Α Υ Υ
 Λ Ε Τ Ο Κ Η Φ Ξ Κ Ν Ν Τ
 Η Α Ν Ξ Κ Η Ε Α Α Δ Ε Ο
 Λ Ω Α Π Κ Κ Φ Ι Ν Ι Ρ Ν
 Ε Α Α Ε Φ Η Φ Σ Φ Α Γ Ο
 Γ Ρ Δ Ρ Α Σ Η Ο Ζ Φ Α Μ
 Γ Α Α Ι Κ Η Φ Τ Ν Α Σ Ι
 Υ Σ Α Β Γ Ε Ι Τ Ο Ν Ι Α
 Η Α Α Π Β Η Φ Μ Ν Ε Α Κ
 Α Α Λ Ρ Κ Γ Ο Ι Ν Ι Φ Ψ
 Ζ Σ Π Ο Ι Ο Τ Η Τ Α Ω Κ
 Δ Α Ο Ο Κ Η Ι Ξ Α Ν Φ Η
 Κ Α Ν Δ Θ Α Φ Η Κ Ν Χ Τ
 Ζ Α Π Ο Α Ν Α Π Τ Υ Ξ Η
 Α Α Ξ Σ Κ Τ Α Ω Κ Ν Φ Κ
 Χ Α Ζ Α Ι Η Φ Ο Μ Α Δ Α

02.

η ανάπτυξη ενός νέου λεξιλογίου γύρω από τα «κοινά»

Η εμφάνιση και ο πολλαπλασιασμός των εναλλακτικών εγχειρημάτων της προηγούμενης δεκαετίας συνοδεύτηκε από την εντατικοποίηση της ερμηνευτικής προσπάθειας και της εννοιολόγησης του φαινομένου. Αξίζει να σημειωθεί ότι **ετούτη η προσπάθεια δεν υπήρξε ένα αμιγώς ακαδημαϊκό ζήτημα αλλά απασχόλησε σε σημαντικό βαθμό και τις ίδιες τις πρωτοβουλίες οι οποίες αναζήτησαν νέα λεκτικά σχήματα για να περιγράψουν τις δράσεις τους**. Σε αυτήν τη διαδικασία, χρησιμοποιήθηκαν τόσο μεταφράσεις όρων που χρησιμοποιούνταν ήδη στο εξωτερικό (σε αγγλόφωνες ή/και σε χώρες της Λατινικής Αμερικής), όσο και όροι ή συνδυασμοί όρων που επινοήθηκαν για να εκφράσουν τα ιδιαίτερα κοινωνικοπολιτικά περιεχόμενα της ελληνικής εμπειρίας. Έτσι εμφανίζονται μία σειρά όρων που στοχεύουν είτε να εκφράσουν τμήματα των πρακτικών αυτών είτε τις πρωτοβουλίες στο σύνολό τους. Όροι όπως «Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία» - Κ.Α.Ο. (Social and Solidarity Economy), και «Κοινά» (Commons) χρησιμοποιήθηκαν ευρέως για την ομαδοποίηση των εναλλακτικών εγχειρημάτων στην Ελλάδα. Ωστόσο, ένας από του όρους που καθιερώθηκε κυρίως μεταξύ των πιο ριζοσπαστικών εγχειρημάτων για να δώσει έμφαση στη συνεργατική τους διάσταση αλλά και στις μη-εγχρήματες οικονομικές πρακτικές, ήταν «Αλληλέγγυα και Συνεργατική Οικονομία» όπως αποτυπώνεται από το ομώνυμο φεστιβάλ που διοργάνωσαν οι ίδιες οι πρωτοβουλίες κατά τη διάρκεια 2012 -2017.

Αξίζει να σημειωθεί σε αυτό το σημείο ότι μία σειρά από όρους οι οποίοι έχουν απήχηση στη διεθνή βιβλιογραφία όπως «Εγχειρήματα Βιώσιμων Κοινοτήτων» (Sustainable Community Organizations), «Οργανισμοί Εναλλακτικής Δράσης» (Alternative Action Organizations), «Εναλλακτικές Μορφές Ανθεκτικότητας» (Alternative Forms of Resilience), βρήκαν μόνο μερικώς απήχηση στην Ελλάδα και αυτή σε καθαρά ακαδημαϊκό επίπεδο (π.χ. Kalogeraki 2018). Αντίστοιχα, ακόμα και διεθνώς καθιερωμένοι όροι, όπως ο όρος «κοινωνική οικονομία» (Social Economy) ενώ βρήκαν το δρόμο προς το ελληνικό θεσμικό πλαίσιο (π.χ. Ν. 4019/2011), δεν βρήκαν αντίστοιχη απήχηση στα ίδια τα εγχειρήματα τα οποία στην πλειοψηφία τους προτίμησαν όρους με πιο προταγματικό περιεχόμενο (Varvarousis and Tsitsirigkos, 2019). Τέλος αξίζει να σημειωθεί ότι κάποιοι από τους πιο δημοφιλείς όρους που χρησιμοποιήθηκαν στο ίδιο το πεδίο των εναλλακτικών εγχειρημάτων (Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και Κοινά), εν τέλει ενσωματώθηκαν και στο ελληνικό θεσμικό πλαίσιο κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ με το νόμο 4430/2016.

Το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε ως βάση της παρούσας έρευνας χρησιμοποίησε τον όρο «αλληλέγγυα και συνεργατικά εγχειρήματα» με σκοπό να είναι άμεσα αναγνωρίσιμο από τους/τις συμμετέχοντες/ουσες στο πεδίο. Ωστόσο, το ερμηνευτικό πλαίσιο του συνολικού ερευνητικού εγχειρήματος και επακόλουθα η επιλογή των πρωτοβουλιών θεμελιώνεται θεωρητικά στη βάση των «κοινών». Ακολουθώντας τις διατυπώσεις των Massimo De Angelis και David Harvie (2014)

τα κοινά (commons) ορίζονται ως κοινωνικά συστήματα στα οποία πόροι οποιασδήποτε φύσεως διαμοιράζονται μεταξύ των χρηστών και σε κάποιες περιπτώσεις δημιουργών τους (commoners), οι οποίοι ωστόσο καθορίζουν και τους όρους χρήσης, παραγωγής και διανομής αυτών των πόρων διαμέσου οριζόντιων και δημοκρατικών μορφών διακυβέρνησης (commoning).

Η επιλογή αυτή έγινε για μία σειρά από λόγους. Πρώτον, η υιοθέτηση του όρου «κοινά» για να περιγράψει τις σημερινές πρωτοβουλίες αυτοοργάνωσης, έχει το πλεονέκτημα να συνδέει αυτές τις σύγχρονες εμπειρίες με μία μακρά παράδοση αυτοοργανωμένων συστημάτων φυσικών και όχι μόνο πόρων, και έτσι επιτρέπει συγκρίσεις και παραθέσεις με ιστορικό βάθος που αλλιώς δε θα ήταν εφικτές. Δεύτερον, η θεωρία των κοινών επιτρέπει αλλά και δίνει έμφαση στην ανάλυση εγχειρημάτων που ξεπερνούν τα όρια της οικονομίας (τουλάχιστον όπως αυτή εννοείται ευρέως σήμερα) και εντάσσονται περισσότερο στη σφαίρα της ευρύτερης κοινωνικής αναπαραγωγής. Συνέπεια του παραπάνω είναι η δυνατότητα ένταξης σε αυτό το πλήθος εγχειρημάτων, ενός υποσυνόλου πρωτοβουλιών που δεν έχουν αμιγή οικονομική δραστηριότητα (όπως πχ ένας κατελιημένος κοινωνικός χώρος) αλλά που έχουν μία σαφή συμβολή στη διαφύλαξη και υποβοήθηση της

κοινωνικής αναπαραγωγής. Τρίτον, η γλώσσα των κοινών προϋποθέτει την ύπαρξη συστημάτων διαχείρισης στα οποία συμμετέχει στη λήψη αποφάσεων το σύνολο των χρηστών/οικειοποιητών μιας κοινότητας, αποκλείοντας έτσι δομές οι οποίες εντάσσονται και διοικούνται από άλλους οργανισμούς όπως το κράτος, οι δήμοι, η εκκλησία, ένα ιδιωτικό ίδρυμα κ.τ.λ., περιορίζοντας έτσι το πεδίο έρευνας σε δομές και πρωτοβουλίες που ιδρύθηκαν από απλούς πολίτες και κινήματα βάσης (grassroots). Τέλος, η γλώσσα των κοινών αναδείχθηκε σε έναν όρο που χρησιμοποιήθηκε αρκετά από τον ίδιο τον κόσμο των πρωτοβουλιών για να περιγράψει τόσο τη φύση όσο και τη στόχευση των δράσεών του. Ενδεικτικά, αναφέρεται ότι από το 2013 και μέχρι το 2018 έλαβαν χώρα σε Αθήνα και Ηράκλειο έξι σημαντικά φεστιβάλ με κεντρική θεματική τα κοινά υπό την ονομασία "Commons Fest"².

Πιο συγκεκριμένα, με βάση την έννοια των κοινών η παρούσα μελέτη εξετάζει ως σύνολο τις παρακάτω κατηγορίες συλλογικής δράσης:

1. Κοινωνικά συστήματα αυτοδιαχείρισης φυσικών πόρων (π.χ. μία αστική έκταση που μετατρέπεται σε αστικό λαχανόκηπο, μία δασική έκταση που τη διαχειρίζονται οι περίοικοι μέσα από οριζόντιες διαδικασίες κ.α.)
2. Άτυπα αυτοδιαχειριζόμενα κοινωνικά συστήματα παροχής υπηρεσιών (δομές αλληλεγγύης, κοινωνικά ιατρεία και φαρμακεία, τράπεζες χρόνου και εναλλακτικά νομίσματα, κοινωνικές κουζίνες, αλληλέγγυα εκπαίδευση κ.α.)
3. Κοινά συστήματα παραγωγής (common productive assets), (π.χ. κολεκτίβες εργασίας και κοινωνικές συνεταιριστικές επιχειρήσεις παραγωγικού σκοπού, εγχειρήματα συνεταιριστικής αγροτικής παραγωγής και κοινωνικά υποστηριζόμενης γεωργίας κ.α.)
4. Συστήματα ομότιμης παραγωγής ψηφιακών αγαθών (π.χ. ανοιχτό λογισμικό) με σαφή όμως χωρική αναφορά και πεδίο δράσης.

2. Μάλιστα το φεστιβάλ της προαναφερθείσας Αλληλέγγυας και Συνεργατικής Οικονομίας 2017 έγινε από κοινού με το Φεστιβάλ των Κοινών.

03.

πώς πραγματοποιήθηκε αυτή η έρευνα;

Η παρούσα έκδοση αποτελεί τμήμα ενός συνολικότερου έργου των συντακτών της που μελετά τις εναλλακτικές πρακτικές που ακολουθούν τις κρίσεις και το οποίο περιλαμβάνει πολλαπλές ερευνητικές πρακτικές και μελέτες περίπτωσης από την Ελλάδα την περίοδο 2008 - 2018. Τα στοιχεία που παρατίθενται εδώ προέρχονται από έρευνα με ερωτηματολόγιο που διενεργήθηκε σε όλη την επικράτεια. Βασική επιδίωξη ήταν να καλυφθούν τα κενά στη γνώση για τα αλληλέγγυα και συνεργατικά εγχειρήματα που αφορούν στους/στις συμμετέχοντες/ουσες και όχι στις ίδιες τις δομές ως σύνολα.

Πιο συγκεκριμένα, μας ενδιέφερε να απαντήσουμε ερωτήματα σχετικά με το προφίλ και τα προσωπικά κίνητρα των συμμετεχόντων/ουσών, τις ώρες εργασίας που προσφέρουν στις δομές, τις επικρατέστερες ηλικίες και τη συμμετοχή των γυναικών, τους τρόπους συγκρότησης των εγχειρημάτων και τον ρόλο των κοινωνικών κινήματων στη δημιουργία τους καθώς και τους ειδικούς στόχους των εγχειρημάτων έτσι όπως τους αντιλαμβάνονται προσωπικά οι συμμετέχοντες/ουσες. Στη συνέχεια οι συμμετέχοντες/ουσες ρωτήθηκαν για θέματα σχετικά με τη λειτουργία των δομών, τις συγκρούσεις και τον τρόπο

αντιμετώπισής τους καθώς και για ζητήματα τυπικής και άτυπης ιεραρχίας. Επιπλέον, εξετάστηκε η προσωπική τοποθέτηση των συμμετεχόντων/ουσών σε σχέση με μία σειρά από ευρύτερα θέματα όπως είναι το περιβαλλοντικό ζήτημα, οι συνέπειες της κατάστασης και των μεταβολών της οικονομίας στα εναλλακτικά εγχειρήματα, ζητήματα μετανάστευσης σε σχέση με τις αλληλέγγυες και συνεργατικές δομές, θέματα δικτύωσης και συλλογικής εκπροσώπησης κ.α. Τέλος έγινε προσπάθεια να σχετιστούν τα προφίλ των ερωτηθέντων/εισών με τα ζητήματα που εξετάζουν τα λεγόμενα «οικονομικά της ευτυχίας» (happiness economics) και έτσι συγκεντρώθηκαν απαντήσεις σχετικές με το γενικό επίπεδο ικανοποίησης των συμμετεχόντων/συμμετεχουσών από τη ζωή τους καθώς και με τα επικρατέστερα καθημερινά συναισθήματά τους.

Η επιλογή των δομών της έρευνας έγινε μετά από συγκρότηση καταλόγου/ευρετηρίου που προέκυψε μέσα από διασταύρωση στοιχείων σε τρεις διαφορετικές online βάσεις δεδομένων και όλα τα ερωτηματολόγια συμπληρώθηκαν με φυσική παρουσία τουλάχιστον ενός μέλους της ερευνητικής ομάδας. Συνολικά συμμετείχαν στην έρευνα 404 άτομα από 116 συλλογικά εγχειρήματα.

** Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις ερευνητικές μεθόδους που χρησιμοποιήθηκαν, τις τεχνικές δειγματοληψίας και τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματά τους, ανατρέξτε στο παράρτημα του παρόντος σ.88 - ερευνητικές μέθοδοι.*

*** Λόγω στρογγυλοποίησης ενδέχεται σε κάποια γραφήματα το άθροισμα των επιμέρους ποσοστών να παρουσιάζει οριακή απόκλιση από την τιμή "100".*

04.

για ποια εγχειρήματα μιλάμε;

53

εγχειρήματα με
Νομική Μορφή

63

άτυπα
εγχειρήματα

25

κοινωνικά
κέντρα

που παρέχουν διαφορετικές
υπηρεσίες κοινωνικής
αναπαγωγής (βιβλιοθήκες,
πολιτιστικές εκδηλώσεις,
εργαστήρια εκμάθησης, χώροι
συνεύρεσης, παρουσιάσεις,
συζητήσεις κτλ.)

42

συνεταιριστικά
σχήματα

σε διαφορετικά πεδία
της οικονομίας

18

ευρύτερες δομές
αλληλεγγύης

Κοινωνικές κουζίνες, πακέτα
τροφής, αλληλέγγυα
μαθήματα κ.α.

10

αυτοδιαχειριζόμενες
δομές υγείας

κοινωνικά ιατρεία
και φαρμακεία

9

σύλλογοι που
δραστηριοποιούνται
στο πεδίο της
αλληλεγγύης

πιο ειδικού σκοπού με
νομική μορφή

8

δίκτυα ανταλλαγής
-τράπεζες χρόνου

πιο ειδικού σκοπού
με νομική μορφή

1

οικοκοινότητα

3

καλλιτεχνικές
αλληλέγγυες
πρωτοβουλίες

με στόχο την καλλιτεχνική
ενεργοποίηση των πολιτών

Το ερωτηματολόγιο της έρευνας ξεκινά με τη διατύπωση τεσσάρων ερωτήσεων ελεύθερης συμπλήρωσης που προετοιμάζουν το έδαφος για τις πιο προσωπικές ερωτήσεις που ακολουθούν. Οι ερωτηθέντες/είσες κλήθηκαν να συμπληρώσουν το όνομα της πρωτοβουλίας στην οποία συμμετέχουν³ και στη συνέχεια να δώσουν προσωπικές εκτιμήσεις για τον αριθμό των ενεργών συμμετεχόντων/ουσών στο εγχείρημά τους, τον αριθμό των γυναικών, και τέλος τη γνώμη τους για το ποια είναι η επικρατέστερη ηλικιακή ομάδα στην πρωτοβουλία τους.

Οι απαντήσεις αυτές, ενώ αποτελούν υποκειμενικές εκτιμήσεις, παρέχουν πληροφορίες που θα ήταν πολύ δύσκολο να αποσπαστούν με άλλον τρόπο (ειδικά για τα μη τυπικά εγχειρήματα) λόγω της απουσίας καταλόγων μελών.

04.1. Πόσα άτομα ανά εγχείρημα;

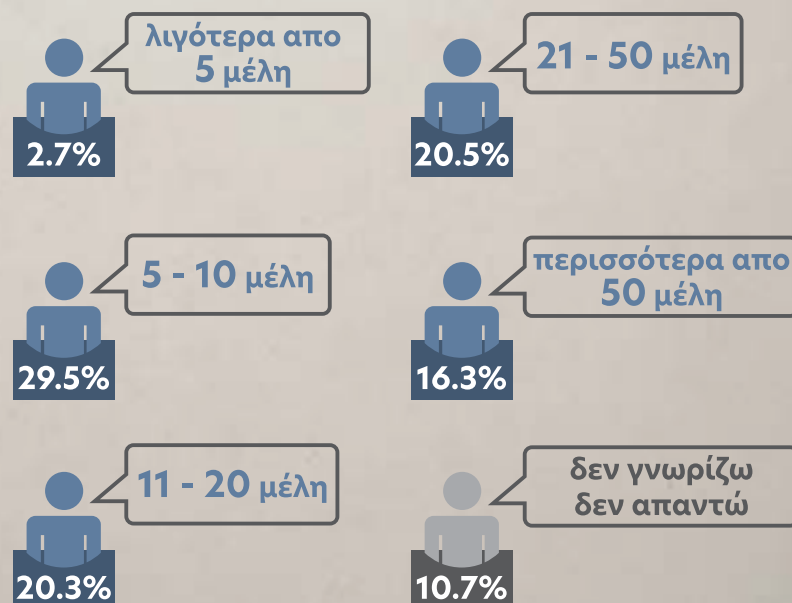
Η πρώτη ερώτηση αφορά στο συνολικό αριθμό ενεργών ατόμων στις πρωτοβουλίες και παρατηρείται μεγάλη διασπορά στις απαντήσεις. Μία σημαντική μερίδα από τους 404 ερωτηθέντες/είσες απάντησε ότι το εγχείρημά τους λειτουργεί με 5-10 μέλη (113) ενώ μόλις 11 άτομα απάντησαν ότι οι πρωτοβουλίες τους λειτουργούν με λιγότερα από 5 μέλη. Περισσότερα από ό,τι φαίνεται είναι τα εγχειρήματα που λειτουργούν με 11-20 μέλη μιας και 155 συμμετέχοντες/ουσες δώσαν απαντήσεις εντός αυτού του φάσματος, ενώ σημαντικά λιγότερα είναι όσα λειτουργούν με 21-50 μέλη (83 ερωτηθέντες/είσες έδωσαν τιμές εντός αυτού του φάσματος). Τέλος υπάρχει μία μειοψηφική αλλά σημαντική ομάδα ερωτηθέντων/εισών (60 στο σύνολο) που δήλωσαν ότι τα εγχειρήματά τους λειτουργούν με 51 - 250 μέλη. Ωστόσο, το τελευταίο αποτέλεσμα θα πρέπει να ληφθεί ιδιαίτερα επιφυλακτικά υπόψη μιας και παρά τις επεξηγήσεις που δόθηκαν πριν τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου, στις οποίες έγινε ξεκάθαρο ότι ο αριθμός που ζητείται αφορά στα ενεργά μέλη που προσφέρουν εργασία και όχι σε μια εκτίμηση του συνολικού αριθμού των ωφελούμενων από το εγχείρημα, σε κάποιες περιπτώσεις οι ερωτηθέντες/είσες μάλλον απάντησαν έχοντας κατά νου το τελευταίο.

3. Σε κάποιες ελάχιστες περιπτώσεις που αφορούσαν εγχειρήματα του αναρχικού/αντιεξουσιαστικού χώρου οι ερωτηθέντες/είσες προτίμησαν να αφήσουν κενό το πεδίο συμπλήρωσης του ονόματος της δομής.

Έτσι εξηγούνται και κάποιες ελάχιστες οριακές τιμές απαντήσεων (π.χ. ένας/μία ερωτηθείς/είσα απάντησε ότι το εγχείρημα αποτελείται από 3500 άτομα).

Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι υπήρξε μία σημαντική μερίδα ερωτηθέντων/εισών (42 άτομα στο σύνολο) που επέλεξε να συμπληρώσει «δεν γνωρίζω» στη συγκεκριμένη ερώτηση. Αυτό θα μπορούσε να εξηγηθεί αφενός από το γεγονός ότι ερωτήθηκαν και άτομα με μικρή ενεργή εμπλοκή στο εγχείρημα που πιθανόν να μην έχουν μία εποπτική εικόνα αυτού, αλλά είναι και ενδεικτικό της ρευστής κατάστασης σε μία μερίδα πρωτοβουλιών που έκανε δύσκολη την εκτίμηση του αριθμού των μελών τους.

Πόσα είναι τα ενεργά μέλη στα εγχειρήματά σου;

04.01. διάγραμμα

04.02. Πόσες είναι οι γυναίκες;

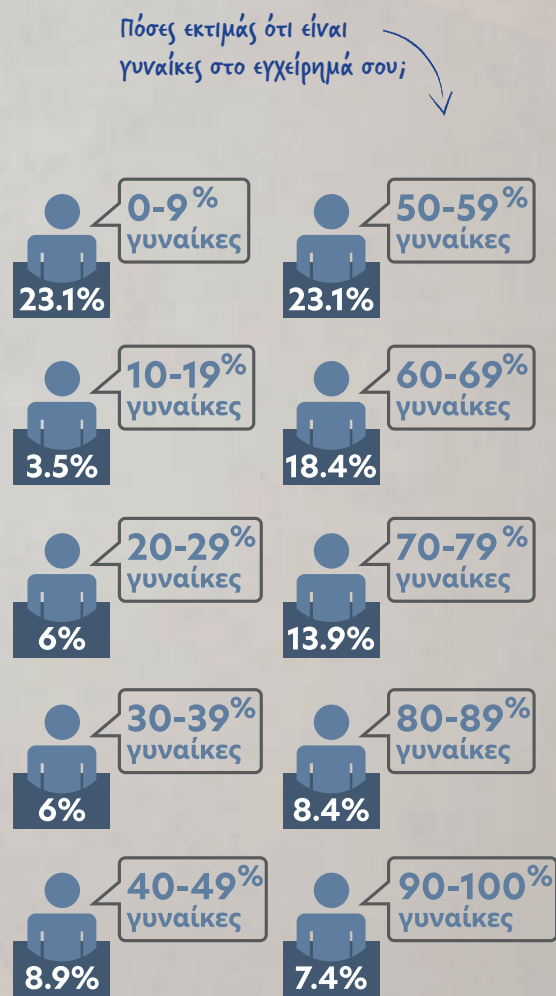
Από τις απαντήσεις φαίνεται ότι οι γυναίκες αποτελούν την πλειονότητα στα αλληλέγγυα κα συνεργατικά εγχειρήματα.

Η συμμετοχή των γυναικών είναι ένας κρίσιμος δείκτης τόσο για τη συμπεριληπτικότητα του νέου αυτού εναλλακτικού χώρου όσο και για την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τον επιμερισμό των εργασιών φροντίδας και μέριμνας για τους πιο αδύναμους που όπως θα δούμε σε επόμενη ενότητα αποτελεί βασικό στόχο των περισσότερων εγχειρημάτων. Οι απαντήσεις των ερωτηθέντων/εισών επιβεβαιώνουν και ενισχύουν τις προηγούμενες εκτιμήσεις που θέλουν τις γυναίκες να αποτελούν την πλειονότητα στις αλληλέγγυες και συνεργατικές δομές (Varvarousis et al 2017). Πιο συγκεκριμένα το 71.2% των συμμετεχόντων/ουσών απάντησε ότι η πλειονότητα είναι γυναίκες ενώ περίπου οι μισοί/ές συμμετέχοντες/ουσες (48.1%) απάντησαν ότι το ποσοστό των γυναικών στις πρωτοβουλίες τους είναι μεγαλύτερο του 60%.

Πώς εξηγείται όμως αυτό το φαινόμενο;

Η μεθοδολογία της συγκεκριμένης έρευνας δεν μας επιτρέπει να απαντήσουμε με βεβαιότητα το ερώτημα. **Πιθανώς να σχετίζεται με τα μεγαλύτερα ποσοστά ανεργίας στον γενικό γυναικείο πληθυσμό** (28.2% ανεργία των γυναικών έναντι 19.3% ανεργία των ανδρών τον Απρίλιο του 2016 όταν και ξεκίνησε η συλλογή στοιχείων). Επίσης είναι οι γυναίκες που παραδοσιακά στην Ελλάδα αναλαμβάνουν το μεγαλύτερο βάρος της κοινωνικής αναπαραγωγής μέσω διαφορετικών μορφών άτυπης εργασίας. **Δεν είναι εξάλλου τυχαίο ότι κατά τη διάρκεια των επισκέψεων στα εγχειρήματα παρατηρήθηκαν αρκετές περιπτώσεις δομών που αποτελούνταν αποκλειστικά από γυναίκες μεγαλύτερης συνήθως ηλικίας** οι οποίες είχαν αμιγώς στόχους ανακούφισης των πιο ευάλωτων κοινωνικών στρωμάτων (κυρίως μέσω παροχής τροφίμων και φαρμάκων).

Τέλος αξίζει να σημειωθεί ότι παρατηρήθηκε σε κάποιες λίγες περιπτώσεις (κυρίως άτυπες δομές αλληλεγγύης σε λαϊκές γειτονιές μεγάλων πόλεων), μία διάκριση ρόλων μεταξύ γυναικών και ανδρών. Σε αυτές τις δομές οι γυναίκες αποτελούσαν τη σημαντική πλειονότητα των μελών. Ωστόσο ενώ οι γυναίκες αναλάμβαναν το πιο σημαντικό μέρος της εργασίας για τη συντήρηση τόσο της δομής όσο και της επιτέλεσης του έργου της (π.χ. οργάνωση αποθήκης τροφίμων, διανομή τροφίμων, καθαρισμός του χώρου της δομής κ.τ.λ.), ήταν οι άντρες τις δομές οι οποίοι επιτελούσαν το επικοινωνιακό κομμάτι και συνεπώς μιλούσαν εκ μέρους του όλου εγχειρήματος. Αν και το συγκεκριμένο χαρακτηριστικό δεν ήταν πλειοψηφικό στα εγχειρήματα της έρευνας και επίσης δεν αποτελεί κοινό αίσθημα στους/στις συμμετέχοντες/ουσες (περισσότερα παρακάτω), είναι σημαντικό να αποτυπωθεί σε μία μελέτη που επιδιώκει να παρουσιάσει σε βάθος τα χαρακτηριστικά και τις αντιφατικές πραγματικότητες του αναδυόμενου αυτού εναλλακτικού χώρου ώστε να αποτελέσει εφελτήριο αναστοχασμού.

04.02. διάγραμμα

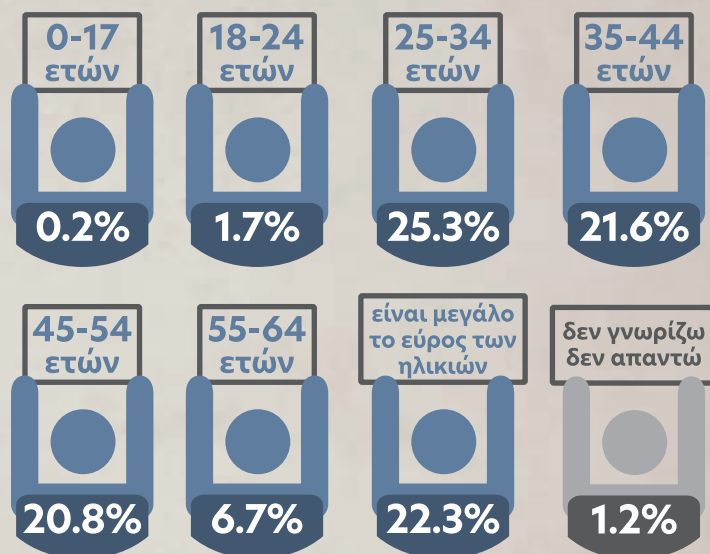
04.03. Επικρατέστερες ηλικιακές ομάδες

Παρόλο που υπάρχουν αρκετές συλλογικότητες με μεγάλο εύρος ηλικιών στα μέλη τους, οι ερωτηθέντες/είσες εκτίμησαν ότι οι περισσότεροι/ες συμμετέχοντες/ουσες στα αλληλέγγυα και συνεργατικά εγχειρήματά τους είναι μεταξύ 25 και 54 ετών.

Ο εντοπισμός των επικρατέστερων ηλικιακών ομάδων των εγχειρημάτων είναι ένας σημαντικός δείκτης για την έρευνα με διπλό ρόλο. Από τη μία λειτουργεί ως ελεγκτικός μηχανισμός για την ποιότητα των δεδομένων που συλλέχθηκαν, μιας και μια γενική σύμπτωση των εκτιμήσεων των συμμετεχόντων/ουσών για τις επικρατέστερες ηλικιακές ομάδες της πρωτοβουλίας τους με την ηλικιακή καμπύλη διασποράς του τυχαίου δείγματος πάνω στο οποίο βασίστηκε η ανάλυση του παρόντος (βλέπε επόμενη ενότητα), σηματοδοτεί μια επιτυχημένη στρατηγική δειγματοληψίας. Από την άλλη, η πιο ποιοτική ανάλυση του συγκεκριμένου δεδομένου μας δίνει μία καλή εικόνα για το ποιες ηλικίες δραστηριοποιήθηκαν στο πεδίο των εναλλακτικών εγχειρημάτων, ποιες όχι και αποτελεί μία καλή βάση για περαιτέρω συσχετίσεις (π.χ. **γιατί οι νέοι δραστηριοποιούνται περισσότερο σε ένα πεδίο αλλά όχι σε κάποιο άλλο; Όσο αυξάνεται η ηλικία αλλάζουν τα ποσοστά μεταξύ ανδρών και γυναικών; Σχετίζεται η ηλικία με τους λόγους ένταξης σε μία πρωτοβουλία; Με ποιον τρόπο;**).

Στο παρακάτω διάγραμμα αποτυπώνονται οι επικρατέστερες ηλικιακές ομάδες έτσι όπως τις εκτίμησαν οι συμμετέχοντες/σες:

Πόσο χρονών πιστεύεις ότι είναι τα περισσότερα μέλη στο εγχείρημά σου;

04.03. διάγραμμα

Αυτό που παρατηρείται και που επιβεβαιώνεται μερικώς από την ποιοτική έρευνα πεδίου είναι ότι ο χώρος των αλληλέγγυων και συνεργατικών πρακτικών έχει πολύ μικρή απεύθυνση στις πολύ νεαρές ηλικίες (μέχρι 17 ετών και ηλικιακή ομάδα 18-24), ήτοι σε μαθητές/ριες και φοιτητές/ριες. Δεδομένου ότι οι περισσότερες από αυτές τις πρακτικές συνδυάζουν τον παραγωγικό/αναπαραγωγικό σκοπό με την πολιτική δράση (περισσότερα παρακάτω), το γεγονός της απουσίας

νέων σχολικής ηλικίας δεν προξενεί εντύπωση. Ωστόσο η πολύ μικρή παρουσία των πολύ νέων (ηλικίες 18-24) στο πεδίο, είναι ένα στοιχείο που χρήζει περαιτέρω διερεύνησης. Γιατί και πώς αυτός ο χώρος των εναλλακτικών πρακτικών δεν συνδέθηκε/αγκαλιάστηκε από τη φοιτητική και όχι μόνο νεολαία η οποία φαίνεται είτε να προτιμά άλλες μορφές πολιτικοποίησης και συλλογικής δράσης είτε την απουσία από αυτές, είναι ένα ερώτημα που θα πρέπει να απασχολήσει τις μελλοντικές έρευνες.

Σε ό,τι αφορά τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες, φαίνεται ότι η αμέσως μεγαλύτερη ηλικιακή ομάδα (25-34) καθώς και οι επόμενες (35-44 και 45-54) είναι αυτές που κατά βάση στελεχώνουν τις αλληλέγγυες και συνεργατικές δομές. Το αποτέλεσμα δεν προκαλεί έκπληξη μιας και ήταν αναμενόμενο δομές με παραγωγική και αναπαραγωγική στόχευση να στελεχώνονται ως επί το πλείστον από ανθρώπους που βρίσκονται σε παραγωγική ηλικία. Όπως θα φανεί και στην επόμενη ενότητα (05), μια σημαντική μερίδα αυτών των ανθρώπων είναι άνεργοι ή υποαποσχολούμενοι.

Τέλος αξίζει να σημειωθεί ότι ένα σημαντικό ποσοστό συμμετεχόντων/ουσών (22.3%) υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει επικρατέστερη ηλικιακή ομάδα στο εγχείρημά τους και ότι το εύρος των ηλικιών είναι μεγάλο. Το συγκεκριμένο στοιχείο είναι ενδεικτικό τόσο του τρόπου συγκρότησης και λειτουργίας όσο και του τρόπου απεύθυνσης των εγχειρημάτων στην ευρύτερη κοινωνία με τη μεγάλη πλειονότητα να συγκροτείται από ανθρώπους που βρίσκονται σε παρόμοια ηλικιακή φάση (κάτι που συνεπάγεται πιθανόν και ομοιότητες σε κοινωνική, οικογενειακή και οικονομική κατάσταση όπως και σε στόχευση) και ένα μικρότερο ποσοστό να επιλέγει είδη δράσεων και στόχευση που να μπορεί να προσελκύσει περισσότερες και διαφορετικές ηλικίες.

05.

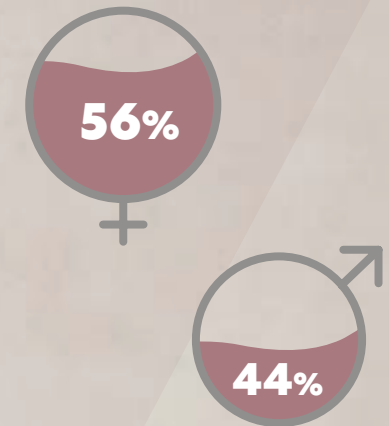
με ποιους και ποιες μιλήσαμε;

Στόχος της ενότητας αυτής είναι να περιγραφεί το προφίλ των ατόμων που συμμετείχαν στην έρευνα. Τα στοιχεία που παρατίθενται εδώ αφορούν τόσο τα ειδικά δημογραφικά στοιχεία των συμμετεχόντων/ουσών που απαντώνται σε κάθε έρευνα τέτοιου τύπου (φύλο, ηλικία, τόπος διαμονής οικονομική κατάσταση κ.τ.λ.) όσο και πιο ποιοτικά στοιχεία, που αφορούν είτε γενικές προσωπικές πεπειθήσεις των συμμετεχόντων/ουσών (π.χ. πολιτική τοποθέτηση, ευαισθητοποίηση σε περιβαλλοντικά ζητήματα κ.τ.λ.) είτε στοιχεία σχετικά με την ενασχόλησή τους με τη συγκεκριμένη αλληλέγγυα πρωτοβουλία (π.χ. χρόνος συμμετοχής, λόγοι εμπλοκής με το εγχείρημα κ.τ.λ.). Τέλος, παρατίθενται στοιχεία σχετικά με το γενικό επίπεδο ικανοποίησης των συμμετεχόντων/ουσών από τη ζωή τους, καθώς και με τα καθημερινά επικρατέστερα συναισθήματά τους.

05.01. Ποιοι/ες συμμετέχουν, πού διαμένουν και πώς εργάζονται;

Περισσότερες οι Γυναίκες

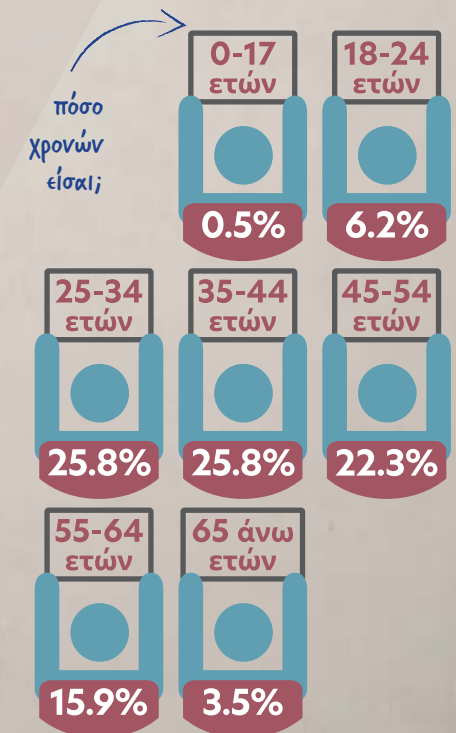
Οι γυναίκες που συμμετείχαν στην έρευνα αποτέλεσαν το 56% του συνολικού δείγματος ενώ οι άντρες το 44%, αποτέλεσμα που θεωρείται αναμενόμενο καθώς συνάδει με τις εκτιμήσεις των συμμετεχόντων/ουσών που περιγράφονται στην προηγούμενη ενότητα, οι οποίες θέλουν τις γυναίκες να αποτελούν την πλειονότητα στις αλληλέγγυες και συνεργατικές δομές. Το στοιχείο επίσης μπορεί να λειτουργήσει και ως ακόμα ένας δείκτης για τον έλεγχο της ποιότητας της στρατηγικής δειγματοληψίας επιβεβαιώνοντας ότι αυτή έγινε με τρόπο που παρήγαγε αξιόπιστα αποτελέσματα.

05.01. διάγραμμα

Άτομα στην παραγωγική ηλικία κυρίως

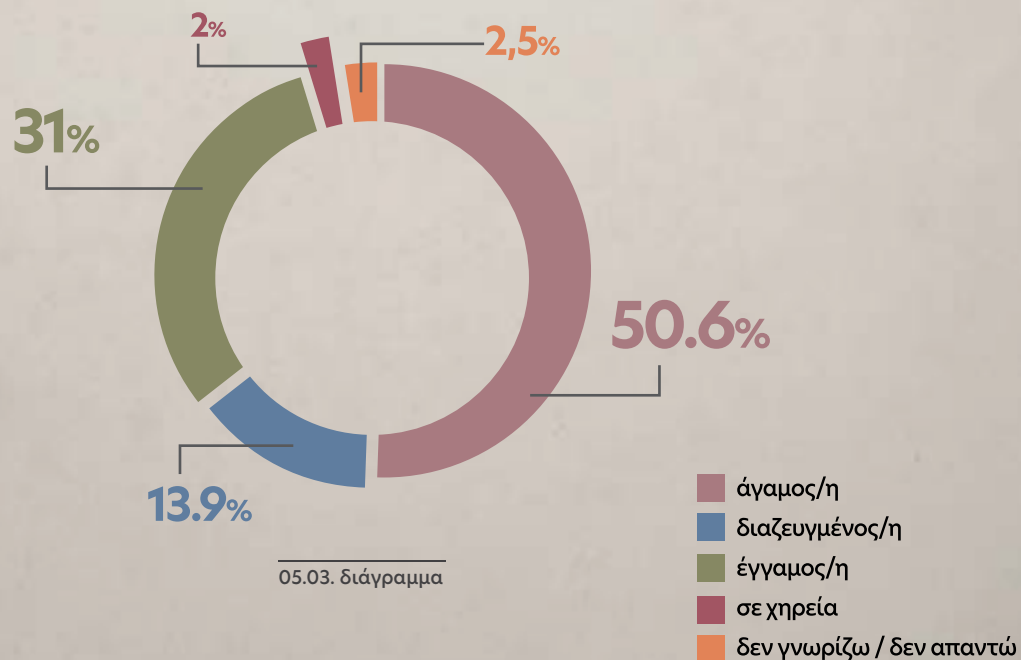
Όπως παραπάνω, τα αποτελέσματα της έρευνας δείχνουν μία σχετική σύμπτωση των εκτιμήσεων των ερωτηθέντων/εισών για το είδος των ηλικιών που συμμετέχουν στις αλληλέγγυες και συνεργατικές πρωτοβουλίες με τις πραγματικές ηλικίες των συμμετεχόντων/ουσών στην έρευνα. Έτσι, τα περισσότερα άτομα που συμμετείχαν στην έρευνα ανήκαν στις ηλικιακές ομάδες 25-34 και 35-44 ετών το οποίο συνάδει με τη λογική ότι λόγω της ιδιαίτερης φύσης τους (παραγωγικές και αναπαραγωγικές δραστηριότητες) οι δομές αυτές προσελκύουν κόσμο από την παραγωγική ιδίως ηλικία.

05.02. διάγραμμα

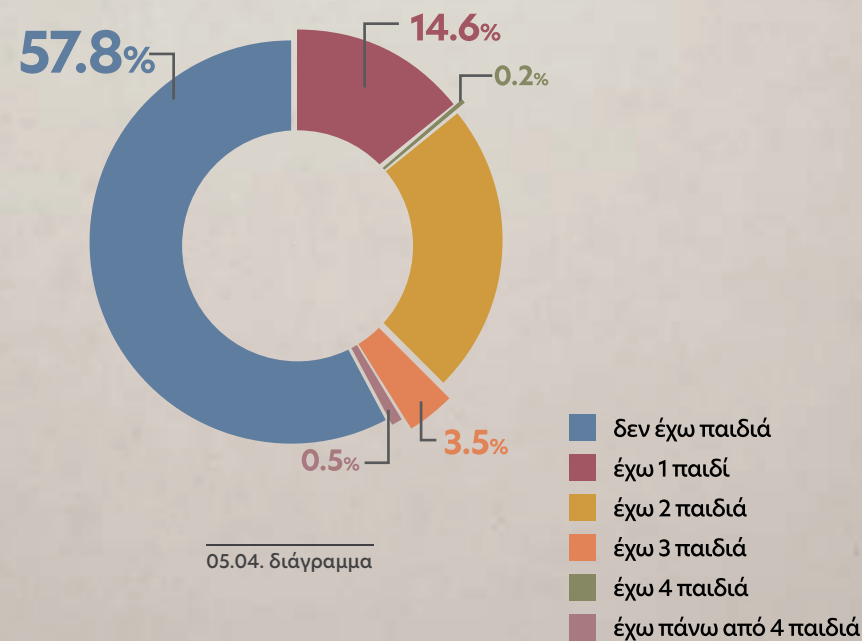
Ποσοστά έγγαμων περίπου στο μέσο όρο της Ελλάδας

Όπως προκύπτει από το διάγραμμα (05.03.) περίπου οι μισοί/μισές συμμετέχοντες/ουσες (50.6%) είναι άγαμοι/ες, το 31% είναι έγγαμοι/ες, το 13.9% διαζευγμένοι/ες και το 2% σε χηρεία. Ένα μικρό ποσοστό (2.5%) επέλεξε να μην απαντήσει στη συγκεκριμένη ερώτηση. Τα ποσοστά αυτά είναι αρκετά διαφορετικά από τα ποσοστά στο γενικό πληθυσμό της Ελλάδας (39.1% άγαμοι/ες και 50.3% έγγαμοι), αλλά η απόκλιση είναι τέτοια που εξηγείται μάλλον από την απουσία πολλών ατόμων στις μεγαλύτερες ηλικίες (στο δείγμα μας ο πληθυσμός άνω των 55 ετών αποτελεί το 19.4% του συνολικού δείγματος ενώ σύμφωνα με την απογραφή του 2011 το 38.2% του γενικού πληθυσμού είναι πάνω από 50 ετών). Λαμβάνοντας υπόψη αυτές τις διαφορές, παρατηρείται ότι το δείγμα των συμμετεχόντων/ουσών στα αλληλέγγυα και συνεργατικά εγχειρήματα δεν διαφέρει ουσιαστικά από τον γενικό πληθυσμό σε ό,τι αφορά την οικογενειακή κατάσταση και στις επιλογές τους γύρω από τα ζητήματα του γάμου.

Πολλοί/ές άτεκνοι/ες και οικογένειες με μέχρι δύο παιδιά

Όπως φαίνεται στο διάγραμμα (05.04), μία ισχυρή πλειονότητα των συμμετεχόντων/ουσών δεν έχει παιδιά (57.8%), ενώ ακολουθούν αυτοί/ες που είτε έχουν δύο παιδιά (23.3%) είτε ένα παιδί (14.6%). Τα ποσοστά των ατόμων με περισσότερα από τρία παιδιά είναι ιδιαίτερα μικρά. Η απευθείας σύγκριση των παραπάνω αριθμών με τους γενικούς όρους του πληθυσμού της Ελλάδας είναι δύσκολη γιατί η απογραφή γίνεται με βάση το νοικοκυριό και όχι το άτομο. Ωστόσο διαφαίνεται ότι κατά μέσο όρο στο δείγμα του πληθυσμού της παρούσας έρευνας το ποσοστό των ατόμων χωρίς παιδιά είναι μόνο ελαφρώς μεγαλύτερο από ότι στο γενικό πληθυσμό ακόμα και αν λάβουμε υπόψη τον σχετικά νεαρό μέσο όρο της ηλικίας των συμμετεχόντων/ουσών.

Κυρίως Αστικό Φαινόμενο

Οι αλληλέγγυες και συνεργατικές πρακτικές είναι κυρίως αστικό φαινόμενο που παρουσιάζει σημαντική πύκνωση στις μητροπολιτικές περιοχές.

πού μένεις;

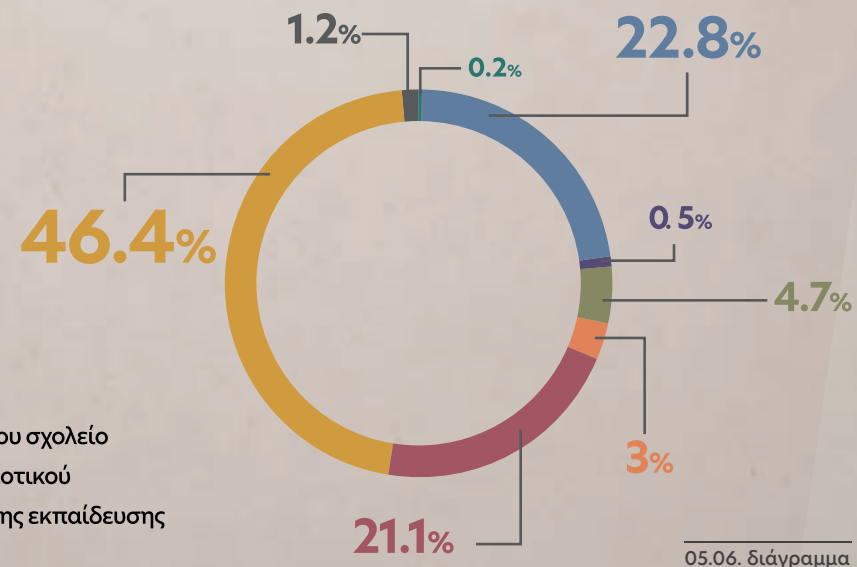
Από το διάγραμμα (05.05) διαφαίνεται ότι μία σημαντική μερίδα των συμμετεχόντων/ουσών στην έρευνα συγκεντρώνονται στην Αθήνα (44.4%) με τη Θεσσαλονίκη να ακολουθεί (11.2%). Επίσης, ένα 37.5% των λοιπών ατόμων δραστηριοποιούνται σε πόλεις άνω των 10.000 κατοίκων ενώ μόλις ένα 2.7% και 4.2% δραστηριοποιούνται σε κωμοπόλεις και χωριά αντίστοιχα⁴. Τα αποτελέσματα συμβαδίζουν με άλλες έρευνες που είχαν την εστίασή τους σε εγχειρήματα της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας που σε ένα βαθμό εμφανίζουν ένα μερικό βαθμό αλληλεπικάλυψης με τις συνεργατικές και αλληλέγγυες πρακτικές στις οποίες συμμετέχουν τα άτομα της παρούσας έρευνας. Επί παραδείγματι, στην Έκθεση του Βρετανικού Συμβουλίου του 2017 για την ΚΑΛΟ, η Αττική συγκεντρώνει το 36% των εγχειρημάτων και η Κεντρική Μακεδονία αντίστοιχα το 15%. Αντίστοιχα, στην έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής του 2019 για τις κοινωνικές επιχειρήσεις, το 44% των εγχειρημάτων βρίσκεται στην Αττική και το 13% στην Κεντρική Μακεδονία.

4. Επισημαίνεται ότι από την ανάλυση απουσιάζει η Ήπειρος, η Θράκη και κάποια νησιωτικά συμπλέγματα. Περισσότερα στο Παράρτημα.

Υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης

Στο διάγραμμα (05.06) παρατηρείται ότι μία πολύ σημαντική μερίδα των ερωτηθέντων/εισών της έρευνας κατέχουν πτυχίο ΑΕΙ/ΤΕΙ (46%), ενώ ένα εξίσου σημαντικό 21% κατέχει μεταπτυχιακό ή/και διδακτορικό τίτλο. Τα ποσοστά αυτά είναι σημαντικά μεγαλύτερα από το μέσο όρο στο γενικό πληθυσμό της Ελλάδας μιας και μόλις το 32% κατέχει κάποιον τίτλο τριτοβάθμιων σπουδών (ηλικίες 25-64, Έρευνα της ΑΔΙΠ 2019). Τα αποτελέσματα συνάδουν με αυτά της έκθεσης του Βρετανικού Συμβουλίου για την ΚΑΛΟ του 2017 τα οποία έδειξαν ότι ένα σημαντικό ποσοστό των ενεργών στελεχών των εγχειρημάτων

της ΚΑΛΟ (41%) κατέχει τίτλο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών. Μάλιστα τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας διευρύνουν τα προηγούμενα συμπεράσματα για όλα τα μέλη των αλληλέγγυων και συνεργατικών εγχειρημάτων. Ωστόσο αξίζει να σημειωθεί το γεγονός ότι ενώ πολλοί/ές από τους/τις ερωτηθέντες/είσες έχουν υψηλό μορφωτικό επίπεδο, υπάρχει και ένα μικρό ποσοστό με πολύ χαμηλή μόρφωση που σύμφωνα με τα στοιχεία της ποιοτικής έρευνας συναντάται κυρίως στις πρωτοβουλίες των πιο φτωχών περιοχών των μητροπόλεων (π.χ. Πέραμα, Πειραιάς κ.τ.λ).

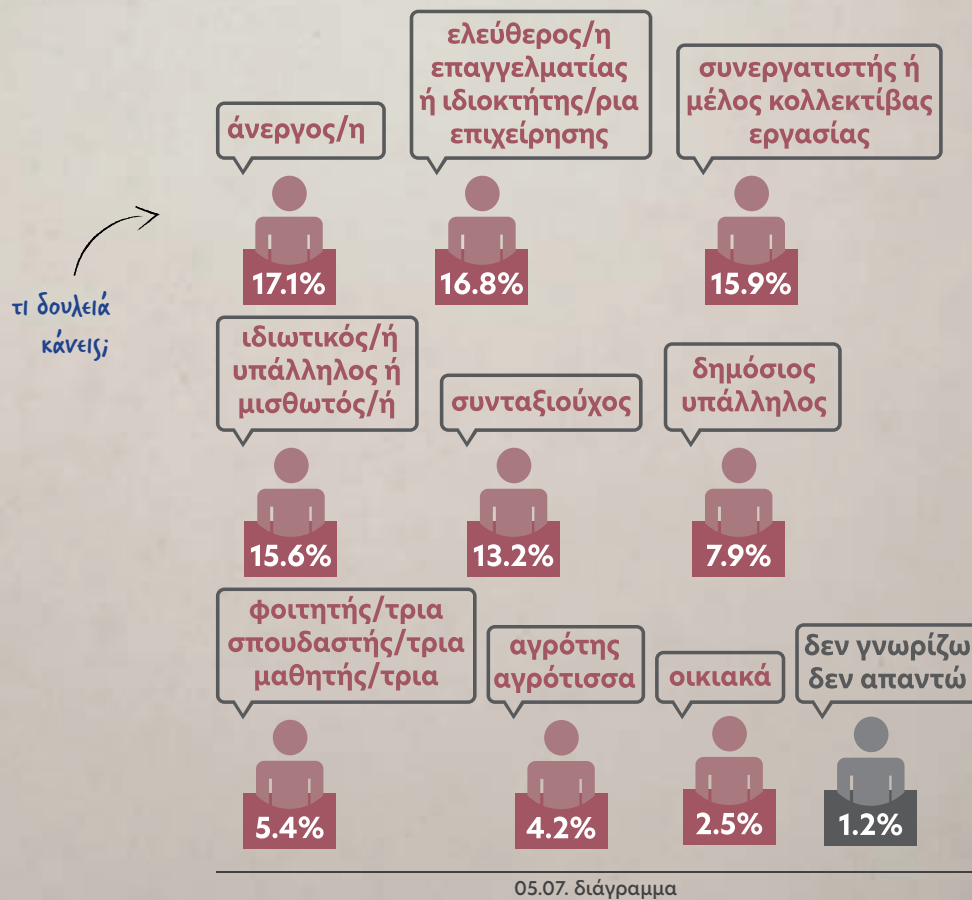

- δεν πήγα καθόλου σχολείο
- απολυτήριο δημοτικού
- απολυτήριο μέσης εκπαίδευσης
- δημόσιο ΙΕΚ
- ιδιωτικό ΙΕΚ
- πτυχίο ΑΕΙ / ΤΕΙ
- μεταπτυχιακός τίτλος / διδακτορικό
- δεν γνωρίζω / δεν απαντώ

Το ποσοστό ανεργίας είναι υψηλό

ανάμεσα στους/στις συμμετέχοντες/ουσες.

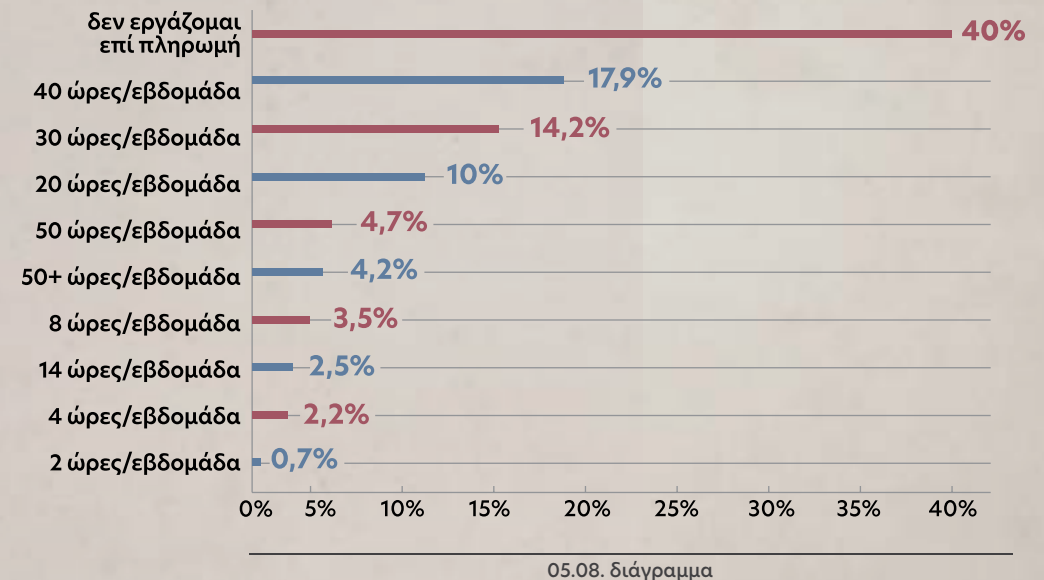
Αναφορικά με το είδος της εργασίας των συμμετεχόντων/ουσών στις πρωτοβουλίες, αυτό που παρατηρείται είναι ότι πρόκειται σε μεγάλο βαθμό για άτομα που δεν εργάζονται επ' αμοιβή μιας και οι κατηγορίες «άνεργος/η» (16.9%), συνταξιούχος/α (13.2%), φοιτητής/ρια (5.2%), οικιακά (2.5%) συγκεντρώνουν αθροιστικά την πλειονότητα των απαντήσεων. Υπάρχει μία μικρή παρουσία της παραδοσιακής εργατικής τάξης στο δείγμα διάσπαρτης στο 14.9% των ιδιωτικών υπαλλήλων/μισθωτών και στην αγροτική παραγωγή. Σημαντικό είναι το ποσοστό των εργαζόμενων σε συνεργατικά εγχειρήματα (15.9%) το οποίο όμως καθορίστηκε από τις επιλογές δειγματοληψίας που περιλαμβάνουν και κοινωνικές επιχειρήσεις, ενώ υψηλό είναι και το ποσοστό των αυτοαπασχολούμενων (16.6%). Το ποσοστό των δημοσίων υπαλλήλων είναι μικρότερο (7.7%) και είναι παρόμοιο με αυτό στο γενικό πληθυσμό της Ελλάδας.

Λίγοι/ες δουλεύουν με πλήρη απασχόληση ενώ

μεγάλα τα ποσοστά ανεργίας και ημιαπασχόλησης.

Σε συνέχεια του προηγούμενου ευρήματος, από το διάγραμμα (05.08) παρακάτω φαίνεται ότι μόνο 17.9% του συνολικού πληθυσμού των συμμετεχόντων/ουσών εργάζεται με πλήρη απασχόληση (40 ώρες/εβδομάδα) ενώ ένα 14.2% εργάζεται σε συνθήκες σχεδόν πλήρους απασχόλησης (30 ώρες/εβδομάδα). Το υπόλοιπο ποσοστό είτε δεν εργάζεται καθόλου επ' αμοιβή ή εργάζεται σε συνθήκες ημιαπασχόλησης. Το συγκεκριμένο διάγραμμα ενισχύει περαιτέρω τη διαπίστωση ότι μία μεγάλη μερίδα συμμετεχόντων/ουσών στις αλληλέγγυες και συνεργατικές πρακτικές είναι άνθρωποι με αρκετό ελεύθερο χρόνο οι οποίοι επιλέγουν να τον διαθέσουν σε αυτές τις πρωτοβουλίες.

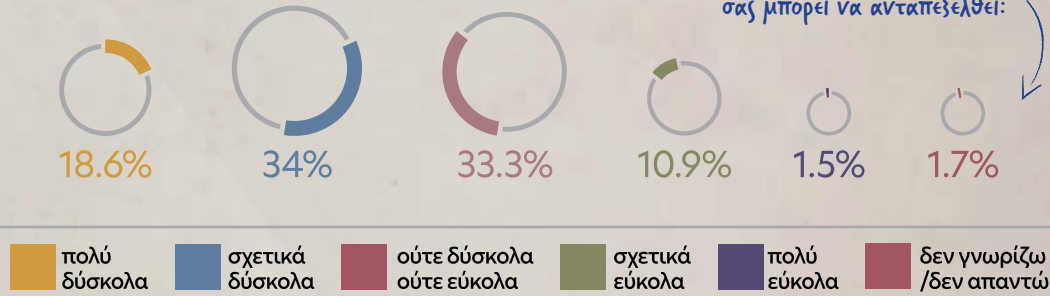
Κυρίως μεσαία τάξη που όμως πιέζεται οικονομικά

Το διάγραμμα (05.09) παρακάτω αποτυπώνει την οικονομική κατάσταση των συμμετεχόντων/ουσών στην έρευνα. Όπως προκύπτει, η πλειονότητα φέρει χαρακτηριστικά μεσαίας τάξης που όμως έχουν επηρεαστεί σε διαφορετικό βαθμό από την κρίση. Τα μεγαλύτερα ποσοστά συγκεντρώνουν οι κατηγορίες που απαντούν ότι ανταπεξέρχονται είτε με σχετική δυσκολία στις οικονομικές απαιτήσεις της καθημερινότητας (34%) είτε βρίσκονται ακριβώς στη μέση του οικονομικού τόξου, δηλαδή δεν ανταπεξέρχονται ούτε εύκολα ούτε δύσκολα (33.3%).

Μία σημαντική μερίδα ανθρώπων αντιμετωπίζει πολύ σημαντικές οικονομικές δυσκολίες (18.6%) ενώ μία μικρότερη ανταπεξέρχεται σχετικά εύκολα (10.9%). Υπάρχει και μία μικρή μερίδα εύπορων ανθρώπων στο δείγμα (1.5%). Βέβαια σε αυτό το σημείο πρέπει να σημειωθεί ότι λόγω του τρόπου που τέθηκε η ερώτηση, οι απαντήσεις του/της καθενός/μιας έχουν μία υψηλώς υποκειμενική/συγκριτική διάσταση. Υπόθεση επίσης μπορεί να γίνει

ότι λόγω του γεγονότος ότι οι πρωτοβουλίες της έρευνας ασχολούνται σε μεγάλο βαθμό με πολύ ευάλωτες πληθυσμιακές ομάδες, είναι πιθανό οι απαντήσεις στην προκείμενη ερώτηση να αποτυπώνουν μία σχετική οικονομική άνεση η οποία είναι συγκριτικά διατυπωμένη (ως προς τις πολύ ευάλωτες ομάδες) και όχι απόλυτη (ως προς το καθαρό οικογενειακό εισόδημα του κάθε νοικοκυριού).

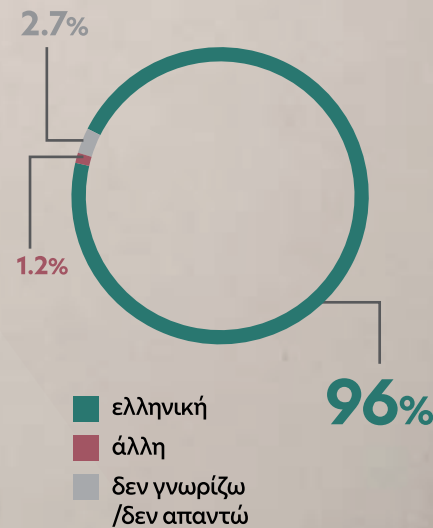
ξεκπετόμενος/η το ολικό σου μηνιαίο εισόδημα, το νοικοκυριό σας μπορεί να ανταπεξέλθει:

05.09. διάγραμμα

Οι συμμετέχοντες/ουσες είναι κυρίως ελληνικής εθνικότητας

Όπως προκύπτει από το διάγραμμα (05.10), το 96% των συμμετεχόντων/ουσών είναι ελληνικής εθνικότητας κάτι που ανταποκρίνεται και στην πραγματική εικόνα του πεδίου όπως αυτή προσλήφθηκε από την ερευνητική ομάδα μέσω της ποιοτικής έρευνας. Η πραγματικότητα αυτή έρχεται σε αντίθεση με τη ρητή επιθυμία των περισσότερων εκ των συμμετεχόντων/ουσών για συμπερίληψη μεταναστών/ριών στα εγχειρήματά τους (περισσότερα σε επόμενο κεφάλαιο). Το παραπάνω παράδοξο εγείρει συνεπώς ένα ζήτημα αναφορικά με τις υποδομές ένταξης μεταναστών/ριών στα συνεργατικά εγχειρήματα τα οποία θα μπορούσαν δυνητικά να είναι και μία εξαιρετική ευκαιρία απασχόλησης και ευρύτερης κοινωνικής ένταξης.

05.10. διάγραμμα

05.02. Τι πιστεύουν και για ποιο λόγο συμμετέχουν;

Η πλειονότητα τοποθετείται στα αριστερά του πολιτικού φάσματος με εσωτερικές διαβαθμίσεις.

Οι ερωτηθέντες/ερωτηθείσες της έρευνας κλήθηκαν να τοποθετήσουν τους/τις εαυτούς τους σε μία κλίμακα 1-10 όπου το 1 αντιπροσωπεύει το αριστερό άκρο του πολιτικού φάσματος και το 10 το δεξί άκρο. Από τις απαντήσεις που εμφανίζονται στο διάγραμμα (05.11) προκύπτει ότι η **συντριπτική πλειονότητα των συμμετεχόντων/ουσών (84.6%) τοποθετούν τις ιδέες τους στον ευρύτερο χώρο της αριστεράς και κεντροαριστεράς** (απαντήσεις 1-4), ένας/μία περίπου στους/στις δέκα συμμετέχοντες/ουσες (9.4%) επιλέγει ακριβώς το κέντρο του πολιτικού φάσματος (τιμή 5), ενώ ένα σρωευτικό 5.9% ανήκει στο χώρο της δεξιάς και κεντροδεξιάς. Ενδιαφέρον ωστόσο παρουσιάζει ότι η πιο δημοφιλής απάντηση είναι το (3) δηλαδή η μέση τιμή όσων ανήκουν στο αριστερό τόξο η οποία καταλαμβάνει το 29.8% των απαντήσεων ακολουθούμενη από το (1), δηλαδή όσους/ες κατατάσσουν τον εαυτό τους στην άκρα αριστερά. Σε μια ερμηνευτική απόπειρα των αποτελεσμάτων, αξίζει να σημειωθεί

ότι οι απαντήσεις αυτές συγκεντρώθηκαν σε μία περίοδο όπου και λόγω της ανόδου του ΣΥΡΙΖΑ στην εξουσία και λόγω των ιδιαίτερων πολιτικών εξελίξεων του 2015 (κυβέρνηση με κορμό ένα κόμμα της ριζοσπαστικής αριστεράς, διαπραγμάτευση με Τρόικα και δημοψήφισμα), το πολιτικό φάσμα της αριστεράς είχε αποκτήσει ένα μεγάλο εύρος που δικαιολογεί τόσο την ταύτιση με το άκρο του όσο και την προσπάθεια διατήρησης αποστάσεων από αυτό, όπως και αποτυπώθηκε και στα δεδομένα. Τέλος αξίζει να σημειωθεί ότι λόγω του γραμμικού χαρακτήρα της ερώτησης που δεν επέτρεπε την εισαγωγή περαιτέρω ποιοτικών διαβαθμίσεων, η ερευνητική ομάδα ήρθε αντιμέτωπη αρκετές φορές με το πρόβλημα της ένταξης των ατόμων του αντιεξουσιαστικού/αναρχικού χώρου. Κατόπιν διευκρινίσεων από την ερευνητική ομάδα, η πλειονότητα των ερωτηθέντων/εισών που αυτό-προσδιορίζονταν σ' αυτόν τον πολιτικό χώρο, επέλεξε στη συγκεκριμένη ερώτηση ως επί το πλείστον την τιμή (1).

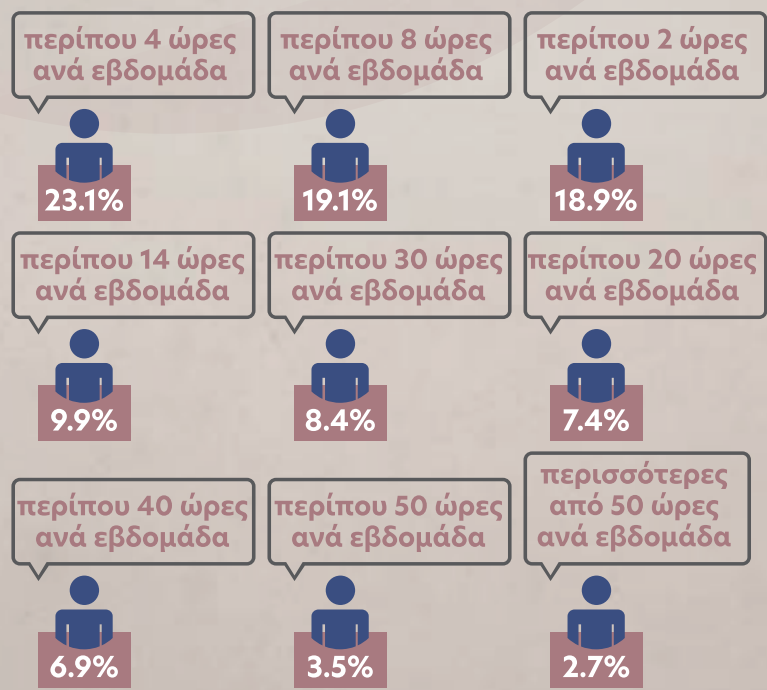

05.11. διάγραμμα

Οι περισσότεροι/ες ασχολούνται μέχρι 8 ώρες/εβδομάδα.

Στο διάγραμμα (05.12) φαίνεται ο βαθμός εμπλοκής των συμμετεχόντων/ουσών στα εγχειρήματα εκφρασμένος σε ώρες/εβδομάδα. Παρατηρείται ότι η πλειονότητα των ατόμων απασχολούνται μεταξύ 2 και 8 ωρών την εβδομάδα με την πρωτοβουλία στην οποία συμμετέχουν με την τιμή «4 ώρες/εβδομάδα» να είναι στην υψηλότερη θέση (23.1%). Αξίζει να σημειωθεί ωστόσο ότι υπάρχουν και αρκετοί άνθρωποι που αφιερώνουν 30 ή 40 ώρες την εβδομάδα στο εγχείρημα (8.4% και 6.9% αντίστοιχα) αλλά στις περισσότερες περιπτώσεις πρόκειται για ανθρώπους που εργάζονται στα εγχειρήματα.

Πόσες περίπου ώρες ανά εβδομάδα αφιερώνετε;

05.12. διάγραμμα

Υψηλό το πολιτικό κίνητρο, η κοινωνική αλληλεγγύη και η εναλλακτικότητα στους λόγους συμμετοχής και πιο χαμηλά η ατομική κάλυψη αναγκών και το οικονομικό όφελος.

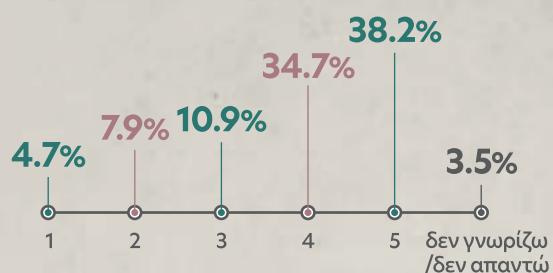
Ένα από τα πιο σημαντικά ερωτήματα αυτής της έρευνας αφορά στους λόγους συμμετοχής σε τέτοια εναλλακτικά εγχειρήματα. Η ανάδειξη του συγκεκριμένου σημείου είναι σημαντική γιατί προσφέρει μία εποπτική εικόνα των δυνατοτήτων επέκτασης αυτών των πρακτικών σε μεγαλύτερα τμήματα της κοινωνίας καθώς η εξερεύνηση των λόγων εμπλοκής μπορεί να οδηγήσει στη χάραξη μιας στρατηγικής με ευρύτερη απεύθυνση. Στη συγκεκριμένη ερώτηση δόθηκαν στους/στις ερωτηθέντες/είσες δώδεκα πιθανές απαντήσεις στις οποίες μπορούσαν να απαντήσουν βάσει της κλίμακας LIKERT (1-5, από καθόλου σημαντικό για μένα μέχρι πολύ σημαντικό για μένα). Στους παρακάτω πίνακες (05.13-22) φαίνονται οι απαντήσεις που δόθηκαν.

1= καθόλου σημαντικό
5= πολύ σημαντικό

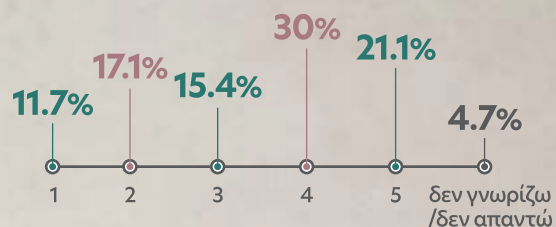

05.13-22. διαγράμματα

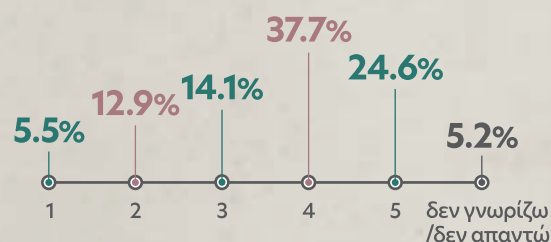
1= καθόλου σημαντικό
5= πολύ σημαντικό

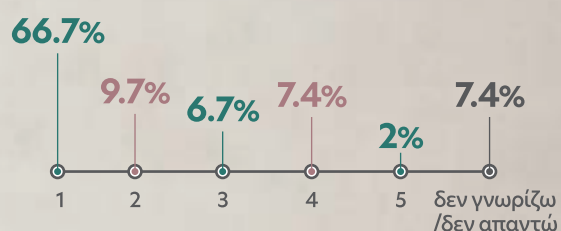
επιθυμία προσφοράς στο συνάνθρωπό μου

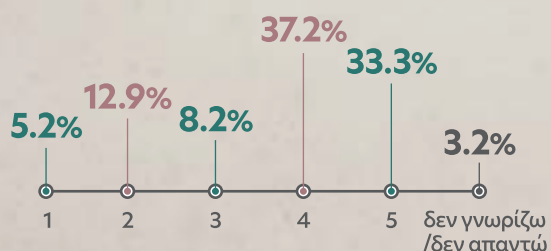
επιθυμία κοινωνικοποίησης

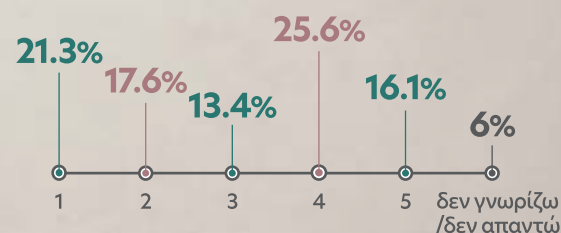
βελτώνει την ψυχολογία μου

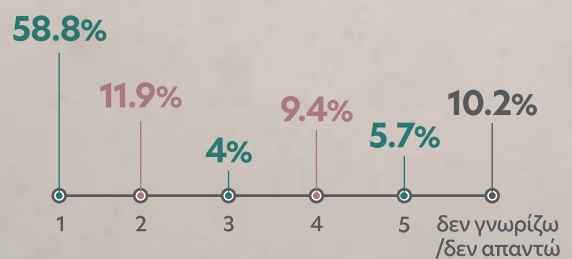
επειδή λαμβάνω χρηματική ανταμοιβή

αποτελεί έναν τρόπο αντιμετώπισης της κρίσης

για λόγους σχετικά με τη βελτίωση/προστασία του περιβάλλοντος

λόγω συμμετοχής της πολιτικής μου ομάδας

συμμετέχουν οι φίλοι ή/και η οικογένειά μου

Όπως φαίνεται από τα διαγράμματα παραπάνω, τα κίνητρα συμμετοχής στις πρωτοβουλίες έχουν περισσότερο να κάνουν με την επιθυμία τους να αλλάξουν τον τρόπο ζωής τους και την κοινωνία γενικότερα και λιγότερο με ζητήματα βιοπορισμού και οικονομικών οφελών. Βέβαια, υπάρχει ένα σημαντικό ποσοστό στο δείγμα μας (38.9%) που αξιολογεί ως σημαντικό ή/και πολύ σημαντικό κίνητρο συμμετοχής την κάλυψη βασικών αναγκών. Αντίθετα μόλις ένα 9.4% των συμμετεχόντων/ουσών θεωρεί σημαντικό/πολύ σημαντικό το οικονομικό όφελος από τη συμμετοχή σε κάποιο εναλλακτικό εγχείρημα, ποσοστό που είναι πολύ μικρότερο από το σύνολο των ερωτηθέντων/εισών που συμμετέχουν σε εγχείρημα παραγωγικού σκοπού, πράγμα που είναι ενδεικτικό του ρόλου που έχουν οι νέες συνεταιριστικές επιχειρήσεις στις ζωές των ιδρυτών/ριών τους. Η επιθυμία για έναν εναλλακτικό τρόπο ζωής, η πολιτική έκφραση, η επιθυμία για κοινωνική αλλαγή, η επιθυμία προσφοράς στον συνάνθρωπο και δευτερευόντως η κοινωνικοποίηση μέσω της συμμετοχής και η βελτίωση της ψυχολογίας είναι οι σημαντικότεροι λόγοι εμπλοκής. Τα κίνητρα δηλαδή είναι περισσότερο πολιτικά και ανθρωπιστικά παρόλο που δεν καθοδηγούνται από πολιτικά κέντρα/οργανώσεις. Η συμμετοχή φίλων και οικογενειακού κύκλου επίσης δεν φαίνεται να αποτελεί σημαντικό παράγοντα εμπλοκής.

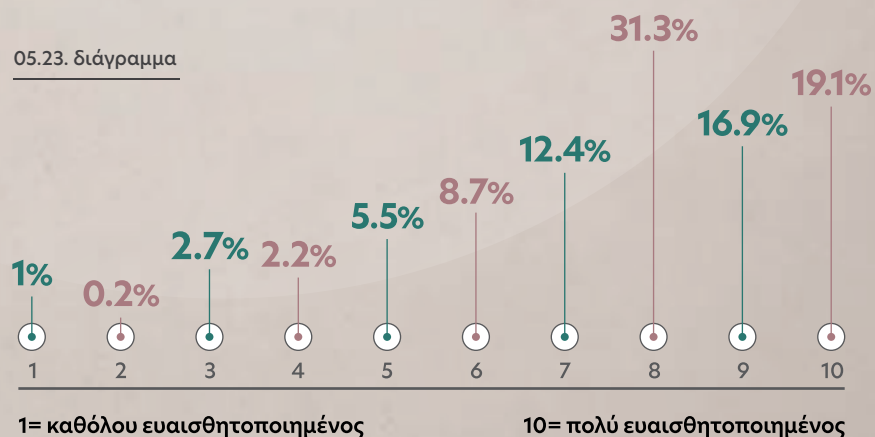
Τα παραπάνω αποτελέσματα συνάδουν πολύ καλά με την εικόνα που παρατηρήθηκε στην ποιοτική έρευνα. Οι αλληλέγγυες πρακτικές που επισκέφθηκε η ερευνητική ομάδα είχαν έντονα πολιτικό χαρακτήρα και στόχευαν σε κάτι περισσότερο από την κάλυψη αναγκών των μελών τους. Επίσης τα αποτελέσματα συνάδουν και με το οικονομικό προφίλ των συμμετεχόντων/ουσών που έχει χαρακτηριστικά μεσαίας τάξης. Η αποσταθεροποίηση που έφερε η κρίση και τα νέα επιτακτικά ζητήματα που έθεσε όπως ο βιοπορισμός για μεγαλύτερα από πριν κομμάτια της κοινωνίας, αποτέλεσε εφιαλτήριο για την επινόηση νέων πρακτικών συλλογικής δράσης εστιασμένων στη βοήθεια των πιο αδύναμων και ευάλωτων. Αυτές οι πρακτικές συνδυάζουν, όπως

προκύπτει από τα ευρήματα της έρευνας, μία ήπια και χωρίς πολλές οικονομικές βλέψεις παραγωγική δράση, με ζητήματα αλλαγής του εγκαθιδρυμένου τρόπου ζωής και ζητήματα αλληλεγγύης προς τα πιο ευάλωτα κοινωνικά στρώματα. Η μίξη αυτών των διαφορετικών κινήτρων με έντονο το στοιχείο της προσφοράς φαίνεται να είναι ο θεμέλιος λίθος της εμπλοκής των συμμετεχόντων/ουσών στα εναλλακτικά εγχειρήματα. Η χαμηλή προτεραιότητα που έχει στους λόγους εμπλοκής η συμμετοχή των πολιτικών ομάδων είναι ενδεικτική της πολιτικής ανοιχτότητας και της διάθεσης διεύρυνσης και εμπλουτισμού της αριστερής συλλογικής δράσης με νέα άτομα και πρακτικές.

Περιβαλλοντικά ευαισθητοποιημένοι/ες αλλά με πίστη στις τεχνολογικές λύσεις των περιβαλλοντικών προβλημάτων

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε έχοντας κατά νου τον πιθανό ρόλο των εναλλακτικών εγχειρημάτων σε ενδεχόμενες θετικές μελλοντικές κοινωνικές μεταβολές. Ως εκ τούτου η διερεύνηση των σχέσεων των υποκειμένων των εναλλακτικών πρακτικών με τα περιβαλλοντικά

05.23. διάγραμμα

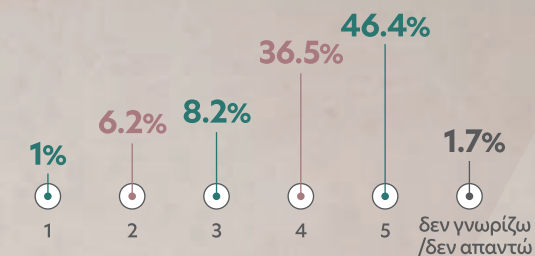
1= καθόλου ευαισθητοποιημένος 10= πολύ ευαισθητοποιημένος

ζητήματα θεωρήθηκε αναπόσπαστο κομμάτι του ερευνητικού έργου. Οι συμμετέχοντες/ουσες ρωτήθηκαν για το πόσο περιβαλλοντικά ευαισθητοποιημένοι/ες θεωρούν ότι είναι σε μία κλίμακα 1-10. Οι απαντήσεις τους αποτυπώνονται στο γράφημα (05.23). Στη συνέχεια

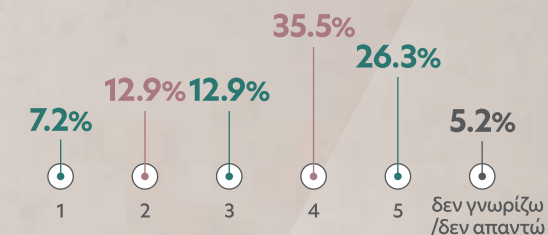
κλήθηκαν να τοποθετηθούν πάνω σε τέσσερις προτάσεις με οικολογικό/περιβαλλοντικό περιεχόμενο. Οι προτάσεις ήταν διατυπωμένες με τέτοιο τρόπο ώστε οι απαντήσεις να τοποθετούνται και πάλι σε κλίμακα LIKERT 1-5 (1 διαφωνώ πλήρως, 5 συμφωνώ πλήρως). Οι απαντήσεις τους αποτυπώνονται στα διαγράμματα (05.24-27).

Όπως διαπιστώνεται από τις απαντήσεις, **το δείγμα της έρευνας περιλαμβάνει ανθρώπους που θεωρούν τους εαυτούς τους αρκετά έως πολύ ευαισθητοποιημένους/ες περιβαλλοντικά**. Η πλειονότητα επέλεξε την τιμή (8) που δηλώνει μέτρια προς υψηλή ευαισθητοποίηση, ένα σωρευτικό 36% δηλώνει πολύ ευαισθητοποιημένο, ενώ μόνο ένα 6.1% δηλώνει χαμηλή ευαισθητοποίηση (κάτω από 5).

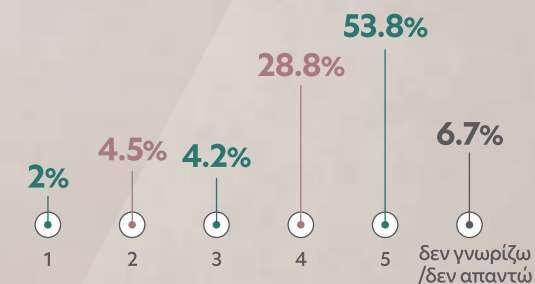
Ός προς τη δεύτερη δέσμη ερωτήσεων, αυτό που προκύπτει είναι ότι ενώ η πλειονότητα κατανοεί την κρισιμότητα του περιβαλλοντικού προβλήματος και είναι διατεθειμένη να ζήσει λιτά προκειμένου να διατηρηθεί η περιβαλλοντική βιωσιμότητα, ταυτόχρονα φαίνεται να πιστεύει και στις αμιγώς τεχνολογικές λύσεις.

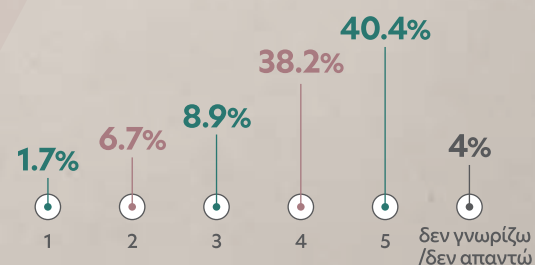
η προστασία του περιβάλλοντος πρέπει να αποτελέσει κύρια προτεραιότητα ακόμα και εάν γίνει εις βάρος της οικονομικής ανάπτυξης.

με την τεχνολογική πρόοδο είναι δυνατό να επιτύχουμε ταυτόχρονα και την προστασία του περιβάλλοντος και την οικονομική ανάπτυξη.

εάν η ανθρώπινη δραστηριότητα συνεχίσει όπως σήμερα θα προκληθεί κάποια μη-αναστρέψιμη οικολογική καταστροφή.

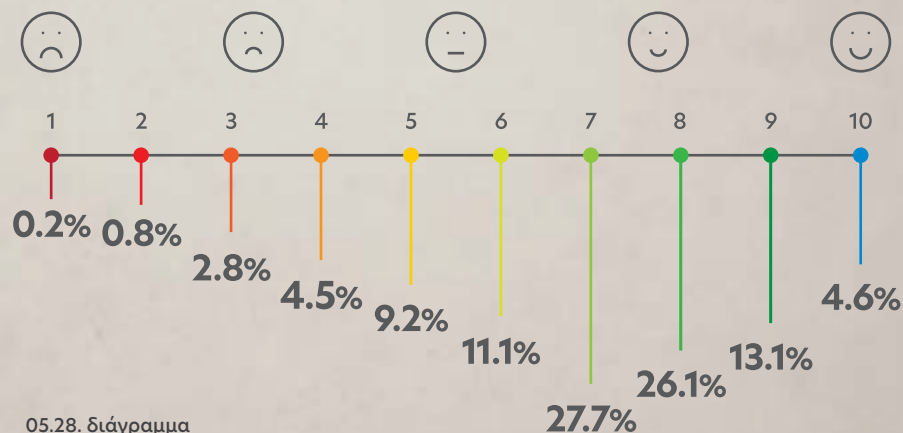
είμαι διατεθειμένος/η να διατηρώ χαμηλά το επίπεδο της υλικής μου κατανάλωσης προκειμένου να μη συμβεί μια μη-αναστρέψιμη οικολογική καταστροφή

05.24-27. διαγράμματα

Υψηλό γενικό επίπεδο ικανοποίησης από τη ζωή τους αλλά με έντονες εναλλαγές στα καθημερινά τους συναισθήματα

Η συγκεκριμένη ενότητα εντάχθηκε στην έρευνα σε μία προσπάθεια να συνδεθούν τα αποτελέσματα με τις μελέτες των λεγόμενων «οικονομικών της ευτυχίας» και σκοπό έχουν να μας δώσουν μία εικόνα για το ψυχολογικό προφίλ των συμμετεχόντων/ουσών καθώς και να αποτελέσουν βάση για μελλοντικές στατιστικές επεξεργασίες.

Οι ερωτηθέντες/είσες κλήθηκαν να απαντήσουν για το γενικότερο επίπεδο ικανοποίησης από τη ζωή τους σε μία κλίμακα 1-10 που αποτελεί τον καθιερωμένο τρόπο μέτρησης αυτού του δείκτη σύμφωνα με το World Happiness Index. Στο διάγραμμα (05.28) φαίνονται οι απαντήσεις.

05.28. διάγραμμα

Όπως προκύπτει, η επικρατέστερη τιμή είναι το (7) και η δεύτερη επικρατέστερη το (8) που υποδηλώνουν ένα αρκετά υψηλό επίπεδο ικανοποίησης για την πλειονότητα των ερωτηθέντων/εισών. Ο μέσος όρος όλων των απαντήσεων είναι (7.07) και είναι αρκετά υψηλότερος από τον πανελλαδικό μέσο όρο που ήταν 5.03 για το 2016 και 5.23 για το 2017 δηλαδή τις δύο χρονιές που πραγματοποιήθηκε η έρευνα.

Ωστόσο λόγω της πολυπλοκότητας του ζητήματος της ανθρώπινης ψυχολογίας δεν μπορεί να προκύψει αβίαστα κάποια αιτιακή σχέση μεταξύ των αποτελεσμάτων. Δεν είναι σίγουρο εάν είναι η συμμετοχή στα εναλλακτικά εγχειρήματα που βελτιώνει την ψυχολογία των ανθρώπων ή ανάποδα εάν είναι οι άνθρωποι με καλή ψυχολογία που επιλέγουν να συμμετάσχουν σε τέτοιες προσπάθειες. Ωστόσο, το γεγονός ότι στην πλειονότητά τους οι άνθρωποι των εγχειρημάτων δεν ζουν σε καθεστώς μεγάλης επισφάλειας και επίσης η αποδεδειγμένη βελτίωση που προκαλεί η προσφορά στην ψυχική κατάσταση (Benkler 2011) μπορεί να διαδραματίζουν έναν ρόλο στα αποτελέσματα της έρευνας.

Αναφορικά με τα επικρατέστερα συναισθήματα, από τα παρακάτω διαγράμματα (05.29-32) προκύπτει ότι ο πληθυσμός της έρευνας αποτελείται από αρκετά αισιόδοξους ανθρώπους που σε συνέχεια με το προηγούμενο γράφημα για το γενικό επίπεδο ικανοποίησης από τη ζωή τους, έχουν συχνές στιγμές ευτυχίας. Ωστόσο, ταυτόχρονα πρόκειται για ανθρώπους με έντονα επίπεδα άγχους και ανησυχίας. Τα χαρακτηριστικά που προκύπτουν από αυτές τις απαντήσεις ταιριάζουν τόσο με τα οικονομικά χαρακτηριστικά του δείγματος, το οποίο διακρίνεται για την μέση προς καλή και μέση προς επισφαλή του οικονομική κατάσταση, όσο και με την αισιοδοξία ότι τα πράγματα μπορεί να μεταβληθούν προς το καλύτερο.

06.

πώς λειτουργούν τα εγχειρήματα;

Στόχος της ενότητας είναι να περιγράψει τα βασικά χαρακτηριστικά των εγχειρημάτων όπως τα αντιλαμβάνονται οι ίδιοι/ες οι συμμετέχοντες/ουσες. Οι πληροφορίες που παρατίθενται εδώ θα πρέπει ως εκ τούτου να μη λαμβάνονται από τον/την αναγνώστη/ρια του βιβλίου ως αντικειμενικά χαρακτηριστικά των αλληλέγγυων και συνεργατικών πρακτικών μιας και οι απαντήσεις ενσωματώνουν τις επιθυμίες, τις απογοητεύσεις και συνεπώς την υποκειμενικότητα των απόψεων των συμμετεχόντων/ουσών.

Η αξία που έχει λοιπόν αυτή η ενότητα είναι ότι παραγάγει μία εικόνα για τα εναλλακτικά εγχειρήματα μέσα από τα μάτια ενός μεγάλου αριθμού ατόμων που τα απαρτίζουν και όχι μέσα από την πιο αποστασιοποιημένη ερμηνευτική προσπάθεια ενός/μιας ερευνητή/ερευνήτριας.

Τα πεδία που αγγίζει αυτή η ανάλυση αφορούν σε θέματα εκκίνησης της δράσης, λόγους ύπαρξης και στοχοθεσία της πρωτοβουλίας, τρόπους λήψης αποφάσεων και άλλες εσωτερικές διαδικασίες, βαθμό ανανέωσης των μελών, εσωτερικές συγκρούσεις και διαδικασίες επίλυσης, τυπικές και άτυπες ιεραρχίες και έμφυλες ισότητες/ ανισότητες. Τέλος αφορά σε θέματα συμπερίληψης μεταναστών/ριών στις πρακτικές τους.

Και πρωτεργάτες και πολιτικές πρωτοβουλίες

Οι συμμετέχοντες/ουσες ερωτήθηκαν για τον τρόπο με τον οποίο κατά τη γνώμη τους ξεκίνησε η πρωτοβουλία στην οποία συμμετέχουν. Πιο συγκεκριμένα, η ερώτηση ήταν εάν η συλλογικότητα ξεκίνησε ως πρωτοβουλία μεμονωμένων πολιτών ή ήταν απόφαση κάποιας συγκροτημένης συλλογικότητας. **Από τις απαντήσεις προέκυψε ότι το 54.3% των ερωτηθέντων/εισών θεωρεί ότι επρόκειτο για πρωτοβουλίες μεμονωμένων ατόμων, το 36.5% για πρωτοβουλίες κάποιας συγκροτημένης συλλογικότητας, ενώ το 9.2% δεν απάντησε στη συγκεκριμένη ερώτηση.** Τα αποτελέσματα συμβαδίζουν με αυτά για τα προσωπικά κίνητρα των συμμετεχόντων/ουσών από τα οποία φάνηκε ότι η συμμετοχή κάποιας πολιτικής ομάδας δεν διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη συμμετοχή ενός ατόμου σε κάποια πρωτοβουλία όπως είδαμε προηγουμένως.

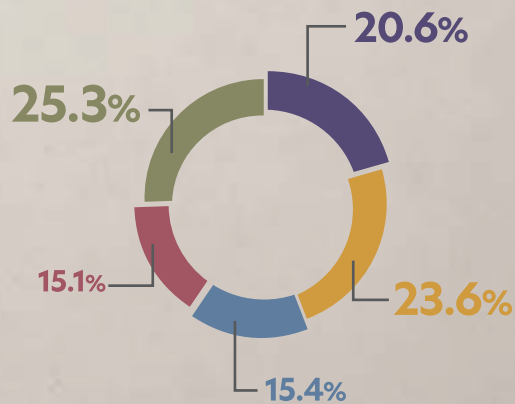
Στη συνέχεια όσοι/ες απάντησαν ότι η πρωτοβουλία τους δημιουργήθηκε από μεμονωμένα άτομα, κλήθηκαν να σχολιάσουν τη συνάφεια/συγγένεια των ιδεολογικών απόψεων των μελών του εγχειρήματος. Όπως προέκυψε από τις απαντήσεις, το 61.1% απάντησε ότι είχαν συγγενείς ενώ το 29.2% απάντησε διαφορετικές και το 9.7% δεν απάντησε στη συγκεκριμένη ερώτηση. **Τα αποτελέσματα συνάδουν με τα αποτελέσματα των ερωτήσεων πολιτικής τοποθέτησης της προηγούμενης ενότητας και ενισχύουν την άποψη ότι οι ιδεολογικές διαφορές εντός της αριστεράς είναι σημαντικές για μια μειοψηφική αλλά σημαντική μερίδα των μελών των εναλλακτικών εγχειρημάτων.** Το συγκεκριμένο χαρακτηριστικό, συνάδει επίσης και με διάφορα στοιχεία της ποιοτικής έρευνας πεδίου, σύμφωνα με την οποία παρατηρήθηκε σε αρκετές δομές το φαινόμενο εντάσεων λόγω ιδεολογικών διαφορών, που σε κάποιες περιπτώσεις οδήγησε μέχρι και στη διάσπαση του εγχειρήματος.

Από την άλλη, όσοι/ες απάντησαν στο δίπολο περί μεμονωμένων ατόμων/συγκροτημένης συλλογικότητας τη δεύτερη επιλογή, ερωτήθηκαν για το εάν αυτή η προϋπάρχουσα συγκροτημένη πρωτοβουλία ήταν πολιτικής φύσεως ή όχι. **Το 56.4% των ερωτηθέντων/εισών απάντησε ότι ήταν πολιτική, ενώ το 31.9% απάντησε μη πολιτική.** Το 11.7% επέλεξε να μην απαντήσει στην ερώτηση. Από τα παραπάνω, αρχικά συμπεραίνεται ότι όντως οι πολιτικές οργανώσεις έπαιξαν ένα σημαντικό ρόλο στη δημιουργία αλληλέγγυων και συνεργατικών πρακτικών (παρόλο που η συμμετοχή τους δεν θεωρείται πολύ σημαντικός λόγος δραστηριοποίησης από τους/τις ίδιους/ες συμμετέχοντες/ουσες). Δευτερευόντως ωστόσο, κάτι το οποίο αποτελεί ένα ενδιαφέρον εύρημα, είναι ότι υπήρξαν και αρκετές συλλογικές δράσεις μη πολιτικού χαρακτήρα (π.χ. πολιτιστικοί σύλλογοι, σύλλογοι φυσιολατρών και περιβαλλοντικοί φορείς, σύλλογοι γειτονιάς κ.τ.λ.), που εν μέσω κρίσης και πολιτικής αστάθειας, επέλεξαν να διευρύνουν ή ακόμα και να μεταλλάξουν τις δράσεις τους ενσωματώνοντας δράσεις από το φάσμα των αλληλέγγυων και συνεργατικών πρακτικών.

Τέλος το σύνολο των συμμετεχόντων/ουσών ερωτήθηκαν σχετικά με το κατά πόσο το εγχείρημά τους αποτελεί συνέχεια/μετεξέλιξη των κινήματων του 2008 (Εξέγερση για τη δολοφονία του Γρηγορόπουλου) και του 2011 (Κίνημα των Πλατειών). Από τις απαντήσεις διαφαίνεται κάποιου είδους εξάρτηση/σύνδεση για

πολλά εγχειρήματα μιας και το 15.1% των συνεντευξιαζόμενων δηλώνει πολύ, το 20.6% δηλώνει αρκετά και το 15.4% λίγο, το οποίο γίνεται βέβαια με αρκετές διαβαθμίσεις, ενώ το 23.6% δηλώνει καθόλου. Τα ποσοστά σύνδεσης με κινήματα της περιόδου είναι μεγαλύτερα στις μητροπολιτικές περιοχές όπου και αυτά τα κινήματα είχαν κυρίως ξεδιπλωθεί και μικρότερα στις λοιπές περιοχές του ελλαδικού χώρου. Οι απαντήσεις ωστόσο επιβεβαιώνουν σε μεγάλο βαθμό προηγούμενες εργασίες που συνδέουν την άνοδο των αλληλέγγυων και συνεργατικών πρακτικών με τα εν λόγω κινήματα.

Κατά πόσο η πρακτική που συμμετείχει αποτελεί μετεξέλιξη των κινήματων του Δεκέμβρη 2008 & των πλατειών 2011;

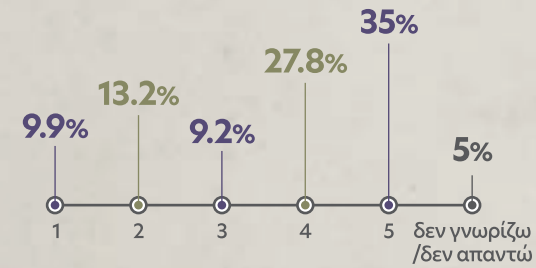

- αρκετά
- καθόλου
- λίγο
- πολύ
- δεν γνωρίζω / δεν απαντώ

06.01. διάγραμμα

Πολιτικά και ανθρωπιστικά εγχειρήματα με έμφαση στην καθημερινότητα

Οι συμμετέχοντες/ουσες κλήθηκαν να απαντήσουν για το ποιοι πιστεύουν ότι είναι οι πιο σημαντικοί λόγοι και στόχοι για τους οποίους δημιουργήθηκε η πρωτοβουλία που συμμετέχουν. Τους δόθηκαν επτά πιθανές απαντήσεις στις οποίες μπορούσαν να απαντήσουν βάσει της κλίμακας LIKERT 1-5 (από δε συμφωνώ καθόλου-συμφωνώ απόλυτα). Στους παρακάτω πίνακες (06.02-08) φαίνονται οι απαντήσεις που δόθηκαν.

η ανακούφιση από την κρίση ευπαθών κοινωνικών ομάδων

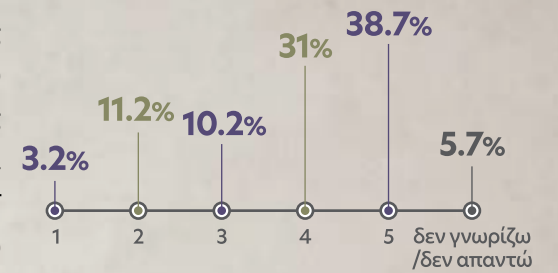
η κάλυψη βασικών αναγκών των συμμετεχόντων/ουσών

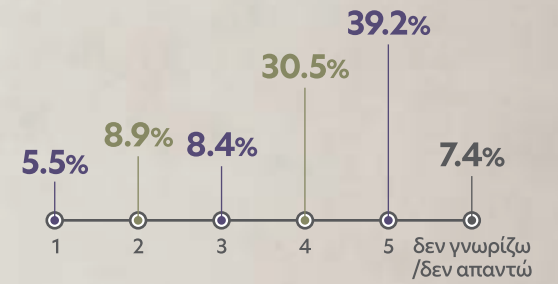
η προώθηση μιας ριζοσπαστικής πολιτικής

06.02-08. διαγράμματα

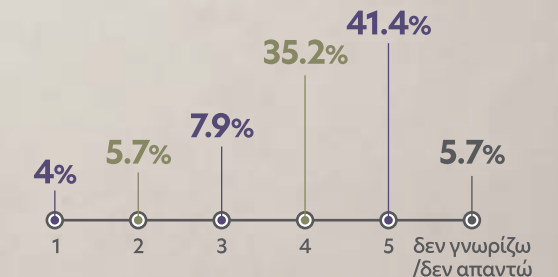
1= καθόλου σημαντικό
5= πολύ σημαντικό

η αλλαγή της κοινωνίας

η δημιουργία χώρων αυτάρκειας/αυτονομίας

μια διαφορετική πολιτική στο καθημερινό επίπεδο

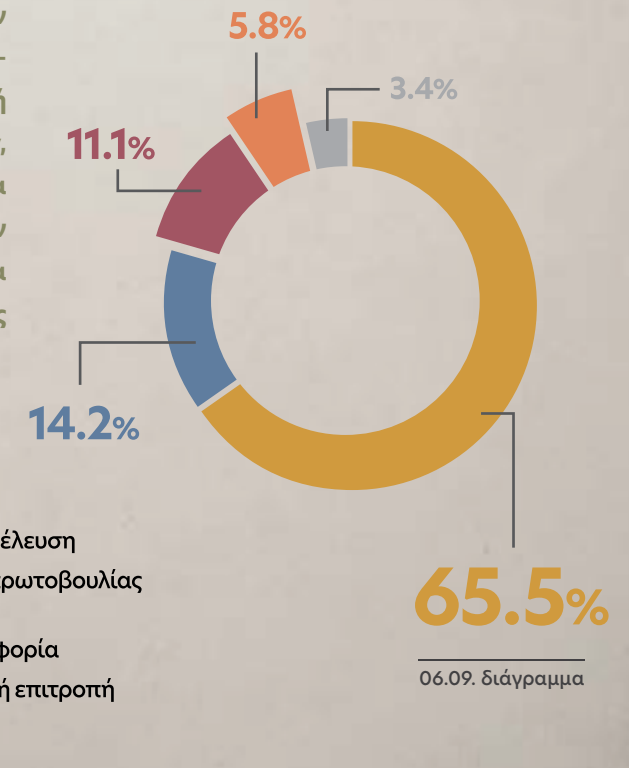
η ανατροπή του καπιταλιστικού συστήματος

Στα διαγράμματα φαίνονται οι βασικοί στόχοι των εγχειρημάτων έτσι όπως τους αντιλαμβάνονται όσοι/ες συμμετέχουν σε αυτά. Οι απαντήσεις γενικά συμβαδίζουν με αυτές της προηγούμενης ενότητας για τα προσωπικά κίνητρα των συμμετεχόντων/ουσών ωστόσο υπάρχουν και κάποιες διαφορές που χρήζουν περαιτέρω ερμηνείας. **Έτσι ενώ η αλλαγή της κοινωνίας, η προώθηση μιας ριζοσπαστικής πολιτικής και σε λιγότερο βαθμό η ανατροπή του καπιταλισμού είναι στόχοι που αποδέχεται η πλειονότητα των ερωτηθέντων, οι πιο δημοφιλείς απαντήσεις αφορούν στη δημιουργία χώρων αυτάρκειας και στην παραγωγή μιας διαφορετικής πολιτικής στο καθημερινό επίπεδο.** Η διαφορά είναι ουσιώδης και σημαντική. Μόλις το 22.3% των ερωτηθέντων /εισών θεωρεί ότι τα εναλλακτικά εγχειρήματα στα οποία συμμετέχει έχουν ως πρωτεύοντα ρόλο την καπιταλιστική ανατροπή. Αντίθετα το 41.4% θεωρεί τη δημιουργία ενός διαφορετικού τρόπου παραγωγής πολιτικής στο καθημερινό επίπεδο ως πρώτιστο ρόλο του εγχειρήματος. Τα παραπάνω ευθυγραμμίζονται και με διάφορες παρατηρήσεις από την έρευνα πεδίου στις οποίες η ερευνητική ομάδα διαπίστωσε ότι σε ένα βαθμό, πολλές από αυτές τις πρωτοβουλίες λειτουργούν σαν ένας τρόπος διάχυσης της πολιτικής δράσης στην κοινωνία με πρακτικές που συνδέουν άμεσα το πεδίο της πολιτικής με το πεδίο της παραγωγής και αναπαραγωγής.

Τέλος αξίζει να σημειωθεί ότι σε σημαντικά ποσοστά (23.3% και 30.0%) η κάλυψη βασικών αναγκών των μελών αξιολογήθηκε ως πολύ σημαντικός ή αρκετά σημαντικός στόχος της πρωτοβουλίας αντίστοιχα. Ωστόσο, αυτό έρχεται σε αντίθεση με το γεγονός ότι ως προς τους ίδιους και τις ίδιες μόνο ένα 14.6% και ένα 24.3% αντίστοιχα έθεσε ως πρωταρχικό λόγο συμμετοχής την κάλυψη βασικών αναγκών. **Υπάρχει συνεπώς μία διάσταση ανάμεσα στην αξία του παραγωγικού και αναπαραγωγικού ρόλου που έχουν τα εγχειρήματα για τους/τις συμμετέχοντες/ουσες και στις προσωπικές ανάγκες που επιδιώκουν να καλύψουν μέσα από τη δράση τους.** Η επιθυμία ενεργοποίησης και τελικά μετατροπής πολλών από τους/τις ωφελούμενους/ες σε ενεργά υποκείμενα των δομών ίσως εξηγεί εν μέρει τουλάχιστον αυτήν τη διάσταση μεταξύ των δύο ποσοστών. Ωστόσο ίσως αυτή η διαφορά εγείρει και κάποια ζητήματα αναφορικά με την πραγματική επιτυχία των πρωτοβουλιών να καλύψουν όντως τις ανάγκες των μελών τους, ζήτημα που χρήζει περαιτέρω διερεύνησης.

Λειτουργούν δημοκρατικά αλλά με διαφορετικά μοντέλα λήψης αποφάσεων

Δεδομένης της σχέσης των αλληλέγγυων και συνεργατικών εγχειρημάτων με τις ιδέες της αριστεράς, την άνοδο των κοινωνικών κινημάτων, και του συνεργατικού τους χαρακτήρα, είναι αναμενόμενη η υιοθέτηση αμεσοδημοκρατικών τρόπων λήψης αποφάσεων στη λειτουργία τους. Όντως όπως προκύπτει από το διάγραμμα (06.09) **ο τρόπος λήψης αποφάσεων όλων των εγχειρημάτων έχει δημοκρατική βάση και στην πλειονότητα προκύπτει μέσα από αμεσοδημοκρατική διαδικασία γενικής συνέλευσης.** Πιο συγκεκριμένα, το 65.5% των συμμετεχόντων/ουσών απάντησε ότι το εγχείρημά τους αποφασίζει με συναίνεση κατόπιν γενικής συνέλευσης, το 14.2% απάντησε ότι οι αποφάσεις προκύπτουν ως ένας συνδυασμός συλλογικών διαδικασιών και ατομικών πρωτοβουλιών, το 11.1% απάντησε ότι αποφασίζουν κατά πλειοψηφία μέσα όμως από συλλογικές διαδικασίες, ενώ τέλος το 5.8% απάντησε ότι οι αποφάσεις λαμβάνονται από εκλεγμένο συντονιστικό όργανο. **Αξίζει να σημειωθεί ότι μέσω της ποιοτικής έρευνας στο πεδίο διαπιστώθηκε ότι ελάχιστα εγχειρήματα ήταν ενήμερα για τεχνικές διακυβέρνησης κοινών πόρων και ομάδων διαφορετικών από τη διάταξη γενική συνέλευση - συντονιστικό όργανο - συναίνεση ή ψηφοφορία (όπως π.χ. το holacracy, sociocracy κ.τ.λ.) ενώ επίσης ελάχιστα εγχειρήματα χρησιμοποιούσαν εξειδικευμένα ψηφιακά εργαλεία συντονισμού της ομαδικής δουλειάς και της λήψης αποφάσεων.**

Γενικά ικανοποιημένοι/ες από την εσωτερική λειτουργία αλλά με προβληματισμούς

Στη συνέχεια οι ερωτηθέντες/είσες κλήθηκαν να σχολιάσουν το γενικό επίπεδο ικανοποίησής τους από τις εσωτερικές διαδικασίες των πρωτοβουλιών που συμμετείχαν αναφορικά με τη διάρκεια, την ποιότητα του διαλόγου, την αποτελεσματικότητα και τη διαφάνεια. Τα διαγράμματα (06.10-13) δείχνουν ένα σχετικά υψηλό επίπεδο ικανοποίησης το οποίο όμως αφήνει σημαντικά περιθώρια βελτίωσης. Πιο συγκεκριμένα, το 51.1% των συμμετεχόντων/ουσών απάντησε ότι είναι αρκετά ικανοποιημένο από το επίπεδο διαλόγου ενώ ένα πολύ μικρότερο 19.6% δήλωσε πολύ ικανοποιημένο. Από την άλλη υπάρχει και ένα σημαντικό 13.1% που δηλώνει σχετική ή/και απόλυτη δυσαρέσκεια, ενώ ακόμα ένα 11.7% δηλώνει ότι βρίσκεται κάπου στη μέση.

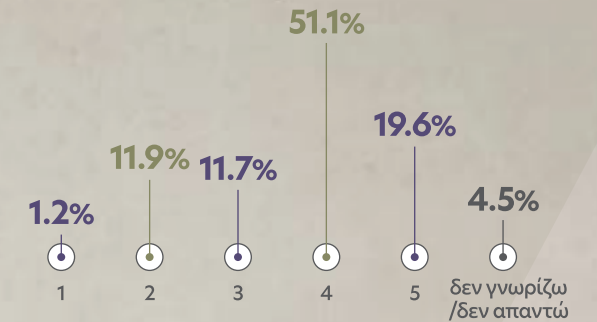
Αντίστοιχα, το μεγαλύτερο ποσοστό συμμετεχόντων/ουσών (47.4%) δηλώνει μετρίως ικανοποιημένο από τη διάρκεια των διαδικασιών με ένα σαφώς μικρότερο ποσοστό (10.9%) να δηλώνει απολύτως ικανοποιημένο ενώ μεγαλύτερα ποσοστά εκφράζουν δυσαρέσκεια για τη διάρκεια των διαδικασιών. Τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν ευρήματα της επιτόπιας έρευνας μιας και η ερευνητική ομάδα βρέθηκε πολλές φορές αντιμέτωπη με την έκφραση δυσαρέσκειας για τη μακρά διάρκεια των διαδικασιών λήψης αποφάσεων από μειοψηφικά αλλά υπαρκτά τμήματα των μελών.

Ακριβώς ίδια κατανομή ακολουθούν και οι απαντήσεις που αφορούν στην αποτελεσματικότητα των διαδικασιών. Το 45.2% δηλώνει ότι είναι αρκετά ικανοποιημένο, το 15.9% δηλώνει απόλυτα ικανοποιημένο, ένα σωρευτικό 15.6% δηλώνει από μετρίως δυσαρεστημένο έως πολύ δυσαρεστημένο, ενώ ένα 17.1% δεν νιώθει ούτε δυσαρεστημένο ούτε ικανοποιημένο.

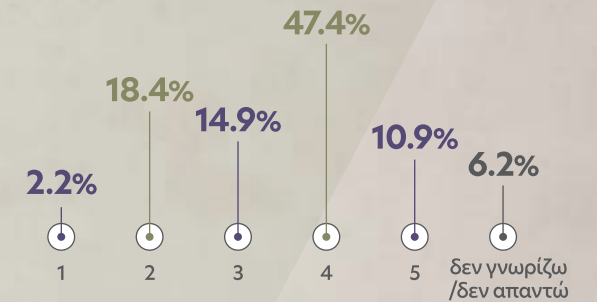
Στο πεδίο που αδιαμφισβήτητα οι συμμετέχοντες/ουσες στα εγχειρήματα είναι πολύ ικανοποιημένοι/ες αφορά στη διαφάνεια των διαδικασιών όπου η συντριπτική πλειονότητα των μελών (83.1%) θεωρεί ότι οι διαδικασίες είναι από αρκετά διαφανείς έως απόλυτα διαφανείς.

1= καθόλου σημαντικό
5= πολύ σημαντικό

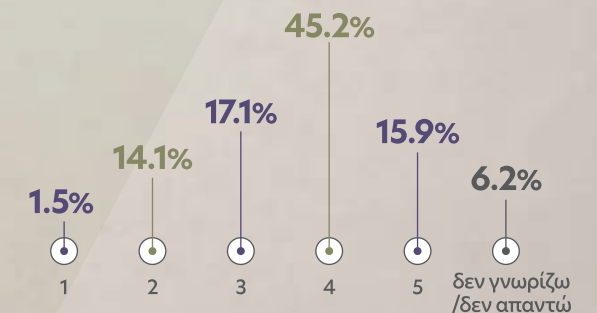
06.10-13. διαγράμματα

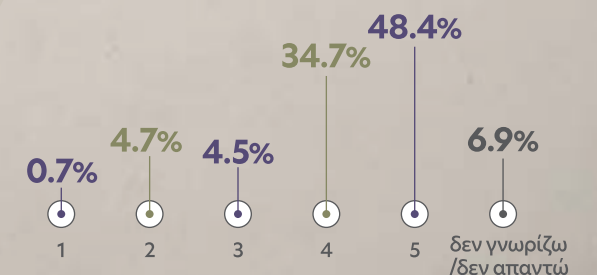
την ποιότητα του διαλόγου στις διαδικασίες της πρακτικής

τη διάρκεια των διαδικασιών

την αποτελεσματικότητα των διαδικασιών

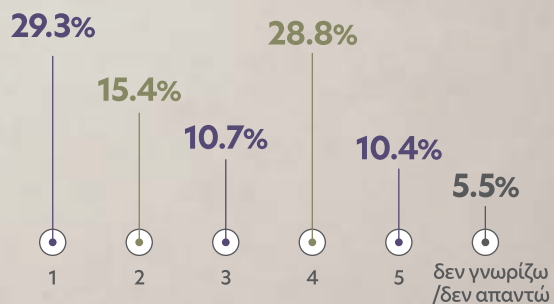

τη διαφάνεια των διαδικασιών

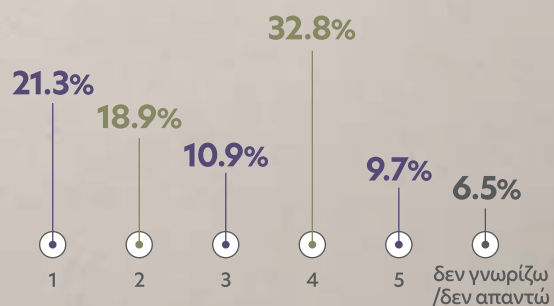
Ζητήματα ιεραρχίας και εσωτερικές συγκρούσεις

Οι συμμετέχοντες/ουσες ερωτήθηκαν σχετικά με την ύπαρξη ιεραρχιών (τόσο τυπικών όσο και άτυπων) στα εγχειρήματά τους. Οι απαντήσεις τους φαίνονται στα διαγράμματα (06.14-15). Όπως διαπιστώνεται, παρά τη δημοκρατική λειτουργία των περισσότερων εγχειρημάτων και τη σχετική ικανοποίηση των περισσότερων συμμετεχόντων/ουσών από τις εσωτερικές διαδικασίες όπως φάνηκε στις προηγούμενες ενότητες, **οι άτυπες ιεραρχίες είναι υπαρκτό φαινόμενο στις αλληλέγγυες και συνεργατικές δομές.** Η πλειονότητα των συμμετεχόντων/ουσών απάντησε ότι τέτοιες ιεραρχίες αναπτύσσονται είτε για λόγους παλαιότητας είτε για λόγους προσωπικότητας των μελών είτε, τέλος, για λόγους σχετικούς με τα διαφορετικά επίπεδα γνώσης των μελών. Αντίθετα υπάρχει μόνο ένα πολύ μικρό ποσοστό που απάντησε ότι υπάρχουν θεσπισμένες ιεραρχίες στις δομές του. Ενδιαφέρον ωστόσο έχει ότι παρότι μεγάλο ποσοστό των συμμετεχόντων/ουσών αντιλαμβάνεται την ανάδυση και ύπαρξη τέτοιων ιεραρχιών, η συντριπτική πλειονότητα πιστεύει ότι το εγχείρημα εξακολουθεί να λειτουργεί με ισοτιμία.

Η ερμηνεία του παραπάνω είναι δύσκολη. Από τη μία το εύρημα αναφορικά με τη διαφάνεια στον τρόπο λειτουργίας ίσως αυξάνει τον βαθμό εμπιστοσύνης μεταξύ των μελών στο βαθμό που οι εκάστοτε άτυπες ιεραρχίες θεωρούνται «φυσικές» και όχι καταχρηστικές στην ουσία τους. Μία άλλη περίπτωση ίσως σχετίζεται με το γεγονός ότι οι εν λόγω ιεραρχίες εμφανίζονται στην καθημερινότητα των πρωτοβουλιών αλλά από την άλλη μπορούν και ελέγχονται ικανοποιητικά από τα συλλογικά όργανα της πρωτοβουλίας σε ένα πιο μακροσκοπικό επίπεδο. Τέλος υπάρχει πιθανότητα η πίστη στην ισοτιμία παρά τις άτυπες ιεραρχίες να εκφράζει περισσότερο μία συλλογική επιθυμία και λιγότερο μία βιωμένη καθημερινή πραγματικότητα.

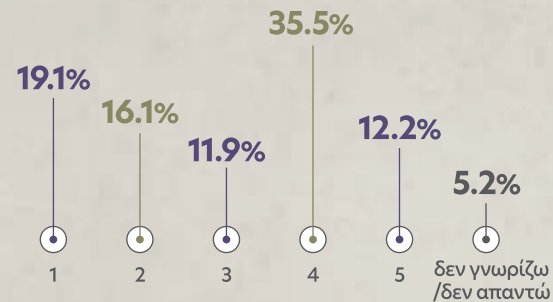
υπάρχει μια «άτυπη» ιεραρχία λόγω παλαιότητας

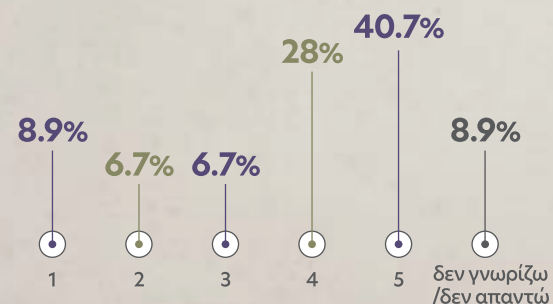
υπάρχει μια «άτυπη» ιεραρχία λόγω προσωπικότητας κάποιων μελών

06.14-15. Διαγράμματα

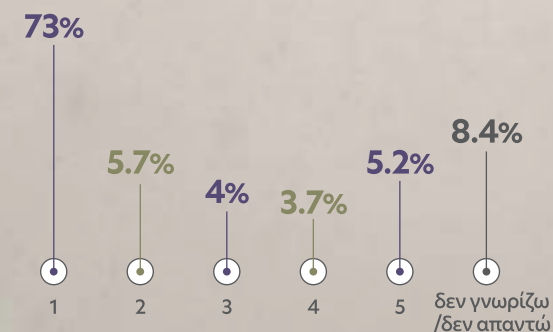
1= καθόλου σημαντικό
5= πολύ σημαντικό

υπάρχει άτυπη ιεραρχία λόγω γνώσεων ή ικανοτήτων

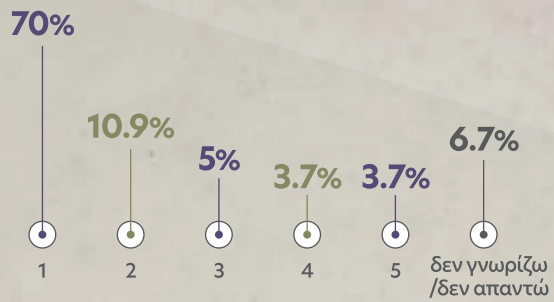
παρόλο που υπάρχει άτυπη ιεραρχία το εγχείρημα εξακολουθεί να λειτουργεί με ισοτιμία

υπάρχει θεσπισμένη ιεραρχία

06.14-15. Διαγράμματα

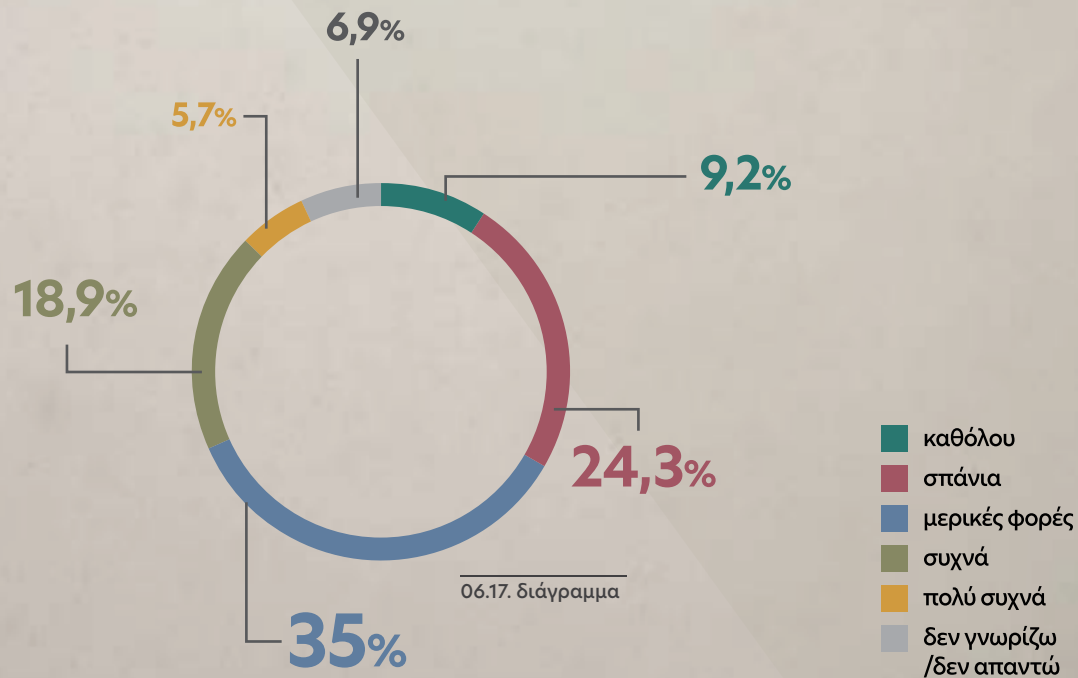
Αντίστοιχα με τα παραπάνω αποτελέσματα, αναφορικά με την άνιση κατανομή ρόλων μεταξύ ανδρών και γυναικών, η πλειονότητα φαίνεται να διαφωνεί με τη συγκεκριμένη διατύπωση και να θεωρεί ότι γυναίκες και άντρες μοιράζονται δίκαια και ισότιμα τους ρόλους και τις εργασίες των δομών (διάγραμμα 06.16). Ωστόσο, ξανά κατ' αναλογία και με τα προηγούμενα συμπεράσματα δεν είναι σαφές εάν αυτό αποτελεί αποκλειστικά βιωμένη πραγματικότητα ή εάν περιέχει ψήγματα μιας επιθυμίας για πλήρη ισότητα. Η έρευνα πεδίου έδειξε ότι σε περισσότερες περιπτώσεις οι άνδρες ήταν αυτοί που μιλούσαν εκ μέρους του όλου εγχειρήματος, ενώ σε κάποιες άλλες περιπτώσεις οι γυναίκες είχαν αναλάβει μεγαλύτερο ρόλο στις δουλειές φροντίδας για την αναπαραγωγή του εγχειρήματος χωρίς ωστόσο αυτό να αντιπροσωπεύει την πλειονότητα των δομών που επισκέφτηκε η ερευνητική ομάδα. Επίσης η συζήτηση γύρω από τις έμφυλες ανισότητες μόλις που είχε αρχίσει να ανοίγει στις περισσότερες δομές ενώ σε άλλες δεν είχε τεθεί καν ως ζήτημα. Συμπερασματικά παρόλο που το αποτέλεσμα της έρευνας δείχνει μια ιδιαίτερα θετική εικόνα για τις σχέσεις ανδρών/γυναικών και για τις επιπτώσεις της διαμόρφωσης των άτυπων ιεραρχιών στην ισοτιμία στις δομές, περισσότερη και πιο λεπτομερειακή έρευνα χρειάζεται στο συγκεκριμένο πεδίο για την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων.

υπάρχει άνιση κατανομή ρόλων μεταξύ ανδρών και γυναικών

06.16. διάγραμμα

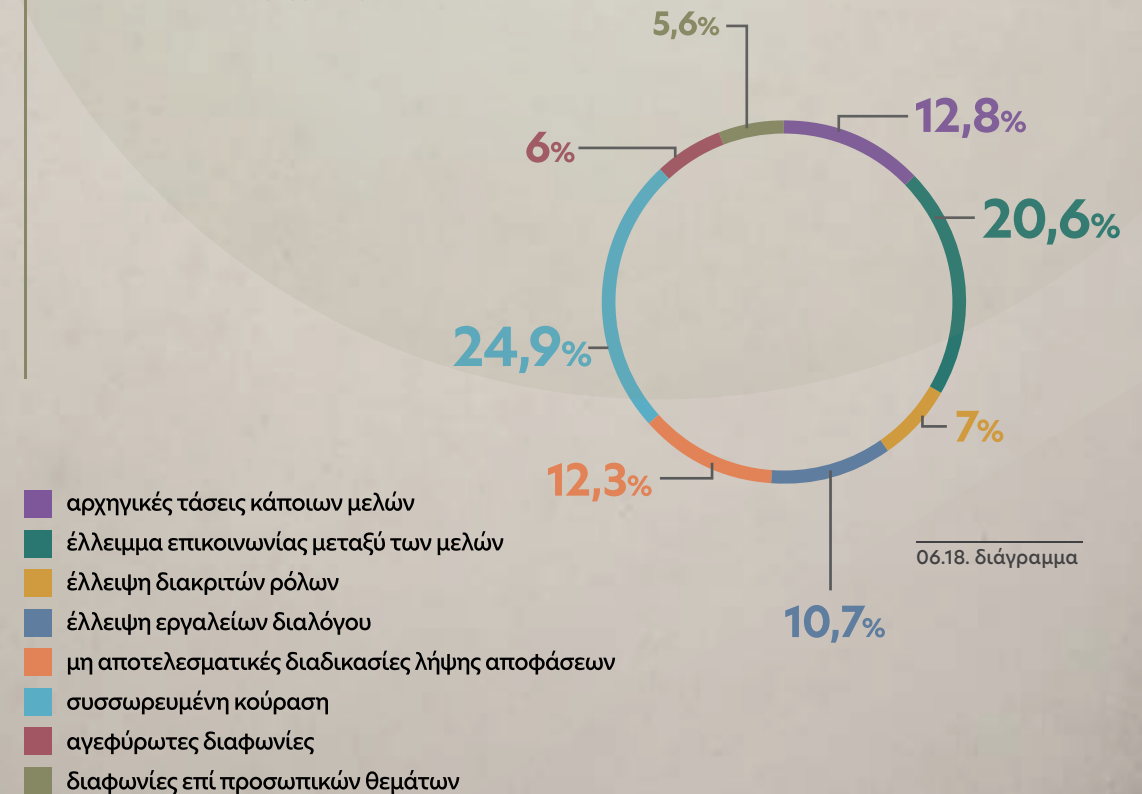
Η ύπαρξη και η επίλυση συγκρούσεων υπήρξε ένα σημαντικό ερώτημα που θέλησε να απαντήσει η έρευνα. Οι συμμετέχοντες/ουσες κλήθηκαν να σχολιάσουν το γενικό επίπεδο συγκρούσεων κατά τον τελευταίο χρόνο στις δομές τους. Όπως φαίνεται από τις απαντήσεις (διάγραμμα 06.17), οι περισσότεροι/ες πιστεύουν ότι οι συγκρούσεις είναι υπαρκτό αλλά όχι ιδιαίτερα συχνό φαινόμενο. Το 35% απάντησε ότι συμβαίνουν μερικές φορές, το 24.3% απάντησε σπάνια, το 18.9% συχνά και το 9.2% καθόλου.

06.17. διάγραμμα

Κύρια αίτια των συγκρούσεων θεωρούνται η συσσωρευμένη κούραση, το έλλειμμα ουσιαστικής επικοινωνίας μεταξύ των μελών και λιγότερο οι αρχηγικές τάσεις κάποιων μελών και η αναποτελεσματικότητα των εργαλείων διαλόγου και τρόπου λήψης αποφάσεων. Οι δομικές, αγεφύρωτες διαφωνίες φαίνεται να μην είναι ψηλά στις απαντήσεις των συμμετεχόντων/ουσών ως βασική πηγή των συγκρούσεων.

Τα παραπάνω συμπεράσματα συνάδουν και με τις παρατηρήσεις από το πεδίο, στο οποίο η ερευνητική ομάδα ήρθε πολλές φορές αντιμέτωπη με άτομα που δήλωναν ότι κινδυνεύουν με «κάψιμο» (burn out) από τη συνεχή εμπλοκή τους στις πρωτοβουλίες και ότι αυτό δημιουργεί εντάσεις στις ομάδες που συμμετέχουν. Επίσης διάφορες ομάδες προσπάθησαν να επιλύσουν ζητήματα ελλείμματος επικοινωνίας μέσω της χρησιμοποίησης τεχνικών και εργαλείων διαλόγου όπως η «μη βίαιη επικοινωνία» κ.α.

06.18. διάγραμμα

Σταθερά μέλη αλλά με ανανεώσεις

Οι συμμετέχοντες/ουσες στις δομές κλήθηκαν να σχολιάσουν το βαθμό ανανέωσης των μελών στην πρωτοβουλία τους. Από τις απαντήσεις που απεικονίζονται στο διάγραμμα (06.19) διαφαίνεται ότι η πλειονότητα των συνεντευξιζόμενων (60%) πιστεύουν ότι οι δομές τους βασίζονται σε ένα σταθερό κορμό ανθρώπων αλλά ταυτόχρονα παρουσιάζουν μία εναλλαγή στα μέλη τους. Ένα άλλο 25% των ερωτηθέντων/εισών πιστεύει ότι η εναλλαγή είναι μικρή ή μηδαμινή, ενώ μόλις ένα 12% βλέπει μεγάλες αλλαγές στη σύσταση των μελών. Από τα παραπάνω συμπεραίνεται ότι τα εγχειρήματα των αλληλέγγυων και συνεργατικών πρακτικών κατά την περίοδο 2016-2017 όταν και διεξήχθη η έρευνα, είχαν ήδη περάσει σε μία φάση σταθεροποίησης αρκετά διαφορετική από την πρώτη φάση των περισσότερων εγχειρημάτων (2011 - 2013) όταν και σύμφωνα με τις αναλύσεις διαφόρων μελετητών/τριών χαρακτηρίζονταν από αρκετά μεγάλη αστάθεια και ως προς τις δράσεις τους και ως προς τα μέλη τους. Φυσικά το είδος των εγχειρημάτων παίζει ένα μεγάλο ρόλο στην ρευστότητα των μελών. Ένα κοινωνικό ιατρείο ή μία δομή αλληλεγγύης σε πρόσφυγες έχει κατά πάσα πιθανότητα μεγαλύτερη κινητικότητα στα μέλη από ότι μία συνεργατική ομάδα παραγωγικού σκοπού.

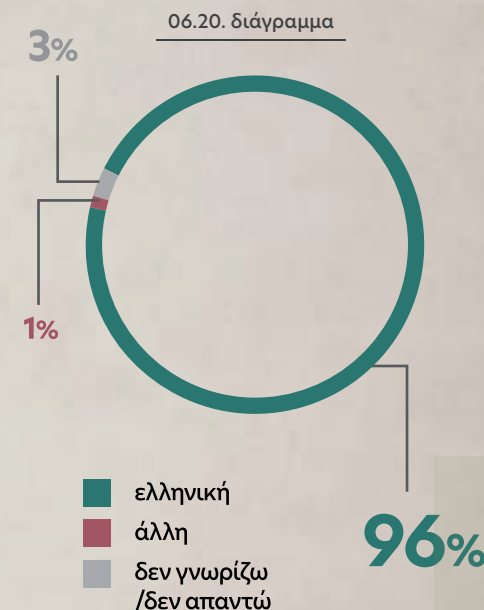

06.19. διάγραμμα

Στη συντριπτική πλειονότητά τους είναι ελληνικής εθνικότητας αλλά θετικοί/ες στη συμμετοχή μεταναστών/ριών

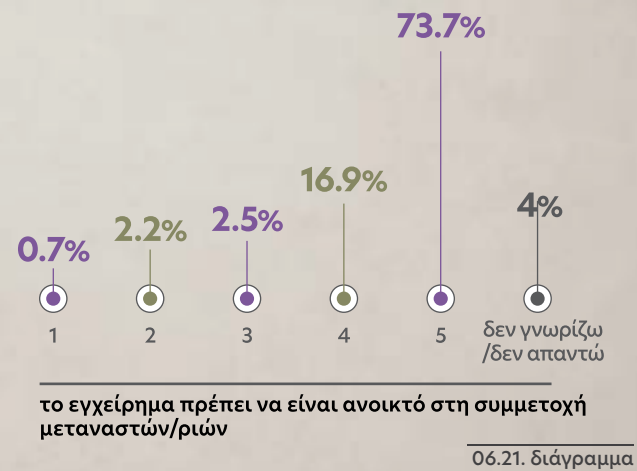
Όπως προκύπτει από το διάγραμμα (06.20), το **96% των συμμετεχόντων/ουσών είναι ελληνικής εθνικότητας** κάτι που ανταποκρίνεται και στην πραγματική εικόνα του πεδίου όπως αυτή προσλήφθηκε από την ερευνητική ομάδα μέσω της ποιοτικής έρευνας. Η πραγματικότητα αυτή έρχεται σε αντίθεση με την ρητή επιθυμία των περισσότερων εκ των συμμετεχόντων/ουσών για συμπερίληψη μεταναστών/ριών στα εγχειρήματά τους (διάγραμμα 06.21) καθώς και με το γεγονός ότι δεν θεωρούν τη συμμετοχή μεταναστών/ριών στο εγχείρημά τους επαρκή (διάγραμμα 06.22).

Το παραπάνω παράδοξο εγείρει συνεπώς ένα ζήτημα αναφορικά με τις υποδομές ένταξης μεταναστών/ριών στα συνεργατικά εγχειρήματα τα οποία θα μπορούσαν δυνητικά να είναι και μία εξαιρετική ευκαιρία απασχόλησης και ευρύτερης κοινωνικής ένταξης. Τα αποτελέσματα σχετικά με τη συμμετοχή μεταναστών/ριών αποδεικνύουν σε ακόμα ένα πεδίο την αδυναμία δημιουργίας στιβαρών και οργανωμένων μηχανισμών ένταξης των μεταναστών/ριών σε εγχειρήματα με ημεδαπούς, ακόμα και όταν οι συνθήκες τουλάχιστον από ιδεολογικής άποψης και επιθυμίας είναι απολύτως θετικές.

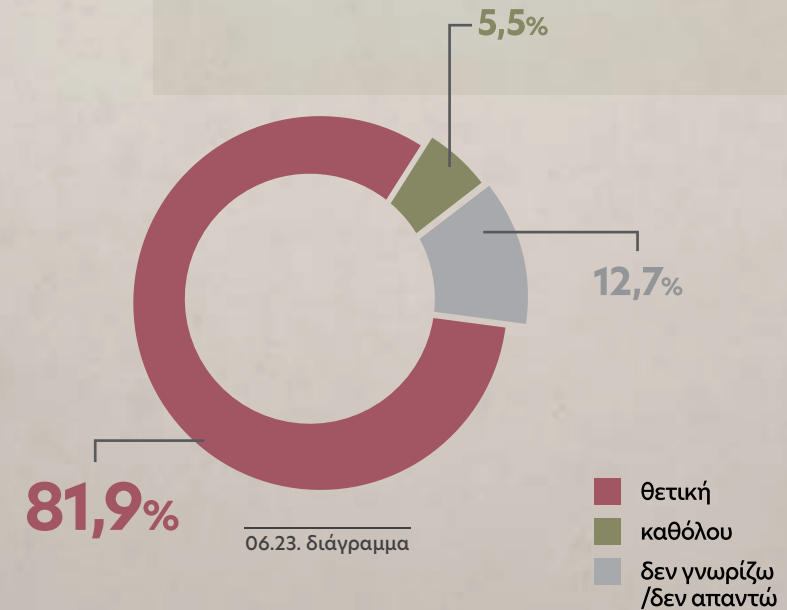
06.20. διάγραμμα

Αδιαμφισβήτητα, η διατυπωμένη επιθυμία των εναλλακτικών εγχειρημάτων της έρευνας είναι η μετατροπή των ωφελούμενων σε συμμετέχοντες/ουσες σε αυτά τα εγχειρήματα. Παρόλο που, όπως φάνηκε στις προηγούμενες ενότητες, μια πολύ σημαντική μερίδα εγχειρημάτων ενέταξαν στις πρακτικές τους δράσεις σχετικές με την παροχή βοήθειας σε μετανάστες/ριες, αυτό δεν οδήγησε στην ένταξη μεταναστών/ριών σε αυτά τα εγχειρήματα. Βεβαίως η συνθήκη δεν είναι εύκολη μιας και πολλοί/ές από τους/τις μετανάστες/ριες ζουν σε καθεστώς διαρκούς μετάβασης που δυσκολεύει την εμπλοκή τους σε σταθερά εγχειρήματα, αλλά το συγκεκριμένο ζήτημα χρήζει περαιτέρω διερεύνησης στο μέλλον.

Θετικό αντίκτυπο σε επίπεδο γειτονιάς

Στη συνέχεια των ερωτήσεων συμπερίληψης μεταναστών/ριών, οι συμμετέχοντες/ουσες κλήθηκαν να σχολιάσουν το πως αντιλαμβάνονται τον αντίκτυπο της πρωτοβουλίας τους σε επίπεδο γειτονιάς. Η πλειονότητα των ερωτηθέντων/εισών εξέφρασε μία πολύ θετική γνώμη για το πώς οι πρακτικές αυτές επιδρούν στη γειτονιά. Το 81.9% πιστεύει ότι έχουν θετική επίδραση, το 5.5% πιστεύει πως όχι ενώ το 12.7% θεωρεί ότι δεν μπορεί να γνωρίζει τον πραγματικό αντίκτυπο. Παρά το υψηλό ποσοστό όμως το οποίο είναι ένας πολύ αδρός δείκτης για τον πραγματικό αντίκτυπο, χρειάζεται περισσότερη έρευνα για να διαπιστωθεί το πραγματικό εύρος και βάθος του αντικτύπου των πρωτοβουλιών σε βάθος χρόνου και φυσικά να ζητηθεί και η γνώμη και κατοίκων της γειτονιάς εκτός του εγχειρήματος, κάτι το οποίο ήταν εκτός του πλαισίου της παρούσας έρευνας.

07.

πώς σχετίζονται τα εγχειρήματα με το εξωτερικό περιβάλλον αλλά και μεταξύ τους;

πολιτικές εξελίξεις,
κοινωνικά κινήματα,
κράτος

Η τελευταία ενότητα παρουσίασης των αποτελεσμάτων της έρευνας αφορά στον τρόπο που αντιλαμβάνονται οι συμμετέχοντες/ουσες στα αλληλέγγυα και συνεργατικά εγχειρήματα το ευρύτερο φαινόμενο της ανάδυσης αυτών των πρακτικών σε διάφορες κλίμακες, από το τοπικό στο πανελλαδικό επίπεδο. Οι ερωτηθέντες/είσες κλήθηκαν να σχολιάσουν την επίδραση των πολιτικών εξελίξεων της περιόδου στο γενικότερο κίνημα των αλληλέγγυων και συνεργατικών πρακτικών, τις προσδοκίες τους αναφορικά με τον ρόλο του κράτους στην υπόθεση της διεύρυνσης και ενίσχυσης των εγχειρημάτων, τη σχέση των πρωτοβουλιών με τις κρατικές παροχές και τον ευρύτερο κρατικό μετασχηματισμό και το ζήτημα της συλλογικής δικτύωσης μέσα από τον σχηματισμό μιας πανελλαδικής ομοσπονδίας

αλληλέγγυων και συνεργατικών πρακτικών. Τέλος τους ζητήθηκε να ιεραρχήσουν τους λόγους που πιστεύουν ότι εμφανίστηκαν και πολλαπλασιάστηκαν οι αλληλέγγυες και συνεργατικές πρακτικές κατά τη διάρκεια της εκπνέουσας δεκαετίας και να σχολιάσουν το πώς πιστεύουν ότι θα επηρεάσουν οι ενδεχόμενες μεταβολές στην οικονομία το φαινόμενο συνολικά.

Δημιουργήθηκαν λόγω της οικονομικής κρίσης αλλά και των κοινωνικών κινήματων

Αφού σε προηγούμενη ενότητα μάθαμε ότι οι ερωτηθέντες/είσες θεωρούν την οικονομική κρίση σημαντική για τη δημιουργία των δικών τους εγχειρημάτων, στη συνέχεια τους/τις ρωτήσαμε να σχολιάσουν τη γενικότερη άνοδο του συνεργατισμού και της αλληλεγγύης κατά τη διάρκεια της προηγούμενης δεκαετίας. Στους/στις συμμετέχοντες/ουσες δόθηκε μία λίστα με επτά πιθανά αίτια που ευθύνονται για την ανάπτυξη και πολλαπλασιασμό των αλληλέγγυων και συνεργατικών πρακτικών κατά την τελευταία δεκαετία. Ο αριθμός των απαντήσεων που μπορούσε ο/η καθένας/μία να δώσει περιορίστηκε στις τρεις έτσι ώστε να μπορέσουν να προκύψουν αποτελέσματα με διαβαθμισμένη σημαντικότητα. Όπως προκύπτει από τις απαντήσεις, η οικονομική κρίση θεωρείται ο πιο σημαντικός παράγοντας αυτής της ανόδου με 25.7%, ακολουθεί η άνοδος των κοινωνικών κινήματων με 19.7%, η ανεργία με 17.2%, η έλλειψη παροχής κοινωνικών υπηρεσιών και πρόνοιας από το κράτος με 16.4%, η κατάρρευση του πολιτικού συστήματος με 10.5%, η εισαγωγή νέων κοινωνικών αξιών με 7% και τέλος ο ατομισμός και η αποξένωση με 3.5%. Τα αποτελέσματα αναπαρίστανται γραφικά στο διάγραμμα (07.01).

07.01. διάγραμμα

Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι συμμετέχοντες/ουσες αντιλαμβάνονται με περίπου ισότιμο τρόπο αυτήν την ανάδυση ως ένα φαινόμενο που βασίζεται από τη μία σε μία υλική πραγματικότητα και μία επιτακτική ανάγκη (οικονομική κρίση, ανεργία, απουσία κρατικών παροχών κ.τ.λ.) και από την άλλη σε ένα πολιτικό κενό που αρχίζει να καλύπτεται με νέες κοινωνικοπολιτικές επιδιώξεις, πρακτικές και έννοιες. Τα αποτελέσματα συμβαδίζουν πολύ με το πολιτικό προφίλ των ερωτηθέντων/εισών που, όντας στην πλειονότητά τους αριστεροί/ές, αντιλαμβάνονται την κρίση και την αποσταθεροποίηση που αυτή συνεπάγεται ως ευκαιρία για έναν ευρύτερο κοινωνικό μετασχηματισμό. Επίσης, σε ένα

βαθμό τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν τις απαντήσεις των ερωτηθέντων/εισών σχετικά με το πώς αντιλαμβάνονται τους στόχους των εγχειρημάτων τους που όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενη ενότητα έχουν και αυτά το διπλό στόχο της άμεσης ανακούφισης από τις συνέπειες της κρίσης και ταυτόχρονα της προώθησης ενός εναλλακτικού κοινωνικοπολιτικού μοντέλου. Ωστόσο, η μεγάλη σημασία που δίνεται στην οικονομική κρίση και στην ανεργία δεν ανταποκρίνεται απολύτως στην πραγματική οικονομική κατάσταση της πλειονότητας των συμμετεχόντων/ουσών σε αυτά καθώς όπως φάνηκε στο μέρος του βιβλίου που αφορά στα δημογραφικά στοιχεία, είναι από μέτρια/επισημάνης έως μέτρια/ικανοποιητική.

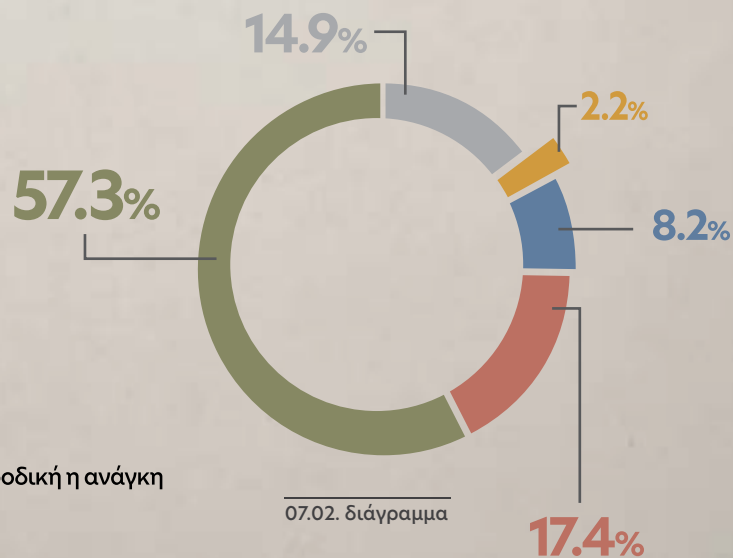
Θεωρούν ότι θα συνεχίσουν τη δράση τους ανεξάρτητα από το αν θα υπάρχει κρίση

Οι συμμετέχοντες/ουσες ρωτήθηκαν για το πόσο πιστεύουν ότι μία ενδεχόμενη βελτίωση της οικονομίας θα επηρεάσει τα εναλλακτικά εγχειρήματα. Από τις απαντήσεις τους που αναπαρίστανται γραφικά στο διάγραμμα (07.02), φαίνεται ότι η πλειονότητα (57.3%) θεωρεί ότι τα εγχειρήματα θα συνεχίσουν να υφίστανται χωρίς αξιοσημείωτες μεταβολές, το 17.4% θεωρεί ότι θα εξασθενήσουν, το 8.2% θεωρεί ότι θα δυναμώσουν, το 2.2% θεωρεί ότι είναι παροδική ανάγκη και θα εξαφανιστούν, ενώ ένα σημαντικό 14.9% θεωρεί ότι δεν μπορεί να απαντήσει σε αυτήν την ερώτηση.

Από τις απαντήσεις προκύπτει ένα εύρημα που σε μία πρώτη ανάγνωση φαντάζει παράδοξο. Από τη μία σύμφωνα με την προηγούμενη ερώτηση **οι συμμετέχοντες/ουσες θεωρούν ότι η ανάδυση των αλληλέγγυων και συνεργατικών εγχειρημάτων έχει μία έντονα υλική/οικονομική βάση** ενώ από την άλλη

θεωρούν ότι ακόμα και αν η υλική βάση αυτή αλλάξει ως προς το καλύτερο (βελτίωση της οικονομίας) οι πρακτικές θα συνεχίσουν να υφίστανται και μάλιστα, σε ένα μικρό ποσοστό απαντήσεων, ότι ενδέχεται να δυναμώσουν κιάλας. Διάφορες υποθέσεις μπορούν ίσως να ερμηνεύσουν αυτό το παράδοξο. **Από τη μία είναι πιθανό οι ερωτηθέντες/είσες να πιστεύουν ότι ακόμα και αν η οικονομία μπει εκ νέου σε τροχιά ανάπτυξης αυτό δεν θα γίνει με όρους κοινωνικής δικαιοσύνης και ως εκ τούτου οι υλικοί όροι ύπαρξης αυτών των δομών θα συνεχίσουν να υφίστανται.**

Από την άλλη είναι πιθανόν στις απαντήσεις αυτές να ενυπάρχει η επιθυμία/πολιτική επιδίωξη της σχετικής αποσύνδεσης των πρακτικών αυτών από το επείγον έργο της ανακούφισης των ευπαθών κοινωνικών ομάδων και της ενδυνάμωσης του πιο πολιτικού/μετασχηματιστικού χαρακτήρα τους. Σε κάθε περίπτωση αυτό που διαφαίνεται από τις απαντήσεις είναι ότι η πλειονότητα των ερωτηθέντων/εισών βλέπουν κάτι πιο δομικό και μόνιμο στο κίνημα του συνεργατισμού και της αλληλεγγύης που γεννήθηκε για να μείνει και να συνεχίσει ανεξαρτήτως των μελλοντικών μεταβολών στην οικονομία.

- θα εξαφανισθούν, είναι παροδική η ανάγκη
- θα δυναμώσουν
- θα εξασθενήσουν
- θα συνεχίσουν να υφίστανται
- δεν γνωρίζω / δεν απαντώ

Μοιρασμένοι/ες σχετικά με την επίδραση της ανόδου του ΣΥΡΙΖΑ στην εξουσία και του δημοψηφίσματος του 2015

Μετά το σχολιασμό των επιπτώσεων των δυνητικών οικονομικών μεταβολών στις πρωτοβουλίες, οι συμμετέχοντες/ουσες ρωτήθηκαν για το πώς οι πολιτικές αλλαγές της τότε περιόδου (άνοδος του ΣΥΡΙΖΑ στην κυβέρνηση και δημοψήφισμα) επηρέασαν τις αλληλέγγυες και συνεργατικές πρακτικές. Τα αποτελέσματα ήταν ιδιαίτερα ανάμεικτα και μοιρασμένα (διάγραμμα 07.03). Το 22.1% των συμμετεχόντων/ουσών πιστεύει ότι είχαν έναν αρνητικό αντίκτυπο, ένα αντίστοιχο 21.1% θεωρεί ότι είχαν θετικό, ενώ η πλειονότητα θεωρεί ότι οι πρακτικές δεν επηρεάστηκαν ουσιωδώς από αυτές τις αλλαγές. Οι απαντήσεις συνδέονται τόσο με τις διαφορές στις πολιτικές πεποιθήσεις των ερωτηθέντων/εισών όπως αυτές αποτυπώθηκαν σε προηγούμενη ενότητα, όσο και με τις διαφορετικές τοποθετήσεις σχετικά με τη σχέση κράτους - εναλλακτικών εγχειρημάτων που αναλύεται διεξοδικά στη συνέχεια.

Αξίζει ωστόσο να σημειωθεί ότι η έρευνα πεδίου ανέδειξε σε αρκετές περιπτώσεις εντάσεις μεταξύ των μελών των πρωτοβουλιών που είχαν τη βάση τους στις διαφορετικές αναγνώσεις για το πώς οι πολιτικές εξελίξεις επηρεάζουν τη λειτουργία των εγχειρημάτων. Πολλοί/ές που υποστήριξαν το θετικό αντίκτυπο των πολιτικών αλλαγών στην ανάπτυξη των συνεργατικών και αλληλέγγυων πρακτικών τόνισαν την ύπαρξη μιας φιλικά διακείμενης κυβέρνησης που προσπάθησε να προχωρήσει σε θεσμικές ρυθμίσεις που βοηθούν στην ανάπτυξη των εγχειρημάτων, καθώς και στη δημιουργία ενός γενικότερα ευνοϊκού πολιτικού κλίματος που φέρνει τα αλληλέγγυα και συνεργατικά εγχειρήματα στο επίκεντρο της προσπάθειας παραγωγικής ανασυγκρότησης της χώρας. Επίσης κάποιοι/ες από τους/τις ερωτηθέντες/είσες αναφέρθηκαν και στο θέμα της πιθανής χρηματοδότησης των πρωτοβουλιών από τη νέα κυβέρνηση.

Από την άλλη πλευρά οι περισσότεροι/ες που θεώρησαν αρνητικές τις πολιτικές εξελίξεις της περιόδου, στάθηκαν περισσότερο στις προσπάθειες ενσωμάτωσης και «εξημέρωσης» των αλληλέγγυων και συνεργατικών πρακτικών, αλλά και στην «προδοσία» της κυβέρνησης του ΣΥΡΙΖΑ λόγω της αλλαγής στάσης στο δημοψήφισμα κάτι που θεωρήθηκε ότι δημιούργησε ένα κλίμα «ήττας και απάθειας». Ωστόσο κάποιοι/ες αναφέρθηκαν και στις θεσμικές ρυθμίσεις του ΣΥΡΙΖΑ με αρνητικό τρόπο. Τέλος σε πολλές περιπτώσεις η ερευνητική ομάδα ήρθε αντιμέτωπη με εντάσεις που σχετίζονταν με μία «προσπάθεια καπελώματος» κάποιων πρακτικών από το κυβερνών κόμμα.

Οι πολιτικές εξελίξεις των τελευταίων δύο χρόνων (αλλαγή κυβέρνησης, δημοψήφισμα) έχουν επηρεάσει τη δράση της αλληλέγγυας και συνεργατικής πρακτικής;

07.03. διάγραμμα

Δυσπιστία αλλά και απαιτήσεις από το κράτος

Η σχέση των αλληλέγγυων και συνεργατικών εγχειρημάτων με το κράτος υπήρξε ένα από τα σημεία που προκάλεσε τις πιο έντονες συζητήσεις κατά τη διάρκεια διεξαγωγής της έρευνας με ποικίλες και συχνά αντιθετικές απόψεις να εμφανίζονται τόσο μεταξύ εγχειρημάτων όσο και εντός του ίδιου εγχειρήματος. Σε ένα πρώτο επίπεδο, οι συμμετέχοντες/ουσες κλήθηκαν να τοποθετηθούν στο ερώτημα αν το κράτος πρέπει να συμβάλλει στην ανάπτυξη και διεύρυνση των αλληλέγγυων και συνεργατικών πρακτικών. Οι απαντήσεις ήταν μεικτές όπως φαίνεται και στο διάγραμμα (07.04). Η πλειονότητα των ερωτηθέντων/εισών (63% αθροιστικά) θεωρεί ότι το κράτος πρέπει να βοηθήσει. Ωστόσο, διαφορετικοί/ές ερωτηθέντες/είσες αντιλαμβάνονται διαφορετικά το είδος της επιθυμητής βοήθειας. Το 39% του συνόλου θεωρεί ότι το κράτος πρέπει να βοηθήσει τόσο οικονομικά όσο και θεσμικά, το 20.3% θεωρεί ότι η βοήθεια πρέπει να είναι θεσμικού χαρακτήρα και μόλις το 3.7% θα επιθυμούσε μία αμιγώς οικονομική στήριξη από το κράτος. Στον αντίποδα, υπάρχει μία ισχυρή μειονότητα (27.3%) η οποία θεωρεί ότι το κράτος δεν πρέπει να έχει καμία εμπλοκή στην υπόθεση της ανάπτυξης των εγχειρημάτων.

07.04. διάγραμμα

Οι απαντήσεις συνάδουν πολύ με το πολιτικό προφίλ των συμμετεχόντων/ουσών. Η μερίδα των ανθρώπων που κατατάσσει τον εαυτό της στην άκρα αριστερά (και στον αντιεξουσιαστικό χώρο) είναι πιο πιθανό να μην επιθυμεί καμία εμπλοκή του κράτους στα εγχειρήματα και να θεωρεί ότι αυτός ο καινούργιος κόσμος πρέπει να διατηρήσει πλήρη ανεξαρτησία ή/και σχέση εναντίωσης προς το κράτος. Σε αυτήν την κατεύθυνση συνηγορεί και το γεγονός ότι το κράτος δεν χαιρεί της εμπιστοσύνης μιας μεγάλης μερίδας των συμμετεχόντων/ουσών (διάγραμμα 07.04). Πράγματι, στην ερώτηση για το εάν μια ενδεχόμενη στήριξη του κράτους μπορεί να αποτελέσει απειλή για την αυτονομία των πρωτοβουλιών, η πλειονότητα απάντησε ότι συμφωνεί αρκετά ή απόλυτα ενώ λιγότεροι/ες ήταν όσοι/ες δήλωσαν ότι διαφωνούν με τη διατύπωση. Δηλαδή ενώ μία ισχυρή πλειονότητα επιθυμεί κάποιου είδους στήριξη από το κράτος, ταυτόχρονα οι περισσότεροι/ες ερωτηθέντες/είσες πιστεύουν ότι αυτή η στήριξη ενδέχεται να έχει και αρνητικό αποτέλεσμα.

σε μία κλίμακα όπου 1=δεν συμφωνώ καθόλου και 5=συμφωνώ απόλυτα, πόσο συμφωνείς με τα ακόλουθα;

• η στήριξη του κράτους αποτελεί απειλή για την αυτονομία των αλληλέγγυων και συνεργατικών πρακτικών.

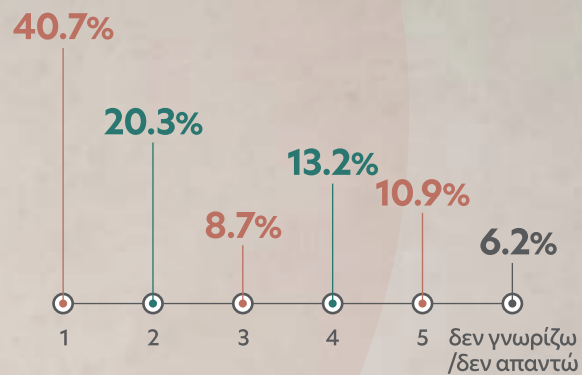
07.04. διάγραμμα

Στόχος τους ο μετασχηματισμός του κράτους και όχι η συμπλήρωση ή αντικατάστασή του

Στη συνέχεια, οι συμμετέχοντες/ουσες κλήθηκαν να τοποθετηθούν ως προς τον ρόλο που προσβλέπουν για τα επιχειρήματα σχετικά με την αντικατάσταση, συμπλήρωση ή μετασχηματισμό των κρατικών παροχών και του κράτους γενικότερα. Όπως προκύπτει από τις απαντήσεις των διαγραμμάτων (07.05-07), μόνο μία μειονότητα (η οποία είναι παρόμοια αλλά αριθμητικά μικρότερη από το ποσοστό παραπάνω που δεν επιθυμεί στήριξη του κράτους στα εγχειρήματα) πιστεύει ότι τα αλληλέγγυα και συνεργατικά εγχειρήματα σε μια ενδεχόμενη ανάπτυξη μεγαλύτερης κλίμακας θα μπορούσαν ή θα έπρεπε να αντικαταστήσουν πλήρως το κράτος. Σαφώς περισσότεροι/ες ερωτηθέντες/είσες πιστεύουν ότι τα εγχειρήματα θα πρέπει να λειτουργούν παράλληλα με το κράτος, ενώ η μεγάλη πλειονότητα βλέπει ένα ρόλο πιο μετασχηματιστικό του κοινωνικού κράτους σε κάποιο βάθος χρόνου.

Από τα παραπάνω γίνονται διακριτές οι περίπου τρεις τάσεις που ενυπάρχουν σε διαφορετικά ποσοστά στον πληθυσμό των πρωτοβουλιών της έρευνας. Η πρώτη τάση αποτελείται από ανθρώπους που κυρίως ανήκουν στο χώρο της άκρας αριστεράς καθώς και στον αντιεξουσιαστικό/αυτόνομο χώρο και οι οποίοι βλέπουν κάτι το εγγενώς αντικαπιταλιστικό και αντικρατικό στα εγχειρήματά τους. Η δεύτερη τάση αποτελείται από ανθρώπους του ευρύτερου κεντροαριστερού χώρου που σε κάποιες περιπτώσεις περιλαμβάνουν και ανθρώπους του κεντρώου ή και κεντροδεξιού πολιτικού φάσματος, που βλέπουν τις πρακτικές περισσότερο ως λύση έκτακτης ανάγκης που ωστόσο μπορεί να έχουν παροδικό ή/ και πιο μόνιμο χαρακτήρα αλλά σε κάθε περίπτωση λειτουργούν μόνο συμπληρωματικά στο κράτος, χωρίς να το αμφισβητούν ευθέως. Η τρίτη τάση αποτελείται από άτομα με πολιτικές απόψεις από όλο το φάσμα και που παρόλο που δεν πιστεύει ότι το κράτος μπορεί να αντικατασταθεί, βλέπουν έναν έντονα προεικονιστικό και μετασχηματιστικό ρόλο στις δομές.

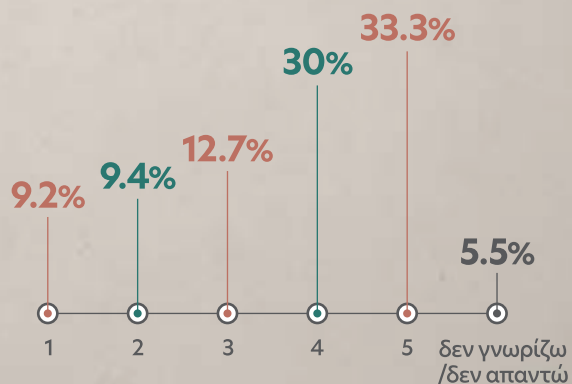
σε μία κλίμακα όπου 1=δε συμφωνώ καθόλου και 5=συμφωνώ απόλυτα, πόσο συμφωνείς με τα ακόλουθα;

• να αντικαταστήσουν πλήρως κοινωνικές παροχές που σήμερα δίνονται από το κράτος

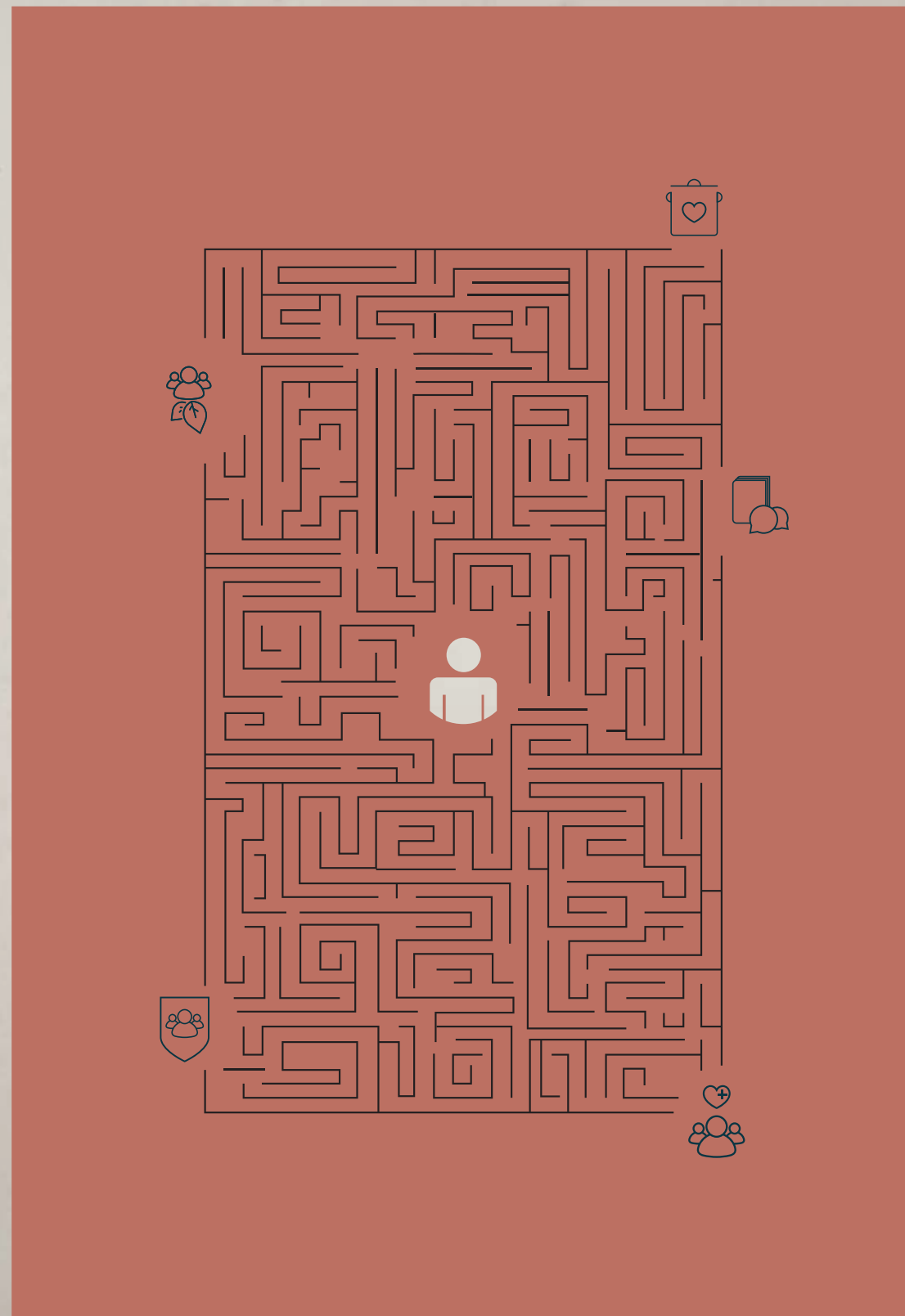

• να συμπληρώσουν κοινωνικές παροχές που σήμερα δίνονται από το κράτος

• να μετασχηματίσουν τον τρόπο λειτουργίας των υπηρεσιών παροχής κοινωνικής πρόνοιας

07.05-07. διαγράμματα

08.

τι μάθαμε από την έρευνα και κάποιες σκέψεις για το παρόν και μέλλον των αλληλέγγυων και συνεργατικών επιχειρημάτων.

Η παρούσα έκδοση επιχειρήσε να δώσει μία συνολική εικόνα του κινήματος της αλληλεγγύης και της συνεργασίας στην Ελλάδα κατά την περίοδο 2016-2017, όταν και συλλέχθηκαν τα δεδομένα που αποτέλεσαν το ερευνητικό υλικό της. Η επικέντρωση στα υποκείμενα, στις γυναίκες και στους άνδρες που στην πράξη στελέχωσαν ετούτη τη συλλογική προσπάθεια και όχι στις δομές στο σύνολό τους, επιχειρήσε να φωτίσει τις επιθυμίες, τις γνώμες και τα όνειρα όσων συνέβαλαν έμπρακτα στη δημιουργία αυτού του μικρού εναλλακτικού σύμπαντος, καθώς και να αναδείξει την πολυπλοκότητα και τις διαφορετικές όψεις του φαινομένου.

Η ερευνητική λοιπόν αυτή προσπάθεια εντάσσεται στο πλαίσιο μιας γενικότερης συζήτησης για **τα όρια, τις δυνατότητες, τα προβλήματα και τις πιθανές λύσεις**, που παρουσιάζονται όταν οι άνθρωποι, μέσω της συλλογικής τους δράσης, επιδιώκουν να μετασχηματίσουν τους τρόπους που οργανώνουν τη ζωή τους αλλά και τους τρόπους που σκέφτονται για το κοινό τους μέλλον. **Τα «κοινά»** λοιπόν **σε αυτήν την εργασία** δεν αποτελούν απλά ένα θεωρητικό ερμηνευτικό πλαίσιο που εξετάζει ένα σύνολο κοινωνικών πρακτικών, αλλά αντίθετα **είναι αυτές οι πρακτικές που άλλοτε ρητά και άλλοτε υπόρητα θέτουν επιτακτικά το θέμα του κοινωνικού μετασχηματισμού στη βάση των κοινών.**

Η εργασία έδειξε ότι στην αμέσως προηγούμενη περίοδο από αυτήν που διανύουμε, το ζήτημα αυτού του μετασχηματισμού τέθηκε από υποκείμενα που ανήκαν κυρίως στον αριστερό και αντιεξουσιαστικό χώρο αλλά που είχαν μία διάχυτη διάθεση να ανοίξουν τις πολλές φορές όχι-και-τόσο-ανοιχτές πολιτικές πρακτικές τους είτε σε νέα άτομα είτε, ίσως το πιο σημαντικό, σε νέα πεδία. Με άλλα λόγια αυτό που φάνηκε είναι ότι η παραγωγή μίας νέας «πολιτικής του καθημερινού» που θα βασίζεται σε μία από τα κάτω αναδιαμόρφωση της (ανά) παραγωγής υπήρξε το πρωταρχικό μέλημα του πρόσφατου αυτού κύκλου αλληλέγγυων και συνεργατικών πρακτικών. Για αυτόν τον λόγο κανείς μπορούσε να δει τέτοιες πρακτικές να αναπτύσσονται σε όλα τα πεδία της (ανά)παραγωγής: στην πρωτογενή παραγωγή και στις υπηρεσίες, στην υγεία και στην παιδεία, στην αναδιαμόρφωση του αστικού χώρου και στην παραγωγή αυτόνομων χώρων αυτάρκειας.

Είδαμε επίσης ότι οι γυναίκες πρωτοστάτησαν σε αυτήν τη φάση ανάπτυξης των αλληλέγγυων και συνεργατικών πρακτικών παρόλο που σε κάποιες περιπτώσεις παρατηρήθηκε το φαινόμενο οι άνδρες να κατέχουν θέσεις άτυπης ιεραρχίας μέσα στα εγχειρήματα. Η βάση των εγχειρημάτων της έρευνας ήταν λίγο πολύ η μεσαία οικονομικά τάξη, η οποία όμως βρέθηκε να συμπιέζεται λόγω της κρίσης. Άνεργοι και άνεργες επίσης στελέχωσαν μαζικά τις δομές. Τα εγχειρήματα λειτούργησαν ως επί το πλείστον με όρους άμεσης δημοκρατίας και μέσα από γενικές συνελεύσεις, ενώ η χρήση σύγχρονων εργαλείων και μεθοδολογιών οργάνωσης του εσωτερικού διαλόγου και της συνολικής εργασίας δεν ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη. Εκφράστηκε μία έντονη επιθυμία να συμπεριληφθούν μετανάστες/ριες στα εγχειρήματα αλλά δεν μπόρεσαν να βρεθούν οι κατάλληλοι τρόποι να επιτευχθεί κάτι τέτοιο.

Τα εγχειρήματα της έρευνας είναι σε μεγάλο βαθμό παιδιά της οικονομικής κρίσης της προηγούμενης δεκαετίας αλλά και του πολιτικού κενού - κενού εκπροσώπησης - που συνδυάστηκε με αυτήν την περίοδο.

Ωστόσο, η συντριπτική πλειονότητα των συμμετεχόντων/ουσών βλέπουν κάτι το πολύ πιο δομικό σε αυτές τις προσπάθειες, τον σπόρο μίας νέας κοινωνικής οργάνωσης που ήρθε για να μείνει και να αναπτυχθεί περαιτέρω. Για αυτό πιστεύουν και ότι μία ευρύτερη δικτύωση αυτών των πρακτικών είναι απαραίτητη (κάτι που έχει συμβεί σε επιμέρους τομείς όπως σε αυτόν της υγείας).

Σήμερα παρουσιάζουμε αυτό το βιβλίο σε μια εποχή γεμάτη από αμφιβολίες, φόβους και πρωτοφανή πολιτικά, κοινωνικά, υγειονομικά και περιβαλλοντικά προβλήματα. Η κοινωνική αποστασιοποίηση και η φυσική απομάκρυνση που έφερε η πανδημία Covid19 αλλά και μία σειρά από αυταρχικά και αντικοινωνικά μέτρα δυσκόλεψαν πολύ τη συνέχιση πολλών από τα εγχειρήματα της έρευνας των οποίων η λειτουργία βασίζεται στην εγγύτητα και την αλληλεγγύη μέσω της συνύπαρξης. Οι δυναμικές κοινωνικού μετασχηματισμού που αναπτύσσονται αυτήν την περίοδο είναι εκρηκτικές και αντίρροπες. Από τη μια η πανδημία φέρνει μία σειρά νέων βιοπολιτικών πρακτικών που δυσκολεύουν

τόσο πρακτικά όσο και θεσμικά την κοινή συλλογική δράση. Από την άλλη, η τρέχουσα υγειονομική κρίση γέννησε, τόσο στην Ελλάδα όσο και διεθνώς, μία νέα σειρά από πρακτικές συνεργατισμού και αλληλεγγύης που όπως και στις απαρχές της προηγούμενης δεκαετίας με το Κίνημα των Πλατειών, την Αραβική Άνοιξη και το κίνημα Occupy, «γνέφουν» προς την ανάγκη μιας διαφορετικής κοινωνικής οργάνωσης (Stavrides 2020). Τέλος είναι σχεδόν βέβαιο, ότι η επικείμενη νέα οικονομική κρίση θα εντείνει εκ νέου την αναγκαιότητα επανέναρξης και επέκτασης αυτού του μικρού εναλλακτικού σύμπαντος που περιγράφεται στην παρούσα έρευνα.

Συνεπώς, τα ευρήματα του βιβλίου μπορούν να χρησιμοποιηθούν ποικιλοτρόπως. Οι ίδιοι και οι ίδιες που συμμετείχαν και συνεχίζουν να συμμετέχουν στις εναλλακτικές πρωτοβουλίες μπορούν μέσα στις σελίδες του παρόντος να βρουν στοιχεία που να τους/τις βοηθήσουν να αναστοχαστούν καλύτερα τις δράσεις τους στο παρόν και στο μέλλον. Επίσης, τα διάφορα ζητήματα που θέτουν τα αποτελέσματα της έρευνας, καλούν συμμετέχοντες/ουσες και ερευνητές/ερευνήτριες να προσπαθήσουν να αναζητήσουν καλύτερα εργαλεία για την οργάνωση του εναλλακτικού αυτού χώρου. Γιατί, π.χ., ενώ επιθυμούμε την ένταξη μεταναστών/ριών στα εγχειρήματά μας στην πράξη

είναι δύσκολο να τους/τις προσελκύσουμε; Γιατί οι μαθητές/ριες δεν εμπλέκονται περισσότερο σε αυτές τις πρακτικές; Πώς μπορούμε να οργανώσουμε καλύτερα τις δομές έτσι ώστε να βελτιωθεί το επίπεδο, η διάρκεια και η αποτελεσματικότητα των διαδικασιών και να αποφευχθεί το “burnout” των συμμετεχόντων/ουσών; Ποια μπορεί να είναι τα πιο πρακτικά βήματα προς μία συνομοσπονδία των αλληλέγγυων και συνεργατικών πρακτικών; Τί γίνεται με τα ζητήματα της έμφυλης ανισότητας; Πώς μπορούν οι πολιτικές διαφωνίες και κόντρες να μετριαστούν και να αποκτήσουν πιο παραγωγικό χαρακτήρα; Ποια μπορεί να είναι η πιο κοινωνικά ωφέλιμη σχέση μεταξύ κράτους και εναλλακτικών πρακτικών;

Αυτά είναι μόνο λίγα από τα ζητήματα που αναδεικνύονται μέσα από τα αποτελέσματα της έρευνας και που θα αποτελέσουν κρίσιμα στοιχεία στο ενδεχόμενο της περαιτέρω εξάπλωσης και πολλαπλασιασμού των αλληλέγγυων και συνεργατικών πρακτικών μέσα στα επόμενα χρόνια. **Η έρευνα αποδεικνύει ότι υπάρχει μία σημαντική μαγιά ανθρώπων που πιστεύουν στον μόνιμο χαρακτήρα αυτών των πρακτικών καθώς και στις μετασχηματιστικές τους δυνατότητες.** Είναι θέμα των πολλών ωστόσο το αν ο ευσεβής πόθος της κοινωνικής αλλαγής προς μία πιο αλληλέγγυα και συνεργατική κατεύθυνση θα είναι η απάντηση στις πολλαπλές και ένθετες κρίσεις και αδιέξοδα του παρόντος.

ερευνητικές μέθοδοι.

I. Επιλογή Μεθόδου

Για την υλοποίηση της έρευνας επιλέχθηκε η σύνταξη ενός εκτενούς ερωτηματολογίου συνολικά 55 ερωτήσεων (4 ανοιχτού τύπου και 51 κλειστού τύπου). Η συγκρότηση του ερωτηματολογίου, η τεχνική δειγματοληψίας και η επιλογή μεθόδου συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων βασίστηκε κυρίως στον οδηγό κοινωνικών ερευνών του Alan Bryman (2012) πάντα σε συνεργασία με τους υπεύθυνους στατιστικής ανάλυσης του έργου Χρήστο Στάικο και Ρεβέκκα Τσουλούφη. Οι ερωτήσεις ανοιχτού τύπου τοποθετήθηκαν στην αρχή του ερωτηματολογίου και αφορούσαν προσωπικές εκτιμήσεις των συμμετεχόντων/ουσών για το εγχείρημα. Οι ερωτήσεις κλειστού τύπου περιλάμβαναν ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής με απεριόριστο αριθμό απαντήσεων, ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής με περιορισμένο αριθμό απαντήσεων, ερωτήσεις που βασίζονται στην κλίμακα LIKERT, και τέλος δύο ερωτήσεις με διαβάθμιση 1-10 οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν επειδή ζητούμενο σε αυτές ήταν η περαιτέρω ακρίβεια.

Τα ερωτήματα επαναπροσδιορίστηκαν μετά από μία πρώτη έρευνα -πιλότο, με 10 εθελοντές/εθελόντριες που κλήθηκαν να σχολιάσουν την πληρότητα, ροή και ποιότητα των ερωτήσεων καθώς και τα συναισθήματα/εμπόδια που οι ερωτήσεις και ο τρόπος συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου τους δημιούργησαν. Οι πιλοτικές αυτές απαντήσεις δεν λήφθηκαν υπόψη στα τελικά αποτελέσματα.

Ο μέσος χρόνος συμπλήρωσης του τελικού ερωτηματολογίου μετά τον πιλότο ανήλθε στα περίπου 30 λεπτά.

Αφού λήφθηκαν υπόψη τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της κάθε μεθόδου, η μέθοδος απάντησης του ερωτηματολογίου που επιλέχθηκε ήταν η δια ζώσης (first person) συμπλήρωσή του από τους/τις συμμετέχοντες/ουσες, με φυσική παρουσία του ερευνητή για τους παρακάτω λόγους:

- Το μέγεθος του ερωτηματολογίου και η πολλαπλή φύση των ερευνητικών ερωτημάτων θα ήταν αποτρεπτικός παράγοντας για τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων χωρίς την παρουσία του ερευνητή ο οποίος μπορούσε να απαντά σε διευκρινιστικές ερωτήσεις και να ενθαρρύνει τους συμμετέχοντες να ολοκληρώνουν τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου.

- Το ποσοστό απάντησης (response rate) των συμμετεχόντων/ουσών θα ήταν σημαντικά χαμηλότερο από το επιδιωκόμενο καθιστώντας τα αποτελέσματα της έρευνας πιθανώς μη αποδεκτά από επιστημονικής άποψης. Το τελικό ποσοστό απάντησης της παρούσας έρευνας απέδειξε αυτόν τον ισχυρισμό μιας και κινήθηκε σε πολύ υψηλά επίπεδα (>85%).

- Η παρουσία του ερευνητή μπόρεσε να εξασφαλίσει καλύτερη τυχαιότητα και ποικιλία στο δείγμα από ότι θα γινόταν διαμέσου της ηλεκτρονικής αποστολής του, η οποία θα επέβαλε μία σειρά αποκλεισμών (έλλειψη πρόσβασης στο email του εγχειρήματος, αναλφαβητισμός κτλ). Επίσης συν στον περιορισμό της μεροληψίας μιας και μία ενδεχόμενη ηλεκτρονική συμπλήρωση του ερωτηματολογίου θα ευνοούσε πιθανόν τη συμπλήρωσή του από τις πιο κυριαρχικές προσωπικότητες.

- Σε ειδικές περιπτώσεις η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου έγινε με τη μορφή δομημένης συνέντευξης στην οποία τηρήθηκε η σειρά των ερωτήσεων του ερωτηματολογίου. Οι περιπτώσεις αφορούσαν είτε ανθρώπους με κινητικά προβλήματα που δεν μπορούσαν να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο μόνοι τους, είτε αναλφάβητους συμμετέχοντες σε πρωτοβουλίες.

- Η παρουσία του ερευνητή στο πεδίο συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων που στις περισσότερες περιπτώσεις ταυτιζόταν με το φυσικό χώρο των εγχειρημάτων έδωσε την ευκαιρία για τη συλλογή περισσότερων στοιχείων που αλλιώς θα ήταν αδύνατο να συγκεντρωθούν. Η μέθοδος που ακολουθήθηκε ήταν η συμμετοχική παρατήρηση (participant observation), συνεπικουρούμενη από στοχευμένες ημιδομημένες συνεντεύξεις (semi-structured interviews) και άτυπες συζητήσεις.

- Λόγω της φύσης της στρατηγικής δειγματοληψίας (περισσότερα στην επόμενη ενότητα) η φυσική παρουσία ήταν απαραίτητη σε περίπτωση ανενεργών δομών για την αντικατάσταση κάποιων δομών του αρχικού δείγματος με άλλες δομές μέσω της τεχνικής της χιονοστιβάδας (snowball sampling).

II. Τεχνική Δειγματοληψίας

Η συγκρότηση του δείγματος της έρευνας ξεκίνησε το 2015 και ολοκληρώθηκε στις αρχές του 2016. Η ρευστότητα των εγχειρημάτων και η αποσπασματική τους χαρτογράφηση και η απουσία καταλόγων μελών κατέστησαν αδύνατη τη συγκρότηση ενός ακριβούς πληθυσμού (population) που θα επέτρεπε τη δημιουργία ενός πλήρως τυχαίου δείγματος (probability sample). Ως εκ τούτου η δειγματοληψία έγινε ως εξής:

- Συγκρότηση ενός αρχικού ευρετηρίου εγχειρημάτων βάσει των διαδικτυακών πηγών enallaktikos.gr, solidarity4all.gr, και omikronproject.gr. Κατόπιν διασταύρωσης των πηγών και αποκλείοντας τις δομές της εκκλησίας, των δήμων και των ιδιωτικών ιδρυμάτων σχηματίστηκε ένας πληθυσμός 541 πρωτοβουλιών. Επίσης αποκλείστηκαν οι αμιγώς ψηφιακές πρωτοβουλίες.

- Στη συνέχεια με χρήση λογισμικού έγινε η τυχαία επιλογή 100 εγχειρημάτων. Η επιλογή ενός τόσο μεγάλου δείγματος σε σχέση με τον πληθυσμό έγινε για να μετριαστούν τα προβλήματα που προέκυπταν από την αδυναμία συγκρότησης ακριβούς πληθυσμού και συνεπώς τυχαίου δείγματος καθώς η αύξηση του δείγματος αυξάνει την πιθανότητα αντιπροσωπευτικότητας των αποτελεσμάτων.

- Αποκλείστηκαν από τη γεωγραφία της έρευνας η Ήπειρος, η Θράκη και τα περισσότερα νησιά λόγω της μικρής αντιπροσώπευσης στο συνταχθέν δείγμα και για λόγους εξοικονόμησης πόρων και χρόνου.

- Η μέθοδος επιλογής των ερωτηθέντων/εισών εντός μίας πρωτοβουλίας έγινε στις περισσότερες περιπτώσεις κατόπιν προγραμματισμένης επίσκεψης στο χώρο της δομής σε ημέρες με αυξημένη συμμετοχή μελών (π.χ. μέρα γενικής συνέλευσης, μέρα μαζικής δράσης κτλ). Η επιλογή έγινε με τυχαίο τρόπο, αποφεύγοντας υποδείξεις, προσπαθώντας να διατηρηθεί μία ισορροπία μεταξύ φύλων και ηλικιών. Αποκλείστηκαν οι περαστικοί/ές και οι αμιγώς ωφελούμενοι/ες. Σε περίπτωση μεγάλης διαθεσιμότητας, αποφασίστηκε η συμπερίληψη όλων των ενδιαφερόμενων μιας και η εστίαση της έρευνας ήταν εξαρχής στο υποκείμενο και όχι στη συγκριτική αντιπαράθεση μεταξύ δομών που η υπερεκπροσώπηση/υποεκπροσώπηση θα προκαλούσε ανωμαλίες στα συμπεράσματα.

- Όσες δομές βρέθηκαν ανενεργές αντικαταστάθηκαν in situ από άλλες με τη μέθοδο της χιονοστιβάδας κάτι που οδήγησε στην ελαφριά αύξηση του πληθυσμού των δομών (116 από 100) και στον αριθμό των συμμετεχόντων/ουσών (404 από 350 που είχε αρχικά τεθεί ως στόχος).

III. Θέματα δεοντολογίας, περιορισμοί, και δυνατότητα γενίκευσης των αποτελεσμάτων της έρευνας

Σύμφωνα με τις αρχές δεοντολογίας της έρευνας, οι ερευνητές που διεξήγαγαν την έρευνα πεδίου ενημέρωναν προκαταρκτικά κάθε ερωτώμενο/η για τους σκοπούς της έρευνας, την προέλευση της χρηματοδότησης που επέτρεψε την πραγματοποίησή της, καθώς και για το πώς θα χρησιμοποιηθούν τα αποτελέσματά της στο μέλλον από την ίδια την ερευνητική ομάδα. Σε κάποιες περιπτώσεις ζητήθηκαν οι εν λόγω πληροφορίες γραπτώς και η ερευνητική ομάδα απέστειλε σε όλους/ες όσους/ες το επιθυμούσαν λεπτομερές email με όλα τα απαραίτητα στοιχεία. Η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων ήταν αποκλειστικά ανώνυμη και δεν ζητήθηκε κανένα στοιχείο ταυτοποίησης κατά τη συμπλήρωσή τους. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι επισκέψεις στις δομές δεν συνοδεύτηκαν από ηχογραφημένες συνεντεύξεις παρά μόνο από την κράτηση γραπτών σημειώσεων για την οποία ζητούνταν προηγουμένως άδεια. Στις ελάχιστες περιπτώσεις που χρειάστηκε ή επιλέχθηκε να ηχογραφηθούν τμήματα των συνεντεύξεων ή συζητήσεων αυτό έγινε με την πλήρη συγκατάθεση όλων των εμπλεκόμενων μερών. Πριν από τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων οι ερευνητές καθιστούσαν σαφές ότι οι ερωτηθέντες/ερωτηθείσες έχουν δικαίωμα διακοπής της διαδικασίας σε κάθε στιγμή.

Η μεθοδολογία που επιλέχθηκε παρουσιάζει μία σειρά από περιορισμούς οι οποίοι αξίζει να αναφερθούν αναλυτικά. Αρχικά πρέπει να σημειωθεί, ότι λόγω της αδυναμίας συγκρότησης ενός ακριβούς πληθυσμού και επακόλουθα της αδυναμίας εξαγωγής ενός πλήρως τυχαίου δείγματος, η δυνατότητα πλήρους γενίκευσης των αποτελεσμάτων της έρευνας δεν είναι εφικτή. Η μίξη τεχνικών δειγματοληψίας παρόλα τα αδιαμφισβήτητα οφέλη που είχε τόσο στη συμπερίληψη στην έρευνα μη καταγεγραμμένων από τις βάσεις δεδομένων δομών, όσο και στη σχετικά άμεση αντικατάσταση

μη ενεργών δομών με άλλες, συντελεί περαιτέρω στην αδυναμία γενίκευσης των αποτελεσμάτων. Επιπλέον, ακόμα και εάν επιλέχθηκε μία προσέγγιση τυχαίας δειγματοληψίας για την επιλογή των ερωτηθέντων/εισών εντός δομής, δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο αυτές οι επιλογές να μην αντικατοπτρίζουν πλήρως το σύνολο του εγχειρήματος. Σε αυτό βέβαια συνέβαλε καθοριστικά η απουσία καταλόγων μελών (κυρίως στις άτυπες δομές) και το γεγονός ότι ακόμα και κατά τη διάρκεια κεντρικών εκδηλώσεων και γενικών συνελεύσεων δεν παρίστανται όλα τα μέλη.

Τέλος, παρόλο που το ποσοστό απάντησης ήταν ιδιαίτερα υψηλό και ξεπέρασε το 85% που θεωρείται το άριστο σε ποσοτικές κοινωνικές έρευνες, υπήρξαν δύο περιπτώσεις στις οποίες δομές με αναρχικό/αντιεξουσιαστικό προσανατολισμό, αρνήθηκαν τη συμμετοχή. Παρόλα αυτά και ενώ οι εν λόγω δομές εξέφρασαν σημαντικές θέσεις για ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας στην ακαδημαϊκή έρευνα γενικότερα, τα οποία πυροδότησαν μια ενδιαφέρουσα συζήτηση εντός της ερευνητικής ομάδας και βοήθησαν στον αναστοχασμό της πρακτικής της, δε θεωρείται ότι επηρέασαν σημαντικά τα συγκεντρωτικά αποτελέσματα της έρευνας, λόγω του γεγονότος ότι άλλες δομές με παρόμοιο πολιτικό προσανατολισμό, τελικά συμφώνησαν να συμμετέχουν σε αυτήν.

Συμπερασματικά, η έρευνα παρόλη την πρωτόγνωρη για τα ελληνικά δεδομένα έκτασή της, δεν αξιώνει ότι παρήγαγε αποτελέσματα πλήρως αντιπροσωπευτικά και γενικεύσιμα. Ωστόσο, λόγω της κλίμακας του δείγματος, του ενιαίου τρόπου που διεξήχθη, καθώς και της προσεκτικής χρήσης των μεθοδολογικών εργαλείων που είχε διαθέσιμα, αποτελεί ένα σημαντικό εργαλείο κατανόησης του οικοσυστήματος των αλληλέγγυων και συνεργατικών πρακτικών και κυρίως των υποκειμένων που συμμετείχαν σε αυτές σε μία δεδομένη χρονική περίοδο και προσφέρει μία σειρά από κατατοπιστικές απαντήσεις στα ερευνητικά ερωτήματα που έθεσε πριν από την υλοποίησή της.

βιβλιογραφικές αναφορές.

Αδάμ, Σ., Τελώνη, Δ., 2015. Κοινωνικά Ιατρεία στην Ελλάδα της Κρίσης: Η εμπειρία παροχής υπηρεσιών υγείας όταν το Εθνικό Σύστημα Υγείας υποχωρεί. ΙΝΕ - ΓΕΣΕΕ, Αθήνα.

Αρβανιτίδης, Π., Νασιώκα, Φ., 2014. Το Τσελιγκάτο: Ένας Θεσμός Επιτυχούς Αυτοδιαχείρισης Των Κοινών. Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών 16, 64.

Καβουλάκος, Κ.Ι., 2015. Κοινωνικά κινήματα, κράτος και εναλλακτικοί χώροι. Στο Καβουλάκος, Κ.Ι. και Γριτζάς, Γ., *Εναλλακτικοί Οικονομικοί και Πολιτικοί Χώροι. Κοινωνικά κινήματα και χωρική ανάπτυξη*. Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και βοηθήματα. Αθήνα.

Μελετόπουλος, Μ., 2013. Κοινοτισμός. Το έργο του Κωνσταντίνου Καραβίδα και οι συγγενείς προσεγγίσεις. Εναλλακτικές Εκδόσεις. Αθήνα.

Τζιφτζιλιάκης, Γ., Παπαδημητρίου, Μ., 2020. Per monstra ad astra. Διελεύσεις στους ανοίκειους τόπους του μύθου. Στο Βαρβαρούσης, Α. (επιμελ.) *The Uncommon Planner*. Σε ποιον ανήκει η Αθήνα; Εκδόσεις Ιδρύματος Ωνάση. Αθήνα, Νέα Υόρκη.

Adam, S., 2018. Social and Solidarity Economy and the crisis: Challenges from the Public Policy Perspective. *Journal of Economics and Business*, 2018 (1-2).

Arampatzi, A., 2017. The spatiality of counter-austerity politics in Athens, Greece: Emergent 'urban solidarity spaces'. *Urban Studies*, Vol. 54(9) 2155-2171.

Bekridaki, G., Broumas, A., 2016. The Greek Society in Crisis and in Motion - Building the Material Bases for an Alternative Society from the Bottom Up (October 16, 2016). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2853050> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2853050>.

Blaser, M., De la Cadena, M., 2017. The uncommons: An introduction. *Anthropologica*, Vol. 59, No. 2, pp. 185-193.

Broumas, A., Ioakimoglou, E., Charitakis, K., 2018. Greece: Grassroots Labour Struggles in a Crisis-Ridden Country. In Azzellini, D.N., Kraft, M. (eds) *The Class Strikes Back. Self-Organised Workers' Struggles in the Twenty-First Century*. Brill. Leiden.

Bryman, A., 2016. *Social research methods*. Oxford: Oxford university press.

Daskalaki, M., Fotaki, M., Sotiropoulou, E., 2018. Performing Values Practices and Grassroots Organizing: The Case of Solidarity Economy Initiatives in Greece. *Organization Studies* 1- 25.

De Angelis, M., Harvie, D., 2014. *The commons*. In Parker, M., Cheney, G. Fournier, V., and Land, C. (eds.), *The Routledge Companion to Alternative Organizations*. Abington: Routledge.

Varvarousis, A., Tsitsirigos, G., 2019. *Social Enterprises and their Ecosystems in Europe: Greece*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Available at <https://europa.eu/!Qq64ny>

Νόμος 4430/2016 (ΦΕΚ 205/Α/31-10-2016): Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και ανάπτυξη των φορέων της και άλλες διατάξεις.

Hassiotis, I., 2007. "Macedonia from the Beginning of the Eighteenth Century to the Foundation of the Hellenic State". In *The History of Macedonia*, Thessaloniki: Macedonian Struggle Foundation.

Kalogeraki, S., 2018. Socio-political Responses during Recessionary Times in Greece: An Introduction., *PArteecipazione e CONflitto* 11(1), pp.1-11.

Νόμος 4019/2011 (ΦΕΚ 216/A/30-9-2011): Κοινωνική Οικονομία, Κοινωνική Επιχειρηματικότητα και λοιπές διατάξεις.

Karyotis, T., 2018. Beyond hope: Prospects for the commons in austerity-stricken Greece. In: Holloway, J., Nasioka, K., Doulos, P., (eds) *Beyond Crisis: After the Collapse of Institutional Hope in Greece, What?* San Francisco: PM Press.

Klimis, A., 1985. *The Cooperations in Greece*. Athens: Pitsilos.

Loukakis, A., 2018. Not just solidarity providers. investigating the political dimension of Alternative Action Organisations (AAOs) during the economic crisis in Greece. *PArteecipazione e CONflitto* 11 (1), 12-37.

Papataxiarchis, E., 2016. Unwrapping solidarity? Society reborn in austerity. *Social Anthropology* 24:206-210.

Rakopoulos, T., 2015. "Movementality", Economic Democracy and Social Reproduction during Crisis. In Heart, K. (ed), *Economy for and against Democracy*. Oxford: Berghahn.

Tsiavos, P., 2020. Scarcity, excess and the pendulum of the commons. A story in four acts. In Varvarousis, A. (ed.) *The Uncommon Planner*. Onassis Publications. Athens, New York

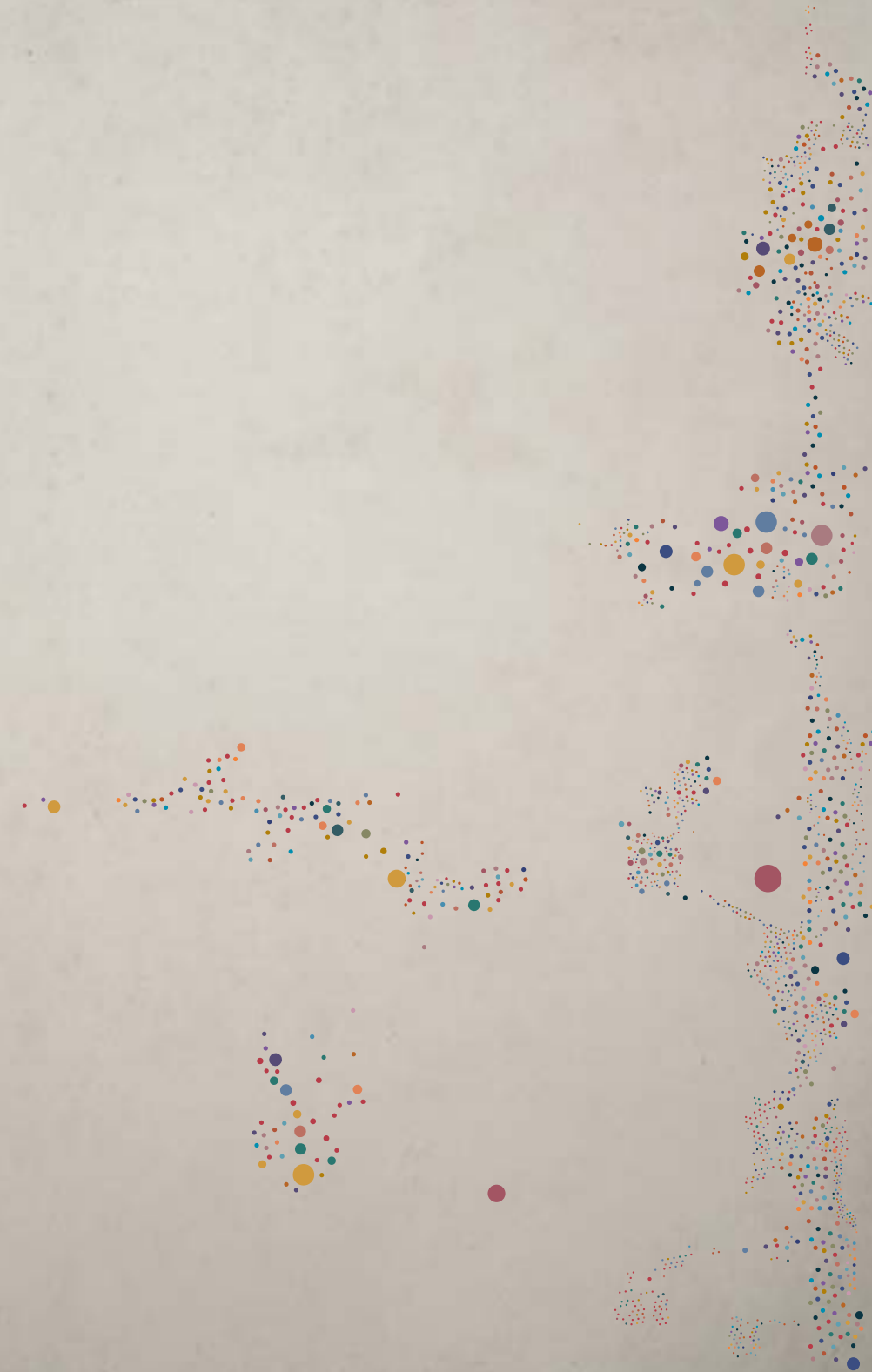
Varvarousis, A., Kallis, G., 2017. Commoning against the crisis. In: Alter, C. et (Ed.), *Another Economy is Possible. Culture and Economy in a Time of Crisis*. Polity Press, Cambridge.

Varvarousis, A., Temple, N., Galanos, C., Tsitsirigos, G., Bekridaki, G., 2017. *Social and Solidarity Economy Report*. British Council Publications, Athens.

Benkler, Y., 2011. *The penguin and the leviathan: How cooperation triumphs over self-interest*. New York: Crown Business.

Stavrides, S., 2020/05/08. Life as Commons. *Undisciplined Environments*. <https://undisciplinedenvironments.org/2020/05/08/life-as-commons/>

Veletsopoulos, A., 2018. *The History of Cooperatives in Greece*. Messolonghi. Gramma.

■ ■ HEINRICH BÖLL STIFTUNG
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
Ελλάδα